

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОЛІК НАДІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 271.4(71=161.2) «1891/1970»

ДИСЕРТАЦІЯ
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

09.00.11 – релігієзнавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. В. Волік
(підпис, ініціали та прізвище аспірантки)

Науковий керівник **Бистрицька Елла Володимирівна**, доктор історичних наук, професор

Острог – 2020

АНОТАЦІЯ

Волік Н. В. Становлення і розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (кінець XIX – друга половина XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Національний університет «Острозька академія», Тернопіль, Острог, 2020.

У дисертації на основі комплексного аналізу опублікованих та архівних матеріалів уперше розкрито основні етапи становлення і розвитку Української Католицької Церкви (УКЦ) у Канаді упродовж кінця XIX – другої половини XX ст. Проаналізовано історіографію проблеми, охарактеризовано джерельну базу та теоретико-методологічні засади наукового дослідження. Використання тематично-хронологічного принципу класифікації історіографії уможливило виявлення наукових напрацювань, які стосуються окремих питань досліджуваної нами проблематики, а також сприяло їхній чіткій структуризації. Доведено, що в сучасній історичній науці відсутнє комплексне дослідження пов'язане з темою дисертації. На основі детального аналізу архівних матеріалів вперше прослідковано історію взаємовідносин між римо-католицькою ієрархією Канади, Святим Престолом та українським греко-католицьким духовенством.

Теоретико-методологічна база дослідження ґрунтується на принципах історизму, конфесійної неупередженості, системності, об'єктивності, критичного аналізу. Охарактеризовано наукові методи і прийоми, які стали пріоритетними під час написання роботи. Методологічний фундамент дисертації складають загальнонаукові методи – абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, порівняння, аналогії. З числа спеціально-наукових методів використано: історіографічного аналізу, історико-генетичний, періодизації, компаративний, діахронний, психоісторії, синхронний, статистичний, картографічний. Структурну основу дисертаційного дослідження склав проблемно-хронологічний метод

дослідження, за допомогою якого простежено умови становлення і розвитку УКЦ в Канаді у хронологічній послідовності із врахуванням складностей імміграційних, політичних, соціально-економічних процесів, міжконфесійних відносин тощо.

Авторкою уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження. У процесі становлення і розвитку УКЦ у Канаді, який тривав від кінця ХІХ ст., неодноразово зазнавала змін самоназва цієї інституції. Для позначення українських греко-католицьких громад у період від 1891 – до 1912 р. ми вживаємо термін «Греко-Католицька Церква» у Канаді, оскільки не існувало офіційної назви Церкви. Період 1912–1956 рр. характеризується прагненням українців греко-католиків зберегти свою національну і обрядову ідентичність, що спонукало їх до заснування власної церковної інституції тотожної тій, яка існувала в Галичині. Самовизначення напрямку її релігійної належності зумовило набуття офіційної назви Церкви і її реєстрацію у державних органах влади. Відтак, вживаною є назва «Руська Греко-Католицька Церква» або її аббревіатура – «РГКЦ». З метою подолання упередженості віруючих щодо залежності РГКЦ від Святого Престолу та нехтуванням останнього їх інтересами, від 30-х рр. ХХ ст. греко-католицьке духовенство і віряни ініціювали здійснення перейменування своєї церковної інституції. У 1957 р. згідно з нормативними документами Конгрегації у справах Східних Церков РГКЦ отримала назву «Українська Католицька Церква», що мало наслідком набуття інституційної повноти, юрисдикційної правоздатності і канонічності. Для означення загальних процесів розвитку цієї інституції, що охоплюють увесь досліджуваний нами період, вважаємо виправданим вживання терміну «Українська Католицька Церква».

З'ясовано, що переходу греко-католиків у православ'я сприяла діяльність священиків Російської православної місії (РПМ), яка характеризувалася: лояльним ставленням до іммігрантів; фінансовою підтримкою під час будівництва церков; здійсненням богослужінь старослов'янською мовою; відсутністю майнових спорів (місіонери не вимагали передачі церковних будівель у власність РПМ); добровільним і почасти символічним характером оплати церковних треб.

Активізації її прозелітичних проектів РПМ сприяла зміна конфесійної належності колишніх греко-католицьких священиків.

Встановлено, що практичний вимір християнських цінностей серед іммігрантів найактивніше реалізовували представники протестантських конфесій – методисти, які переважно функціонували у північно-східній частині Альберти та пресвітеріани – у Манітобі. Пропри налагоджену медичну та освітню підтримку іммігрантів, частина українців не знаходила в протестантських церквах задоволення духовних потреб. З метою припинення відтоку віруючих протестантські пастори підтримали ініціативу І. Бодруга та І. Негрича створити українську Церкву під проводом о. Серафима Уствольського, який позиціонував себе митрополитом Православної Руської Церкви всієї Америки і підкреслював свою незалежність від Російської Православної Церкви (РПЦ) та Римо-Католицької Церкви (РКЦ). «Серафимова церква» стала основою для заснування Незалежної Грецької Церкви за фінансової підтримки пресвітеріан.

Констатовано, що прозелітична діяльність РПМ і протестантських течій сповільнили процес організації українських парафій, а відтак УКЦ у Канаді.

Виявлено, що питання юрисдикційних повноважень єпископа ГКЦ у Галичині над іммігрантами, присутності одруженого духовенства й власності набутого церковного майна стали визначальними на першому етапі становлення УКЦ у Канаді. Неспроможність їх вирішення зумовила конфлікт між ієрархією РКЦ і греко-католиками тривалістю у двадцять років. Вимоги греко-католиків щодо приїзду українського духовенства, яке переважно мало сімейний статус створило *casus iuris* для Конгрегації Поширення Віри і спонукало до написання низки декретів, які утруднювали або забороняли приїзд священиків з Галичини. З метою забезпечення душпастирською опікою греко-католиків запроваджено практику бірітуалізму, яка послабила, проте не усунула протистояння між греко-католиками та ієрархією РКЦ. Часткове налагодження духовної опіки відбулося після приїзду у 1902 р. отців Василян.

Доведено, що принципова позиція українських іммігрантів у релігійних питаннях, звернення уряду Австро-Угорської імперії й ієрархів ГКЦ у Галичині,

зокрема митрополита А. Шептицького, надіслані бірітуалістами і отцями Василиянами звіти до Конгрегації Поширення Віри упродовж 1905–1908 рр. спонукали Святий Престол до пошуку канонічного обґрунтування присутності на одній території двох єпископів й права заснування церковної інституції греко-католиків у Канаді.

Доведено, що з метою припинення переходу греко-католиків до інших конфесій Комісія у справах Східних обрядів у 1909 р. визнала доцільним призначення українського єпископа в Канаду. Заснування у 1912 р. Ординаріату для русинів у Канаді і надання єпископу Н. Будці повноти юрисдикційних повноважень в управлінні громадами пришвидшило їх об'єднання в єдину церковну інституцію та унормування прав власності на земельні ділянки і споруджені на них церковні будівлі.

Охарактеризовано напрями діяльності першого єпископа, які визначали специфіку церковно-релігійного життя іммігрантів. Проаналізовано зміст конфліктів між єпископом Н. Будкою та ієрархами РКЦ, згромадженнями отців Редemptористів, Василиян, Місіонерів Облатів, світськими діячами. Відсутність консенсусу з останніми призвело до церковного розколу – створенню альтернативної інституції – Української Греко-Православної Церкви (УГПЦ) в 1918 р.

Проаналізовано обставини подальшого інституційного розвитку УКЦ упродовж діяльності єпископа В. Ладики. Встановлено, що надання статусу Апостольського екзархату для русинів та заснування екзархатів Торонто і Східної Канади, Вінніпегу, Саскачевану та Едмонтону, сприяло чіткому окресленню територіальних меж та інституційному зміцненню Церкви. Водночас, призначення єпископа-помічника, єпископа-коад'ютора і єпископів для кожного екзархату засвідчило формування інституту єпископства та сприяло оптимізації управлінських функцій в РКЦ.

Констатовано поглиблення інституційних процесів за час каденції митрополита М. Германюка. Згідно з положеннями папської конституції «*Haec Apostolicam*» (1956 р.) екзархатам Едмонтону, Саскатуна, Торонто і Східної

Канади надано статус єпархій, які підпорядковувалися митрополії. У 1957 р. РГКЦ було перейменовано на УКЦ. Акцентовано, що після заснування єпархії в Нью-Вестмінстері з центром у Ванкувері (1974 р.), основні структурні елементи інституційного розвитку УКЦ набули сталих форм.

Проаналізовано канонічну специфіку «Конференції українських католицьких єпископів українського обряду» та підстави її інституційних змін в Синод єпископів УКЦ. Доведено, що «Конференції українських єпископів українського обряду» скликані до 60-х рр. ХХ ст. мали на меті вирішення внутрішніх проблем розвитку Церкви. Із звільненням кардинала Й. Сліпого і початком Другого Ватиканського Собору, конференційні засідання єпископів набули синодальних ознак. Встановлено взаємозв'язок між правом кардинала Й. Сліпого скликати Синод єпископів УКЦ, проблемою надання патріаршого статусу УКЦ і юрисдикцією Верховного Архієпископа. З'ясовано, що ідея створення патріархального устрою УКЦ здобула широку підтримку серед вірян і духовенства й згодом переросла у патріархальний рух, який набув організаційних форм у Канаді, США, Австралії і країнах Європи.

Проведено статистичний і картографічний аналіз парафіяльної мережі УКЦ, динаміки переходу українських католицьких парафій з юліанського на григоріанський календар богослужінь, які корельовано з інтенсивністю міграційного потоку, внутрішньо-церковними та міжконфесійними конфліктами, формуванням ієрархічної структури та зміцненням кадрового складу Церкви.

Визначено основні етапи становлення і розвитку УКЦ упродовж кінця ХІХ – другої половини ХХ ст. й запропоновано авторську періодизацію даного процесу:

1) 1891–1910 рр. – заснування греко-католицьких парафій у підпорядкуванні латинської ієрархії, що мало своїм наслідком протистояння між греко-католицькими громадами та ієрархами РКЦ, обумовило прозелітичний характер місіонерської діяльності РПМ і протестантських конфесій;

2) 1911–1928 рр. – кількісне зростання греко-католицьких парафій призвело до активізації інституційних процесів, зокрема заснування Ординаріату для русинів у

Канаді, призначення єпископом Н. Будку, реєстрацію РГКЦ в органах державної влади;

3) 1929 – вересень 1956 рр. – подальший інституційний розвиток РГКЦ: надання Ординаріату статусу Апостольського екзархату; створення екзархатів Центральної, Східної і Західної Канади; поділ Центрального екзархату на екзархати Манітоби та Саскачевану; перейменування раніше заснованих екзархатів на Апостольські екзархати Вінніпегу, Едмонтону, Саскатуну, Торонто і Східної Канади. Розвиток інституту єпископства.

4) жовтень 1956–1970-ті рр. – поглибленням інституційних процесів: перейменування РГКЦ на УКЦ; надання статусу митрополії, переведення Апостольських екзархатів Вінніпегу, Едмонтону, Саскатуну, Торонто і Східної Канади в статус єпархій. Формування конференційно-синодальної моделі внутрішнього управління. Розвиток патріархального руху.

Ключові слова: Українська Католицька Церква, Руська Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква, Конгрегація у справах Східних Церков, Ординаріат для Русинів у Канаді, Апостольський екзархат для русинів у Канаді, єпископ Никита Будка, єпископ Василь Ладика, архієпископ Максим Германюк, митрополит Андрей Шептицький, кардинал Йосиф Сліпий, інституалізація, юрисдикція, духовенство, українська імміграція, Канада.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Волік Н. П'ять декретів, які вплинули на процес становлення Греко-Католицької Церкви в Канаді (1890–1902). *Українське релігієзнавство*. Київ, 2016. № 80. С. 62–67.
2. Волік Н. Никита Будка – перший єпископ Рутенської Греко-Католицької Церкви у Канаді: процес обрання. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2017. № 83. С. 139–146.
3. Волік Н. Інституційний розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (40–60-х рр. XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного*

університету імені Володимира Гнатюка / за заг. ред. проф. І. Зуляка. *Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. № 2 (3). С. 118–123.

4. Волік Н. Порівняльна характеристика декретів «Fidelibus Ruthenis» та «Graecis-rutheni Ritus», їх вплив на релігійне життя Канади. *Науковий вісник «Гілея»*. Збірник наукових праць. Київ, Видавництво Гілея, 2018. Вип. 131 (4). С. 191–195.
5. Volik N. The Ukrainian Sisters Servants of Mary Immaculate and Basilian fathers' activity in Canada in 1901–1925. *Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія*. Вид-во-полігр.центр «Київський університет», 2018. № 139 (4). С. 19–24. doi: 10.17721/1728-2640.2018.139.03

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Волік Н. Вплив митрополита Галицького А. Шептицького на становлення Української греко-католицької церкви в Канаді наприкінці XIX – початку XX століття. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р. / за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д.філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2015. С. 117–123.
7. Волік Н. Греко–Католицька Церква в Канаді і римо-католицьке духовенство: проблема взаємовідносин (кінець XIX – початок XX ст.). *Українська Греко–Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 204–210.
8. Волік Н. Діяльність перших греко-католицьких священників-місіонерів у Канаді (1902–1906 рр.). *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р. Ч. 2. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». С. 7–10.

9. Волік Н. Діяльність священиків-біритуалістів серед українських іммігрантів у Канаді (1899–1920-ті рр.). *Materiały VI Międzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej «Osobowość, Społeczeństwo, Polityka»*, 11–12 marca 2017 roku. Część 1. Lublin: WSEI, 2017. С. 75–77.
10. Волік Н. Пресвітеріанська Незалежна Грецька Церква в Канаді: діяльність Івана Бодруга. *Протестантські Церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації)*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р., за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол.ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ. ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 160–164.
11. Volik N., Bystrytska E. The Role of youth leadership and communication in religious conflict resolution and prevention. *Annual Conference of the European Association for the Study of Religions and the Special Conference of the International Association for the History of Religion*, 18–21 September 2017, Leuven (Bruxelle): 134.

ABSTRACT

Volik N. Formation and development of the Ukrainian Catholic Church in Canada (in the late XIX – second half of the XX century). – Qualifying academic paper printed as a manuscript.

A dissertation presented in fulfilment of the dissertation requirements for degree of Doctor of Philosophy in History (major - Religious Studies and Theology (code 09.00.11)). – Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, The National University of Ostroh Academy, Ternopil, Ostroh, 2020.

The dissertation, based on a comprehensive analysis of published and archival materials, for the first time reveals the first stages of formation and development of the Ukrainian Catholic Church (UCC) in Canada during the end of the XIX – second half of the XX century. The historiography of the problem is analyzed, the source base and theoretical and methodological foundations of scientific research are characterized. The use of the thematic-chronological principle of classification of historiography made it

possible to identify scientific developments concerning particular issues of the problem we have investigated, as well as to facilitate their clear structuring. The lack of comprehensive research related to the topic of the dissertation in modern historical science has been proved. The history of the relationship between the Roman Catholic hierarchy of Canada, the Holy See and the Ukrainian Catholic clergy has been traced for the first time on the basis of a detailed analysis of archival materials.

The theoretical and methodological basis of the research is based on the principles of historicism, religious impartiality, systematicity, objectivity, and critical analysis. The scientific methods and techniques that have become a priority during the writing of the work are described. The methodological foundation of the dissertation consists of general scientific methods such as abstraction, generalization, induction, deduction, analysis, synthesis, comparison and analogy. The special scientific methods used in the work include historiographic analysis, historical-genetic, periodization, comparative, diachronic, psychohistory, synchronous, statistical and cartographic. The problem-chronological method of research has formed the structural basis of the dissertation research. This method helped to trace the conditions of formation and development UCC in Canada in chronological order, taking into account the complexity of immigration, political, socio-economic processes, interfaith relations etc. the conditions of formation and development of the UCC in Canada in chronological order, taking into account the complexities of immigration, political, socio-economic processes, interfaith relations, and so on.

The author has specified the conceptual and categorical apparatus of the research. In the process of formation and development of the UCC in Canada, which lasted from the end of the XIX century, the name of this institution was repeatedly changed. To refer to the Ukrainian Catholic communities between 1891 and 1912, we use the term «Greek Catholic Church» (GCC) in Canada because there was no official name for the Church. The period of 1912–1956 was characterized by the desire of the Ukrainian-Greek Catholics to preserve their national and religious identity, which prompted them to establish their church institution identical to the one existing in Galicia. The self-determination of the direction of its religious affiliation led to the

acquisition of the official name of the Church and its registration with the state authorities. Therefore, the name «Ruthenian Greek Catholic Church» or its abbreviation – «RGCC» is used. To overcome the prejudices of believers regarding the dependence of the RGCC on the Holy See and the neglect of their interests by the latter, from the 1930s of the XX century, Greek Catholic clergy and believers have initiated the renaming of their church institution. In 1957, in accordance with the normative documents of the Congregation for the Oriental Churches, the RGCC was named «Ukrainian Catholic Church», which resulted in the acquisition of institutional completeness, jurisdictional capacity and canonicity. To define the general processes of development of this institution, which cover the entire studied period, we consider it justified to use the term «Ukrainian Catholic Church».

It has been proved that during the first phase of the development of UCC in Canada, representatives of the Russian Orthodox Movement (ROM), Presbyterians, Methodists, and the Roman Catholic Church (RCC), who were present in Canada, expanded their activities among Greek Catholic immigrants.

It has been found that the conversion of Greek Catholics to Orthodoxy was facilitated by the activities of priests of the Ukrainian-born. Those activities were characterized by: loyal attitude towards immigrants; financial support during church constructions; holding church services in the Old Slavonic language; lack of property disputes (missionaries did not require a transfer of church buildings to ROM ownership); voluntary and partly symbolic in the nature of church payment. The activity of the ROM was facilitated by a change in the confessional affiliation of former Ukrainian priests.

It has been established that the practical measurement of Christian values among immigrants was most actively implemented by representatives of Protestant denominations – Methodists, who predominantly operated in northeastern Alberta and Presbyterians – in Manitoba. Despite the well-established medical and educational support for immigrants, some Ukrainians did not meet spiritual needs in Protestant denominations. To stop the outflow of believers, Protestant pastors supported the initiative of I. Bodruh and I. Negrych to create a Ukrainian church under the leadership of Fr. Serafym Ustvol'sky, who positioned himself as Metropolitan of the Orthodox

Church of All America and emphasized his independence from the ROM and the RCC. «Seraphim Church» became the basis for the founding of the Independent Greek Church with the financial support of the Presbyterians.

Proselytizing activities of the ROM and Protestant currents which slowed down the process of organizing Ukrainian parishes and, consequently, the UCC in Canada are ascertained.

The jurisdiction of the Bishop of the Holy See in Galicia over immigrants, the presence of married clergy, and the ownership of purchased church property are detected to be crucial in the first phase of the establishment of the UCC in Canada. The failure to resolve them led to a twenty-year conflict between the hierarchy of the RCC and the Greek Catholics. Greek Catholics' requirements for the visitation of the Ukrainian Clergy, which mostly had a family status, created *casus iuris* for the Sacred Congregation for the Propagation of the Faith and prompted a number of decrees that hindered or prohibited the arrival of priests from Galicia. To provide pastoral care for Greek Catholics, the practice of birithualism was introduced, which weakened but did not eliminate the confrontation between Greek Catholics and the hierarchy of the RCC. The partial establishment of spiritual guardianship occurred after the arrival of OSBM missionary priests in 1902.

It has been proved that the principled position of Ukrainian immigrants in religious matters, the appeal of the government of the Austro-Hungarian Empire and the hierarchs of the Greek Catholic Church in Galicia, in particular Metropolitan A. Sheptytskyi, the reports which were sent by the birtualists priests and OSBM to the Congregation for the Propagation of the Faith during 1905–1908 prompted the Holy See to seek a canonical justification for the presence of two bishops in one territory and the right to establish a church institution for Greek Catholics in Canada.

The circumstances and process of appointment a bishop for Greek-Catholic communities in Canada are outlined. It has been substantiated that in order to stop the conversion of Greek Catholics to other denominations, the Commission on Oriental Rites in 1909 found it advisable to appoint a bishop for Greek Catholics in Canada. The establishment of an Ordinariate for Ruthenians in Canada in 1912 and the granting to

Bishop N. Budka full powers of the jurisdiction in community management accelerated their unification into a single ecclesiastical institution and regularization of ownership of land and church buildings.

The directions of the first bishop's activity, which determined the specificity of the church and religious life of immigrants, are described. The content of conflicts between bishop N. Budka and the hierarchs of the RCC, CSsR, OSBM, OMI, and some Ukrainians has been analyzed. The lack of consensus with some Ukrainians led to the creation of an alternative institution – the Ukrainian Greek Orthodox Church in 1918.

Particular attention has been paid to the Ruthenian Greek-Catholic Church position in Canada after N. Budka's resignation and during bishop Basyl Ladyka's activity. The problems and reasons of the division of the Ordinariate for the Ruthenians in Canada into the Apostolic Exarchates of Edmonton, Manitoba, Saskatchewan, Toronto and the appointment of bishops have been shown. The appointment of an assistant bishop, coadjutor bishop and bishops for each exarchate testified to the formation of Institute of Episcopacy and facilitated the optimization of managerial functions in the RGCC.

The process of Ukrainian Catholic Church formation in Canada during 1957 – the 1970s has been characterized. The main drivers of this process and the main features of the church hierarchical structure were studied separately. The deepening of institutional processes in RGCC during the cadence of Metropolitan M. Hermaniuk was noted. According to the papal constitution of the «Hanc Apostolicam» (1956), the exarchates of Edmonton, Saskatoon, Toronto, and Eastern Canada were granted the status of dioceses subject to metropolitan states. In 1957 the RGCC was renamed into the UCC. After the founding of the diocese in New Westminster with a centre in Vancouver (1974), the basic structural elements of the institutional development of the UCC have become stable.

Special attention has been paid to the Conference documents and decisions of the First Synod of Ukrainian Catholic Bishops in Canada. The canonical specifics of the «Conference of Ukrainian Catholic Bishops of the Ukrainian Rite» and the Synod of Bishops are analyzed. Besides, it has been proved that the «Conferences of Ukrainian Bishops of the Ukrainian Rite» were convened until the 1960s and aimed to solve the

internal problems of the Church's development. After the liberation of Cardinal J. Slipyi and the beginning of the Second Vatican Council, the conference meetings of the bishops became synodal. The correlation between Cardinal J. Slipyi's right to convene the Synod of Bishops of the UCC, the problem of granting the patriarchal status of the UCC and the jurisdiction of the Supreme Archbishop outside his metropolitan territory are established.

It has been found that the idea of creating a patriarchal structure of the UCC received widespread support among believers and clergy and subsequently evolved into a patriarchal movement that took organizational forms in Canada, the United States, Australia and European countries.

In the dissertation was given to the study of: the process of church infrastructure development, the dynamics of the development of the Ukrainian Catholic parishes during the late XIX- second half of the XX century, peculiarities of the Ukrainian immigrants' resettlement in Canada and problems of using different calendars in the study period.

The main stages of formation and development of the UCC during the end of the XIX – second half of the XX century are identified and the author's periodization of the process is proposed:

1) 1891–1911 – the founding of the first Greek Catholic parishes, missionary activities of the Greek Catholic clergy and representatives of the different religious denominations which is associated with the beginning of mass immigration of Ukrainians to Canada;

2) 1912–1928 – the quantitative growth of the parish, which resulted in the intensification of institutional processes and the establishment of the Ordinariate for Ruthenians in Canada, the appointment of Nykyta Budka as its bishop and the official registration of the RGCC;

3) 1929– September 1956 – the period characterized by the deepening of institutional processes: granting the Ordinariate the status of Apostolic Exarchate, the creation of exarchates of Central, Eastern and Western Canada; the division of the Central Exarchate into the Exarchates of Manitoba and Saskatchewan; renaming previously founded exarchates to the Apostolic Exarchates of Winnipeg, Edmonton, Saskatoon, Toronto and Eastern Canada. Development of the Episcopal Institute;

4) October 1956 – the 1970s provides – renaming of the RGCC to the Ukrainian Catholic Church, granting it the status of a metropolis, transfer of the Apostolic Exarchates of Winnipeg, Edmonton, Saskatoon, Toronto and Eastern Canada to the status of dioceses. The formation of the conference-synodal model of internal management was initiated. The patriarchal movement was developed.

Key words: Ukrainian Catholic Church, Ruthenian Greek-Catholic Church, Roman Catholic Church, Presbyterian Church, Congregation for the Oriental Churches, Ordinariate for Ruthenians in Canada, Apostolic Exarchate for Ruthenians in Canada, bishop Nykyta Budka, bishop Basil Ladyka, archbishop Maxim Hermaniuk, Metropolitan Andrey Sheptytsky, Cardinal Josyf Slipyj, Synod, Exarhat, Eparchy, formation, jurisdiction, cleargy, Ruthenians, immigration, Canada.

PUBLICATIONS LIST ON SUBJECT OF THE RESEARCH

I. Scientific articles comprising main scientific results of the research:

1. Volik N. The Five decrees of the Congregation for the Doctrine of the Faith which impacted on the processes of Greek Catholic Church formation in Canada (1890–1902s)» *Ukrainske religieznavstvo*. Kyiv, 2016. № 80. S. 62–67 [in Ukr.].
2. Volik N. Nykyta Budka the first bishop of the Ruthenian Greek Catholic Church in Canada: the election process» *Ukrainske religieznavstvo*. Kyiv, 2017. № 83. S. 139–146 [in Ukr.].
3. Volik N. The process of Ukrainian Catholic Church formation in Canada in 1940-1960. *Naukovi zapysky Ternopilskoho Natsionalnoho Pedahohichnoho Universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istoria*. Ternopil, 2017. № 2 (3). S. 118–123 [in Ukr.].
4. Volik N. Comparative analysis of the Decrees «Fidelibus Ruthenis» and «Graeci-Rutheni Ritus» and their impact on the religious life of Canada. *Gileya: naukovy visnyk. Zbirnyk naukovykh prac*. Kyiv, 2018. № 131 (4). S. 191–195 [in Ukr.].
5. Volik N. The Ukrainian Sisters Servants of Mary Immaculate and Basilian fathers' activity in Canada in 1901-1925. *Visnyk Kyivskoho Nacional'noho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seria: Istoria. Vyd-vo-polihraf.centr «Kyivskyi universytet»*, 2018. № 139 (4). S. 19–24. doi: 10.17721/1728-2640.2018.139.03 [in Engl.]

II. Scientific works proving approbation of materials of the research:

6. Volik N. The Galician Metropolitan Andrey Sheptytsky impact into the Ukrainian Greek Catholic Church formation in Canada in the late of the XIX – beginning of the XX century. *Ukrainska Greko-Katolycka Cerkva u konteksti vitchyznianoï istorii ta suchasnyh realii: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii z miznarodnoiu uchastiu*. Ternopil-Kyiv: Vektor 24–25 kvitnia 2015 roku. Ternopil. S. 117–123 [in Ukr.]
7. Volik N. The Greek-Catholic Church in Canada and The Roman Catholic clergy: relationship problem (in the late of the XIX – beginning of the XX century). *Ukrainska Greko-Katolycka Cerkva v istorii ta suchasnyh procesah rozvytku ukrainskoho suspilstva: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii z miznarodnoiu uchastiu*, 21–22 kvitnia 2016 roku. Ternopil. S. 204–210 [in Ukr.].
8. Volik N. The first Greek-Catholic priests activity in Canada (1902–1906). *Aktualni problem humanitarnykh ta pryrodnychykh nauk: materialy III Miznarodnoï naukovo-praktychnoi konferencii*, 28 – 29 zovtnia 2016 roku. Kyiv. S. 7–10 [in Ukr.].
9. Volik N. The biritualists priests activity among Ukrainians immigrants in Canada (1899–1920). *Osobowość, Społeczeństwo, Polityka: materialy VI miznarodnoï naukovo-praktychnoi konferencii*, 11–12 bereznia 2017 roku. Lublin. S. 75–77 [in Ukr.].
10. Volik N. Presbyterian «Independent Greek Church» in Canada: the activities of Ivan Bodrug. *Protestantski cerkvy u konteksti vitchyznianoï istorii ta suspilnyh transformacij: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii*, 27–28 kvitnia 2017 roku. Ternopil. S. 160–164 [in Ukr.].
11. Volik N. and Bystrytska E. The Role of youth leadership and communication in religious conflict resolution and prevention. *Annual Conference of the European Association for the Study of Religions and the Special Conference of the International Association for the History of Religion*, 18–21 September 2017. Leuven (Bruxelle). S. 134 [in Engl.].

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І	
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	27
1.2. Джерельна база	34
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	45
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ	
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ (1891–1910 РР.)	
2.1. Перша хвиля української імміграції до Канади та організація церковно-релігійного життя.....	51
2.2. Прозелітичний вимір впливу Російської православної місії й окремих протестантських церков на релігійне життя українських іммігрантів.....	59
2.3. Суперечливий характер відносин між українськими греко- католицькими громадами та ієрархами Римо-Католицької Церкви у Канаді	74
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ	
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ ПЕРІОДУ 1911–1928-х РР.	
3.1. Обставини призначення єпископа для українців греко-католиків у Канаді.....	96
3.2. Здобутки і втрати єпископської діяльності Н. Будки.....	103
РОЗДІЛ 4. ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ	
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ УПРОДОВЖ 1929–1970-х рр.	
4.1. Поглиблення процесів інституалізації Руської Греко-Католицької Церкви у період діяльності єпископа В. Ладики та митрополита М. Германюка.....	134
4.2. Формування синодальної моделі управління Української Католицької Церкви та розвиток патріархального руху.....	155

ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ.....	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГКЦ	— до 1912 р. не існувало офіційної назви Церкви до якої відносилися греко-католики у Канаді. Тому вживатимемо термін Греко-Католицька Церква у Канаді
РГКЦ	— Руська Греко-Католицька Церква
УКЦ	— Українська Католицька Церква
РКЦ	— Римо-Католицька Церква
РПЦ	— Російська Православна Церква
РПМ	— Російська Православна Місія
УГПЦ	— Українська Греко-Православна Церква
ССНДМ	— Сестри Службниці Непорочної Діви Марії (Сестри Службниці)
ЧНІ	— Чин Найсвятішого Ізбавителя (отці Редemptористи)
ЧСВВ	— Чин св. Василя Великого (отці Василяни)
ОМІ	— Місіонери Облати Непорочної Марії (Місіонери Облати)
БУК	— Братство Українців Католиків
ЛУКЖ	— Ліга Українських Католицьких Жінок
УКЮ	— Українське Католицьке Юнацтво
ЛУКМ	— Ліга Української Католицької Молоді
ТПУ	— Товариство за Патріархальний Устрій

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж XX ст. у Канаді формувалася українська діаспора, яка попри складні соціальні обставини зберегла свою ідентичність і на сучасному етапі українського державотворення виступає потужним чинником консолідації національних інтересів у системі міжнародних відносин. Її формуванню сприяв імміграційний потік із західноукраїнських земель наприкінці XIX ст., що склав основу компактного проживання українських етнічних груп й заснування церков. Перші іммігранти, облаштовуючи власний побут, намагалися зберігати у поселеннях свої традиції, зокрема звичаї й обряди. За відсутності належної душпастирської опіки стрижнем їхнього церковного життя стала українська громада, вплив якої на інституційний розвиток Української Католицької Церкви (УКЦ) у Канаді прослідковується від початків імміграції – до сьогодні. Тісний взаємозв'язок національного і релігійного почуттів слугував збереженню ідентичності та релігійної свідомості українців, а УКЦ стала чинником стабільності, акумулюючи у своєму середовищі релігійні, культурно-освітні, суспільно-політичні потреби вірян.

Інституціональність УКЦ у Канаді пройшла складний шлях становлення від заперечення – до визнання з боку Святого Престолу, здобувши канонічно-юрисдикційне санкціонування. Право греко-католиків на церковну окремішність окреслило нову парадигму етноконфесійних відносин між УКЦ і Римо-Католицькою Церквою (РКЦ), а також УКЦ і Українською Греко-Католицькою Церквою (УГКЦ). Юрисдикційне впорядкування церковно-релігійного життя українських іммігрантів у Канаді сприяло подальшому конституюванню УКЦ в інших країнах – (Німеччині (1959 р.), Аргентині (1968 р.), Бразилії (1971 р.), Австралії (1982 р.), Великобританії і Франції (2013 р.), Італії (2019 р.), релігійному відродженню України.

Необхідність комплексного дослідження становлення та розвитку УКЦ, зокрема у Канаді, є актуальним завданням вітчизняної науки, оскільки це – найчисельніша етнонаціональна Східна Католицька Церква у світі, інституційна мережа якої не набула усталеного характеру. Відтак інституціональність УКЦ у

Канаді є прецедентом для осмислення споріднених процесів, які вимагають свого вирішення в сучасних умовах інтенсивної міграції, розкриває нові аспекти дії релігійних трансформацій в Україні та світі. Осмислення її історії, уможливорює аналіз відносин між Святим Престолом та Східними Католицькими Церквами, зокрема УГКЦ, на різних етапах їх розвитку, з'ясування перспектив екуменічного діалогу та прогнозування його поступу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Релігія і церква в Україні в контексті світових релігійних процесів» (державний реєстраційний номер 0112U006677).

Мета роботи полягає у вивченні процесів становлення і розвитку УКЦ у Канаді впродовж кінця XIX – другої половини XX ст.

Аналіз вивчення проблеми показав, що для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання**:

- проаналізувати стан наукового вивчення теми, охарактеризувати її джерельну базу, визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- дослідити напрями і форми впливу Російської православної місії (РПМ), а також низки протестантських конфесій на релігійне життя українських іммігрантів;
- дослідити перебіг, зміст і характер відносин між українськими греко-католицькими громадами та ієрархами РКЦ у Канаді;
- охарактеризувати специфіку інституційного розвитку УКЦ в період каденцій єпископів Н. Будки, В. Ладики та митрополита М. Германюка;
- простежити розвиток парафіяльної мережі УКЦ у межах досліджуваного періоду;
- виокремити основні етапи процесу становлення і розвитку УКЦ кінця XIX та впродовж другої половини XX ст.

Об'єктом дослідження є історія УКЦ, а його **предметом** – її становлення і розвиток у Канаді впродовж кінця XIX – другої половини XX ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період кінця XIX – другої половини XX ст. Нижня межа зумовлена початком імміграції українців до Канади і заснуванням перших греко-католицьких парафій, а верхня – закінченням понтифікату Павла VI й обранням Папою Римським Івана Павла II, котрий започаткував новий етап у відносинах між Святим Престолом і Східними Католицькими Церквами.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Канади, де проживали українці католики східного обряду (провінції Манітоба, Альберта, Саскачеван, Британська Колумбія, Онтаріо).

Методологічна основа дослідження базується на застосуванні комплексу методів: загальнонаукових – абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції; емпірико-теоретичних – аналізу, синтезу; конкретно-наукових – історико-генетичного, періодизації, компаративного, діахронного, синхронного, статистичного, картографічного, психоісторії. Вибір методологічного інструментарію обумовлений його міждисциплінарним характером. Використання принципів історизму та контекстуального підходу забезпечило цілісність дослідження основних етапів становлення УКЦ у Канаді, сприяло з'ясуванню особливостей її розвитку в контексті соціально-політичних і релігійно-церковних трансформацій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *уперше*:

– з'ясовано, що успішному місіонерству священників РПМ серед українських іммігрантів сприяли фінансова підтримка з боку Російської Православної Церкви (РПЦ), відмова від претензій на майно, зміна конфесійної належності колишніх греко-католицьких священників унаслідок заборони Конгрегацією Поширення Віри священнодіяти одруженому духовенству, наявність священників українського походження та літургійно-обрядова подібність. Натомість місіонерству протестантських згромаджень серед українських іммігрантів греко-католиків сприяла підтримка у сферах освіти і медицини, яка об'єктивно пришвидшила їхню інтеграцію у суспільний простір Канади. Водночас поява «Серафимової церкви» та «Незалежної Грецької Церкви» засвідчували переважно прозелітичний

характер діяльності представників adeptів РПМ і пресвітеріан, що, зрештою, сповільнювали процес створення українських греко-католицьких парафій;

- виокремлено й персоніфіковано міжетнічний конфлікт у середовищі римо-католицького духовенства Канади в контексті його місійної діяльності серед греко-католиків, яка призвела до загострення майнових суперечок (право власності на церкви, землі, резиденції), заборони священнодіяти одруженому духовенству та зволікання із призначенням греко-католицького єпископа;

- доведено, що низкою декретів 1891–1902 рр. Конгрегації Поширення Віри було започатковано формування *casus iuris* правомірності діяльності одружених священників серед іммігрантів греко-католиків, розпорядження церковним майном, призначення греко-католицького єпископа, що призвело до заснування окремої церковної інституції – Руської Греко-Католицької Церкви (РГКЦ), а згодом – УКЦ, зрештою, засвідчило новий рівень сприйняття греко-католицизму Святим Престолом;

- досліджено характер співпраці греко-католицьких єпископів із римо-католицькими ієрархами Канади впродовж досліджуваного періоду та з'ясовано, що формування основних структурних елементів РГКЦ відбулося у період єпископства Н. Будки, а інституційне зміцнення РГКЦ, чітке окреслення територіальних меж і формування інституту єпископства – під час діяльності єпископа В. Ладики, поглиблення процесів інституалізації РГКЦ і набуття сталих форм структурних елементів УКЦ – за каденції митрополита М. Германюка;

- проаналізовано процес заснування конференційно-синодальної моделі внутрішньо-церковного управління, ініційованої митрополитом М. Германюком, яка була успішно переформатована кардиналом Й. Сліпим у Синод єпископів УКЦ як найвищої форми колегіального управління й інструменту об'єднання українських Церков діаспори;

- проведено статистичний і картографічний аналіз парафіяльної мережі УКЦ, динаміки переходу українських католицьких парафій з юліанського на григоріанський календар богослужінь упродовж кінця XIX – другої половини XX ст., які корельовано з інтенсивністю міграційного потоку, внутрішньо-

церковними та міжконфесійними конфліктами, формуванням ієрархічної структури та зміцненням кадрового складу Церкви;

– запропоновано авторську періодизацію становлення та розвитку УКЦ у Канаді, що відображає процес її інституційної розбудови впродовж кінця XIX – другої половини XX ст.

поглиблено:

– дослідження пов'язані з проблемами організаційного розвитку та канонічного статусу УКЦ у Канаді, розв'язання яких відбувалося за участі митрополита А. Шептицького, отців Василян та канадської римо-католицької ієрархії;

– аналіз змісту та перебігу суперечностей між українським греко-католицьким духовенством і вірянами, з одного боку, та римо-католицькими ієрархами – з іншого, обумовлених канонічними нормами РКЦ, які обмежували права юрисдикції єпископів ГКЦ у Галичині над іммігрантами, забороняли священнодіяти одруженому духовенству та двом єпископам на одній канонічній території;

– з'ясування участі кардинала Й. Сліпого у формуванні синодальної системи управління УКЦ та консолідації діяльності єпископів діаспори, у процесі якого мав місце конфлікт інтересів між українським католицьким єпископатом і Церков у сфері канонічних прав кардинала Й. Сліпого.

набули подальшого розвитку:

– твердження, що запроваджена Конгрегацією Поширення Віри практика бірітуалізму була спробою компромісного вирішення міжконфесійного конфлікту у Канаді внаслідок заборони діяльності одруженому духовенству;

– теза, що заснування Української Греко-Православної Церкви (УГПЦ) відбулося внаслідок посилення тиску Комісії у справах Східних Церков на РКЦ, яке засвідчило неспроможність єпископа Н. Будки забезпечити приїзд одруженого духовенства, припинити практику бірітуалізму, зберегти право громад володіти церковним майном й, таким чином, унезалежити свою діяльність від РКЦ.

Практичне значення отриманих результатів визначається науковою новизною отриманих результатів і полягає у можливості їх наступного застосування. Фактичний матеріал і джерельна база дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі релігієзнавців, істориків, політологів, а теоретичні положення та висновки – під час підготовки узагальнюючих і спеціальних праць з історії УКЦ, історії релігій, окремих тем із всесвітньої історії, історії міжнародних відносин,.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладено й обговорено на засіданнях кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Результати дисертації апробовані у виступах на наступних наукових форумах:

міжнародних: Міжнародна науково-практична конференція «Константинопольський патріархат в історії України: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Київ, 10–11 червня 2016 р.), III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28–29 жовтня 2016), VI Міжнародна науково-практична конференція «Osobowość, Społeczeństwo, Polityka» (м. Люблін, 11–12 березня 2017 р.), «Annual Conference of the European Association for the Study of Religions and the Special Conference of the International Association for the History of Religion» (Leuven (Bruxelle), 18–21 September, 2017), III Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.);

всеукраїнських: Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митр. Андеря Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення птрх. Й. Сліпого) (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (м. Тернопіль, 21-22 квітня 2016 р.), IV Всеукраїнська науково-практична конференція

«Протестантські Церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації)» (м. Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Релігієзнавство і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий та український контекст» (м. Київ, 17 листопада 2017 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Релігія, Церква, віруючі в добу суспільних викликів: історичний досвід та сучасні рецепції» (м. Тернопіль, 22 березня 2018 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України» (м. Полтава, 17–18 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 11 наукових публікаціях (5 статей у наукових фахових виданнях і 6 – матеріалах наукових конференцій).

Структура дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (378 найменувань) та 18 додатків (таблиць – 5, схем – 1, діаграм – 6, карт – 6). Загальний обсяг дисертації 230 сторінок, основний текст – 182 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історія української імміграції тісно пов'язана із процесом становлення і розвитку УКЦ у Канаді. Наукові пошуки здійснювалися зарубіжними і вітчизняними фахівцями, утім здебільшого вони стосувалися лише імміграційного руху. Цілісне дослідження вимагає звернення до наукових розвідок, присвячених як узагальнюючим історичним працям з вивчення імміграційних рухів, так і аспектам релігійного життя українців у Канаді.

Історіографія з даної проблеми класифікована згідно з тематично-хронологічним принципом. Умовно ми проаналізували її за схемою: праці радянських авторів; роботи науковців Східної Галичини початку ХХ ст. та напрацювання діаспорних дослідників українського походження; зарубіжна історіографія; роботи українських науковців періоду незалежності України.

Переважно праці радянських авторів акцентують увагу на історії української імміграції до США і Канади. У монографіях А. Шлепакова [236], І. Компанійця [189], В. Осечинського [211], В. Кульчицького [195] та М. Кравця [192] проаналізовано причини імміграції, зацентовано увагу на загостренні класових суперечностей в Австро-Угорській та Російській імперіях. Науковці констатували, що основними причинами імміграції були криза аграрних відносин, низька заробітна плата та перенаселення. Відтак, більшість науковців негативно оцінювала процеси переселення. Вийняток є оціночні судження М. Кравця, який вважав, що імміграція мала позитивне значення, оскільки колонізація нових земель частково сприяла вирішенню проблеми аграрного перенаселення у Східній Галичині.

Історіографія цієї групи варта уваги сучасних дослідників, оскільки базована на статистичних даних та архівних документах. У студіях Л. Баграмова [151], В. Кабузана [178] акцентовано увагу на внеску іммігрантів у промисловий розвиток Канади. Праці радянських дослідників характеризуються тенденційністю оцінок, їх методологічною основою був класовий підхід до аналізу суспільних процесів, тому автори не брали до уваги проблеми релігійного життя іммігрантів.

Історіографія другої групи є найбільш репрезентативною й представлена працями світських науковців і духовенства Східної Галичини та української діаспори. Предметом наукового зацікавлення дослідників стали соціальні, політичні, економічні, побутові умови буття українських переселенців, складнощі налагодження релігійного і культурного життя. Ми опиралися на дослідження О. Олеськіва [209; 210], В. Корольова [190], Ю. Бачинського [153], О. Кириленка [187], Ю. Стечишина [229] у яких проаналізовано суспільно-політичний контекст інтеграції іммігрантів та виокремлено релігійний аспект.

Цінність робіт О. Олеськіва полягає в наявності емпіричного матеріалу про особливості розселення і адаптації перших поселенців в конкретних регіонах Канади. Свої висновки про найсприятливіші для поселення регіони Канади автор гунтував на аналізі природно-кліматичних, соціально-економічних, політичних умов, керуючись власними спостереженнями, які він проводив на Північноамериканському континенті.

Вартим уваги є робота В. Корольова, в якій дослідник описав умови життя перших іммігрантів у Канаді, їхні досягнення упродовж 1880–1907 рр. У книзі вміщено статистичний матеріал, пов'язаний з переселенням українців до США і Канади. На думку автора, іммігранти, які жили у містах, були політично активнішими і освіченішими, ніж ті, які проживали у сільських місцевостях. Окрему увагу дослідник звернув на релігійні протиріччя, які розгорнулися між протестантським, православним і греко-католицьким духовенством. В. Корольов одним із перших подав статистичні дані кількості українських церков у 1907 р. [190, с. 23].

Уваги заслуговує праця Ю. Стечишина, у якій автор акцентував увагу на

особливостях культурного та релігійного життя іммігрантів. У дослідженні подано критичні зауваження щодо організації життя українських переселенців, особливостей їх розселення, також використано маловідомі документи і спогади іммігрантів. Ю. Стечишин детально проаналізував історію українських поселень у Фезант Форкс, Реббіт Гілс, Една Стар, Стюартбурні, Довфіні, Йорктоні та ін.

В останній чверті ХХ ст. з'явилися фундаментальні дослідження з питань суспільного, політичного, культурного життя українців у Канаді. Зокрема, у працях М. Марунчака, М. Боровика, Л. Білецького та Б. Казимири з'ясовано внесок греко-католицького духовенства у ці процеси.

Аналіз трьох хвиль імміграції українців до Канади, їхні спільні та відмінні риси подано в дослідженнях М. Марунчака [200–203]. Автор науково проаналізував розвиток української імміграційної спільноти та її інтеграцію в канадське суспільство. Окрему увагу він приділив релігійному життю в Канаді, виокремивши конфесійні взаємовідносини, зокрема між франко- і англо-канадською ієрархією РКЦ і греко-католицькими вірянами.

У дослідженні М. Боровика знайшли відображення ретельно зібрані відомості про перших піонерів, їхню працю, початки організованого громадського-політичного, церковного, культурно-мистецького життя і шкільництва упродовж 1891–1991 рр. [159; 160].

З числа опрацьованих нами студій слід виокремити напрацювання Б. Казимири [179–183; 364]. Їхня цінність полягає у використанні автором канадських архівних матеріалів, які стосувалися процесу становлення РГКЦ в Канаді, перебігу призначення першого українського католицького єпископа та ролі у цих процесах митрополита А. Шептицького і римо-католицького духовенства Канади.

Важливою під час дослідження була праця Л. Білецького, який проаналізував причини, що спонукали канадський уряд заохочувати населення країн Європи до імміграції, історію українських Церков, діяльність та вплив РКЦ, РПЦ й протестантських місіонерів на українських іммігрантів. Дослідник вважав, що поява УГПЦ в Канаді була наслідком політичної боротьби в Українській Народній

Республіці та повалення монархії в Російській імперії. Аналізуючи масштаби розвитку РГКЦ і УГПЦ в Канаді, науковець зазначав, що ці «обидві церкви перейняли на себе всю духовно-релігійну місію й опіку над українським населенням Канади» [156, с. 44].

Фактологічний матеріал про українську імміграцію, освітнє та релігійне життя вміщено в працях П. Юзика [315–318]. Дослідник вважав, що свого апогею УКЦ в Канаді досягла за час діяльності єпископа В. Ладики. У дослідженні «The Ukrainian Greek Orthodox Church», викладено історію УГПЦ до 1951 р., проаналізовано проблеми, пов'язані з юрисдикцією цієї церковної інституції, обранням єпископа та впливу російського православного духовенства на їх вирішення. Також у дослідженні вміщено статистичні дані кількості парафій, вірян, духовенства УГПЦ упродовж 1918–1951 рр.

Діаспорна історіографія представлена низкою фундаментальних праць з історії Православної церкви І. Власовського [162], Ю. Мулика-Луцика [207; 208] та С. Савчука [223]. На основі зібраного фактологічного матеріалу І. Власовським систематизовано історію УПЦ від X – до середини XX ст. Науковцю вдалося розкрити історію створення і функціонування структурних елементів Української Церкви, сформованих в лоні православ'я. Цінними для вивчення історії УГПЦ в Канаді стали напрацювання Ю. Мулика-Луцика і С. Савчука, у яких детально розглянуто вплив РКЦ і протестантських конфесій на релігійне життя українців у Канаді; діяльність єпископа Н. Будки; проблеми церковного розвитку, які спонукали частину іммігрантів заснувати УГПЦ, на противагу РГКЦ. Праця вміщує маловідомі документи пов'язані з історією УГПЦ. Їх аналіз сприяв вивченню процесів розвитку православ'я у Канаді, розумінню змістової основи конфлікту між УГПЦ і РГКЦ.

Сучасне осмислення проблематики, пов'язаної з українською імміграцією та розвитком релігійного життя у Канаді, представлене у працях канадських науковців українського походження, які зібрали й систематизували значний фактологічний матеріал, серед них: О. Мартинович [282; 283; 368; 369], А. Макух [279], Я. Петришин [294], Л. Луцюк [274; 275], М. Лупул [196; 276; 277],

Т. Примак [298], С. Гринюк [257–259; 359], Р. Білаш [324]. У руслі нашого дослідження використано напрацювання О. Мартиновича. На основі широкої джерельної бази науковець проаналізував соціально-економічні та політичні причини імміграції із Східної Галичини та Північної Буковини, виокремив основні, як на його думку, проблеми релігійної адаптації українців, вказавши на прозелітизм римо-католицького духовенства та протестантських пасторів і формування двох церковних інституцій в греко-католицькому середовищі.

Міжконфесійні відносини у Канаді, які склалися упродовж трьох хвиль української імміграції стали предметом дослідження А. Кравчука [266], Д. Кордана [264], Р. Єренюка [313; 314]. Останній виокремив конфесії, які розгорнули роботу серед українців упродовж 1891–1925 рр., а саме: ГКЦ, РПМ, Панросійська Патріярша Православна Церква, Незалежна Грецька Церква і УГПЦ. Аналіз конференційно-синодальної моделі управління Церквою та перебіг розвитку патріархального руху, як чинників внутрішнього поступу УКЦ у Канаді, знайшли своє відображення у працях А. Сороковського [227; 228; 346], М. Маркштайнера-Міщенко [199].

Життєпис та діяльність першого єпископа РГКЦ ґрунтовно досліджено о. А. МакВеем [286]. На основі архівних матеріалів Канади, Італії та США автор не лише описав діяльність першого єпископа Канади Н. Будки, але й проаналізував процес його обрання, ставлення кардиналів Конгрегації Поширення Віри та канадських єпископів РКЦ до нього; вказав на несприятливі умови керівництва РГКЦ та причини непорозумінь єпископа Н. Будки зі священниками ЧСВВ, бірітуалістами та римо-католицьким духовенством.

До третьої групи належать зарубіжні науковці, студії яких відзначаються об'єктивністю, інформативністю та залученням невідомих для українських дослідників документів. Зокрема, причини української імміграції та ставлення до неї канадського уряду – Дж. Лехра [272], Д. Голла [255], Р. Вайтекера [378]. Взаємовідносини між РКЦ у Канаді та греко-католиками, роль Церкви в житті іммігрантів вивчали Ф. Рамзей [299], М. МакГован [284], Д. Гоа [254]. Правомірність діяльності одруженого духовенства у Канаді розглядали

Г. Малоней [280], В. Поспішил [295; 296], Р. Гарріті [253].

Значний внесок у дослідження історії УКЦ Канади здійснив о. Т. Фей [272; 355]. Автором використанні документи, пов'язані з діяльністю митрополита Галицького А. Шептицького, отців Редemptористів та Місіонерів Облатів, детально проаналізовано співпрацю між архиєпископом РКЦ А. Ланжевіном і митрополитом А. Шептицьким, о. В. Жолдаком та священником-бірітуалістом А. Деляре. Діяльність священників-бірітуалістів та отців Василіян серед українців Канади стали предметом окремого наукового дослідження у працях П. Лавердюра [269–271], Дж. Вочта [310], Дж. Сімпсона [305].

Корисними для розуміння сутності конфлікту між римо-католицьким та греко-католицьким духовенством, проблем канонічного статусу УКЦ у Канаді та США були дослідження М. Діедеріха [248], Дж. Даскі [250], Ф. Моріссея [288; 289], Я. Пелікана [217], Б. Прінса [297], М. Санфіліппо [375], Д. Мотюка [290]. У дослідженні останнього вміщено документи, пов'язані зі становленням РГКЦ у Канаді, а саме: апостольський лист «*Officium supremi Apostolatus* (1912 р.), «*Per crescentibus in dies*» та «*Postquam in plenaries*» (від 15 липня 1912 р.).

Важливою у запропонованому дослідженні стала праця архиєпископа РКЦ А. Ланжевіна [268]. Архиєпископ проаналізував релігійну ситуацію, яка склалася в архиєпархії Сент Боніфас і м. Вінніпег. На основі статистичних даних автор провів кореляції між поліетнічним і полірелігійним населенням дієцезій, відзначивши, що у період 1909–1911 рр. відбулися значні кількісні зміни пов'язані з імміграційними процесами, зокрема приїздом русинів до Канади. Окремо, архиєпископ розглянув становище русинів до 1909 р., відзначивши фінансову допомогу РКЦ іммігрантам під час будівництва церков, шкіл, відкриття видавництв.

У працях Ф. Марті [281], В. Паски [293] використано документи Святого Престолу, які вперше введенно до наукового обігу. Зокрема це «*Aliquibus abhinc annis*» (від 1 жовтня 1890 р.), «*In variis Catholici Orbis Regionis*» (від 8 серпня 1893 р.), «*In varie occasione*» (від 12 квітня 1894 р.). Їх аналіз був корисним для з'ясування першопричин конфлікту між римо-католицьким і греко-католицьким духовенством, який до середини ХХ ст. не втрачав своєї актуальності.

Четверта група історіографії представлена працями науковців незалежної України. Слід зазначити, що до 1990-х рр. питання, пов'язані з українською імміграцією та релігійним життям діаспори, набули актуальності. На сьогодні є чимало праць українських авторів, тематика досліджень яких охоплює феномен імміграції у множині його проявів. У цьому контексті варто виокремити низку авторів, які на основі нових методологічних підходів та ґрунтовного аналізу джерельної бази значну увагу приділили теоретичному обґрунтуванню імміграційних процесів кінця XIX – середини XX ст., проблемам інтеграції українців у канадське суспільство, збереження ними національної і релігійної самобутності, серед них: О. Сич [224; 225], В. Макар [197], В. Євтух [176], В. Трощинський, А. Шевченко [231], С. Качараба і М. Рожик [184; 185].

Серед науковців, предметом дослідження яких є історія релігійного життя українських іммігрантів у Канаді, слід виокремити напрацювання І. Патарака [213–216; 342]. Ним досліджено політико-конфесійні передумови формування УКЦ у Канаді, діяльність єпископа Н. Будки, роль перших парафіяльних громад в релігійному житті українців. Загалом досліднику вдалося проаналізувати та охарактеризувати діяльність релігійних організацій в консолідації українців Канади в період першої хвилі імміграції.

Інституційні процеси розвитку УКЦ у Канаді і США, географія українських поселень, збереження релігійної ідентичності української діаспори, відображено у дисертаційній роботі І. Гнідик [168], Т. Гринчишина [170]. Водночас історія української православної діаспори у Північній Америці стала предметом аналізу А. Смирнова [344; 345].

Вагомим внеском в історіографію заявленої проблематики стали колективні праці з історії церкви в діаспорі, підготовлені Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України, передусім це «Релігія і Церква в історії української діаспори» (2013 р.). У книзі вміщено праці діаспорних дослідників, зокрема Ю. Мулика-Луцика, І. Шевціва, С. Ярмуся, Б. Казимири, С. Савчука.

Свій внесок в історіографію досліджуваної проблематики здійснила і авторка

дисертації. Наукові праці Н. Волік (див. додаток 1) відображають процеси становлення та інституційного розвитку УКЦ в Канаді, особливості взаємовідносин між українцями східного обряду, римо-католицьким духовенством, РПМ і протестантськими громадами у Канаді тощо.

Таким чином, наявна історіографія характеризується різним ступенем дослідження проблеми інституалізації УКЦ в Канаді. Переважно науковці сконцентрували свою увагу на аналізі імміграційних процесів, економічному, культурному та науковому житті іммігрантів, окремих аспектах історії становлення та розвитку УКЦ. Проте комплексне дослідження розбудови церковних структур УКЦ у Канаді відсутнє.

1.2. Джерельна база

Вивчення проблем становлення і розвитку УКЦ у Канаді вимагало опрацювання архівних матеріалів та джерел. З метою комплексного аналізу було використано такі групи документів: 1) архівні матеріали; 2) єпископські послання; 3) документи партикулярного права УКЦ у Канаді; 4) опубліковані нормативно-правові акти Святого Престолу; 5) діаспорна преса; 6) наративи.

Дане дослідження базується на значному масиві джерел, які включені до архівних колекцій України, Канади і Риму. В Україні – це матеріали ЦДІА у м. Львів, які були допоміжними для написання роботи. Зокрема це фонди 358 (Шептицький А. Роман-Марія-Олександр (1865–1944 рр.), граф, митрополит Галицький ГКЦ, архиєпископ Львівський, єпископ Кам'янець–Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ) та 408 (Греко–Католицький митрополичий ординаріат, м. Львів). У справах фондів вміщено листування митрополита з римо-католицькими єпископами Америки, Канади та Львова, єпископом Н. Будкою, Конгрегацією у справах Східних Церков, а також листи кардиналів, єпископів та релігійних установ з Італії до митрополита

А. Шептицького. Зазначимо, що ці матеріали лише фрагментарно відображають взаємини між ієрархами.

Важливе місце займають матеріали Вінніпезької митрополії та єпархії Едмонтону у Канаді. В архіві Вінніпезької митрополії УКЦ (The Ukrainian Catholic Archeparchy of Winnipeg Archives) архівні фонди поділено відповідно до діяльності кожного з єпископів: Н. Будка (NB), В. Ладика (VBL), М. Германюк (MH). Тут представлені листування Н. Будки, фотокопії листів з ЦДІАЛ, які привіз єпископ М. Гринчишин та копії кореспонденції з різних канадських архівів, надіслані Б. Казиминою до митрополита М. Германюка в середині 1980-х рр. [318, с. xiii] Заслужують уваги збережені документи Вінніпезької митрополії періоду єпископства Н. Будки. Нами були використані матеріали, які характеризують діяльність священників-біритуалістів, отців Василіян та ССНДМ. Інформативним є листування єпископа Н. Будки з архієпископом А. Ланжевіном, єпископами Е. Легалем, Палегріно Ф. Стагні, С. Таччі. Також в документах містяться деякі статистичні дані кількості іммігрантів східного обряду та ареалу їх поселення. Відзначимо, що листування мають офіційний характер з притаманним чітким викладенням фактів.

Суттєвим доповненням до аналізу релігійної ситуації під час єпископської діяльності Н. Будки стало його листування з митрополитом А. Шептицьким. Листи адресовані митрополиту характеризуються високим ступенем довіри і приязню респондента. Окрім офіційної інформації про відносини греко-католицького духовенства з римо-католицьким у Канаді, фінансового забезпечення Ординаріату, єпископ часто торкався питань свого здоров'я, перебігу хвороби, яка заважала виконанню його обов'язків, необхідності лікування тощо. Водночас листи митрополита А. Шептицького адресовані єпископу відображають дружнє ставлення і підтримку, містять слова поради [9–16].

Важливим документом, що ілюструє діяльність єпископа Н. Будки є Книга Ординаріату [1; 4–7]. У ній записано місця єпископських візитів, імена священників, які розпочали або закінчили служіння, фінансові справи, засідання парафіяльних братств тощо.

Окрему групу становлять документи періоду діяльності єпископа В. Ладики та митрополита М. Германюка. У справах цих фондів вміщено їхнє листування з ієрархами РКЦ у Канаді та кардиналами Конгрегації у справах Східних Церков упродовж 1950–1970-х рр. [33; 34; 37–44; 54–56; 58; 59]. Цінність для дисертаційного дослідження становлять документи кардиналів Конгрегації у справах Східних Церков, які уможливили з'ясування змісту і характеру розпоряджень щодо вимог проголошення патріархату та легітимності рішень синодальних засідань українських єпископів [29; 36; 57].

Існує значний масив особистої кореспонденції єпископа Н. Будки в архіві Едмонтонської єпархії. Фонд представлений справами з Національного архіву Канади, які з свого часу були передані Мирославом Момриком. У фонді містяться документи про діяльність отців Василіян і ССНДМ, пастирські послання єпископа Н. Будки, листування єпископа Н. Саварина і о. П. Філяса з римо-католицьким духовенством. Важливими документами, які ілюструють непрості взаємовідносини єпископа Н. Будки та о. М. Оленкчука з священиками ЧСВВ С. Дидиком, А. Калишем, Н. Крижановським є листи зазначених респондентів [65–68]. Документи свідчать про тісний взаємозв'язок ЧСВВ з РКЦ в Канаді та доводять, що останні лобіювали перед кардиналами Конгрегації Поширення Віри інтереси монахів, висвітлюють вороже ставлення світського духовенства до ЧСВВ.

Значна частина матеріалів знаходиться в архіві Конгрегації у справах Східних Церков (Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali). Дослідники отримали право на опрацювання матеріалів архівних фондів Конгрегації у справах Східних Церков, які датовані не пізніше 10 лютого 1939 р. Нами опрацьовано низка документів фондів Ruteni 5 і Ruteni 2. Зокрема це листування між впливовими римо-католицькими ієрархами Ф. Кассуло, Л. Сінчеро, С. Таччі та з єпископом Н. Будкою. У документах чітко прослідковується еволюція поглядів ієрархів РКЦ щодо діяльності єпископа Н. Будки: від лояльного ставлення – до вкрай негативного, від спроб призначити помічника – до остаточної відставки єпископа і його повернення в Галичину [75–80]. Зазначимо, що листи являють собою рукописи італійською, латинською, англійською та французькою мовами.

Одночасно зазначимо, що значний корпус документів, який зберігається у Ватиканському Таємному Архіві (Archivum Secretum Vaticanum), у зв'язку з обмеженнями, що стосуються часу їх створення та змістом архівної справи, є недоступними для сучасного дослідника. Відтак, діяльність єпископів В. Ладики та митрополита М. Германюка, пов'язана з інституційною розбудовою Церкви, відображена лише в межах доступних нам документів.

Важливим джерелом дослідження історії інституційного розвитку УКЦ в Канаді, стали єпископські послання до вірян і духовенства. Нами опрацьовано послання митрополита А. Шептицького до українських іммігрантів, які проживали у Канаді, а саме: «Русинам, осілим у Канаді» (1901 р.), «Канадійським русинам» (1911 р.) [88; 89], аналіз яких сприяв з'ясуванню змісту і перебігу викликів, які поставали перед греко-католиками у Канаді на початку ХХ ст. та позиції митрополита Галицького щодо їх вирішення. У першому посланні митрополит писав про відсутність можливості особистого візиту українських поселень у Канаді через внутрішні і зовнішні перешкоди. Натомість просив прийняти о. В. Жолдака в якості його особистого представника. Митрополит акцентував увагу вірян у дотриманні католицької віри і визнанні Папи Римського.

Друге послання митрополита А. Шептицького умовно можна поділити на дві частини. У першій (4–67 с.) подано огляд релігійного, культурного і морального стану канадійських українців, а також проблеми запису церковного майна, призначення єпископа і правильного запису своєї національності. Митрополит застеріг іммігрантів не переходити до Серафимової церкви і охарактеризував неправомірність її діяльності (11–17 с.). У другій частині послання (69–93 с.) митрополит А. Шептицький підкреслив значення дотримання греко-католицького обряду та традицій відзначення релігійних свят [88, с. 89].

Найважливішим документом з яким пов'язане становлення церковної інституції очолюваної греко-католицьким єпископом у Канаді, був «Меморіал про українську справу в Канаді». У ньому митрополит аргументував необхідність її створення, а також стверджував, що присутність українського єпископа уможливить

вирішення конфліктів між іммігрантами та місцевим латинським духовенством, а також питання запису церковного майна [179, с. 97–149].

Нами були проаналізовані пастирські послання і листи єпископа Н. Будки: послання до вірян РГКЦ від 19 березня 1913 р. у якому єпископ повідомляв про переїзд до нової резиденції у Вінніпезі, а також висловлював подяку духовенству за співпрацю у справі перепису церковного майна; пастирський лист «Дороговказ» від 5 квітня 1913 р., який був посланням про віру і мораль у вигляді довідника для греко-католицьких іммігрантів у Канаді; пастирський лист «О потребі організації» від 20 квітня 1913 р., у якому єпископ відзначив, що Церква і школа є важливими для збереження національної та релігійної ідентичності української громади в Канаді; послання «Ми Русини греко-католики» від 26 листопада 1913 р., яке було спробою знівелювати негативні настрої вірян щодо РКЦ внаслідок видачі декрету «Fidelibus Ruthenis» [61; 81; 82].

Окрім пастирських послань, єпископ Н. Будка написав два Меморандуми. Перший адресований Консульству Австро-Угорської імперії у Вінніпезі від 21 січня 1914 р. під назвою «Що стосується Русинської Церкви в Канаді». Основною метою його написання була потреба в одержанні фінансової підтримки для греко-католицької місії в Канаді та заохоченні української імміграції. Другий меморандум був надісланий голові Верховного Суду Канади Чарльзу Фіцпатріку [104, с. 25–27]. Текст документу написаний до федерального уряду в справі призначення генерального комісара, з числа канадських українців. Єпископ обґрунтував, що таке призначення сприятиме імміграційному процесу і координуватиме його.

Група документів партикулярного права УКЦ представлена матеріалами Конференцій, з'їздів, Синодів греко-католицького духовенства Галичини та Синодів єпископів УКЦ, які посприяли дослідженню партикулярного розвитку УКЦ. До цих джерел відносимо рішення Львівського Синоду 1891 р., «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» та «Норми провінційного Синоду Вінніпезької митрополії».

Рішення Львівського Синоду, який тривав упродовж 24 вересня – 8 жовтня 1891 р. і був скликаний архієпископом С. Сембратовичем, мали на меті вирішити догматичні, дисциплінарні та моральні проблем, які існували в межах Галицької митрополії ГКЦ. Прийняті рішення були схвалені *in forma communі* папою Левом XIII 30 квітня 1895 р., а згодом перейняті й греко-католицьким духовенством Канади.

«Правила Русько–Католицької Церкви в Канаді» були оприлюднені єпископом Н. Будкою 23 січня 1915 р. Прийняті норми регулювали права та обов'язки духовенства і вірян. Документ поділений на чотири розділи, що включали 76 правил: 1) декрет про оприлюднення (п. I–III), 2) норми (п. 1–76), 3) додадок, 4) алфавітний покажчик. Прийняті норми стосувалися прав і обов'язків священника, парафіяльного управління, пастирської опіки вірних, уділення Святих Тайн, релігійного виховання, відносин з духовенством та мирянами РКЦ, світських та «ворожих» організацій тощо. «Правила Русько–Католицької Церкви в Канаді» були приватним посібником греко-католицьких священників у парафіяльному управлінні та в пастирській роботі [83, с. 3]. Документ став невід'ємною частиною партикулярного права УКЦ в Канаді. Його норми ніколи не були скасовані в повному обсязі, і тому, якщо не суперечать загальному чи спеціальному законодавству, вони все ще мають законодавчу силу й сьогодні.

Важливим документом у законодавстві УКЦ є «Норми провінційного Синоду Вінніпезької митрополії», який був затверджений Українською католицькою ієрархією в Канаді після проведення Провінційного Синоду 26–28 червня 1962 р. у Вінніпезі. Синод мав на меті адаптувати до потреб УКЦ в Канаді канонічне право Східних Католицьких Церков і літургійну реформу, розпочату Конгрегацією у справах Східних Церков.

Прийнятий документ складався зі вступу «Загальні положення» (1–10) та двох частин. У розділі «Загальні положення» чітко виокремлено документи партикулярного права УКЦ, які існували на той час. Частина I «Про особи» включала три глави: «Обов'язки духовенства» (питання священничого одягу, місця відпочинку, освіти тощо), визначення прав та обов'язків апостольського делегата,

митрополита, єпископа, Єпархіяльної Курії, сотрудників, радників, капеланів; «Про чернечі ордени», у якій виокремлено три категорії монаших чинів і відповідно до них права, обов'язки та особливості підпорядкування; «Про мирян» у якій окреслено роль мирян у розвитку парафії і мирянського апостольства в Церкві загалом, а також потребу в створенні католицьких релігійних організацій при кожній парафії. Частина II «Про речі» складалася із восьми глав: «Про св. Тайни», «Про церковні освячення і благословення», «Про прилюдну, дневну і принагідну церковну богослужбу», «Про св. Літургію», «Про св. Місця», «Св. Часи», «Про вчительську службу», «Про заряджування церковними дочасними добрами». Документом утверджувалося право УКЦ на придбання, збереження та управління церковним майном. Синод виробив комплексні норми, призначені для реформування церковного життя УКЦ в Канаді. Попри те, що документ не був затверджений Конгрегацією у справах Східних Церков, його поява свідчила про наміри єпископату Церкви формувати канони партикулярного права, які б відповідали вимогам часу.

Групу нормативно-правових актів Святого Престолу складають опубліковані в «Acta Apostolicae Sedis» декрети Конгрегації у справах Східних Церков і папські послання, що відносяться до ключових аспектів нашої проблематики.

Окрему групу джерел становлять документи, пов'язані з проблемою приїзду одруженого греко-католицького духовенства з Галичини до США і Канади з метою опіки іммігрантів східного обряду: «Fidelibus Ruthenis» (18 серпня 1913 р.), «Cum Episcopo Greco-Rutheno» (17 серпня 1914 р.), «Cum data fuerit» (1 березня 1929 р.), «Qua sollerti» (23 грудня 1929 р.), «Graeci-rutheni Ritus» (24 травня 1930 р.) [97; 103; 92; 101; 98]. Аналіз цих документів уможливив з'ясування перебігу та глибини конфліктів між римо-католицьким і греко-католицьким духовенством щодо сімейного стану останніх, непорушність позиції Святого Престолу у збереженні дисципліни безшлюбності на території Канади і США.

Аналізований у дисертації апостольський лист «Officium supremi Apostolatus» (1912 р.) трактовано нами як відповідь Святого Престолу на вимоги українських іммігрантів призначити греко-католицького єпископа. У листі

проголошувалося право на заснування Ординаріату для русинів у Канаді, обґрунтовувалися юрисдикційні права єпископа, що стало свідченням визнання РГКЦ самостійної церковної одиниці на території Канади. Відтак, прослідковано взаємозв'язок зазначеного документа з декретами Конгрегації Поширення Віри «*Per crescentibus in dies*» та «*Postquam in plenaries*» (15 липня 1912 р.) про створення Ординаріату для русинів у Канаді та призначення єпископом Н. Будку [286, с. 63].

Низка документів «*Acta Apostolicae Sedis*» – «*Omnium cuiusvis ritus*» (1948 р.), «*De Ruthenorum*» (1951 р.), «*Hanc Apostolicam*» (1956 р.), «*Cum territorii amplitudine*» (1974 р.), сприяла розвитку інституційних процесів УКЦ у Канаді. Рішенням папи Пія XII Ординаріат для русинів у Канаді набув статусу Апостольського екзархату з подальшим його розділенням на Центральний, Середній, Східний та виокремленням в Центральному екзархаті Манітоби і Саскачевану й призначенням єпископів для оптимізації управління [100; 95; 99; 94]. Поглиблення інституційних процесів знайшло своє відображення у рішеннях про перейменування екзархатів та наданням їм статусу єпархій. Згідно з апостольською конституцією «*Cum territorii amplitudine*» папи Павла VI засновано Нью-Вестмінстерську єпархію [94, с. 470–471].

З метою аналізу внутрішньої формації УКЦ пов'язаної із розвитком партикулярного права нами було використано послання *motu proprio* папи Пія XII виданих упродовж 1949–1957 рр.: «*Crebrae allatae sunt*» (Подружнє право, від 22 лютого 1949 р.), «*Sollicitudinem nostram*», (Процесуальне право, від 6 січня 1950 р.), «*Postquam apostolicis litteris*» (Ченці, церковне майно, терміни, від 9 лютого 1952 р.), «*Cleri sanctitati*» (Особове право, від 2 червня 1957 р.) [91; 102; 103; 90].

Важливим джерелом для дослідження історії УКЦ в Канаді є часописи зазначеного періоду. До часу появи української преси в Канаді іммігранти передплачували американські газети, зокрема часопис «Свобода». Вона відіграла важливу роль в церковному і суспільно-громадському житті канадських українців, допомагала підтримувати зв'язки з українцями США. На її сторінках детально

описані перші місії священиків до Канади, діючі школи, читальні й товариства. Також у часописі розміщено важливі для УКЦ США нормативно-правові документи, зокрема декрет Конгрегації Поширення Віри «*Romana Ecclesia*» (1 травня 1897 р.), який був опублікований 1902 р.

Українська преса в Канаді з'явилася лише на початку ХХ ст., фінансову підтримку якій надавали політичні партії. З часу свого перебування у Канаді українці заснували понад 250 часописів. Переважно церкви, політичні і релігійні організації, які функціонували в Канаді, мали свій друкований орган [188, с. 76]. На сторінках місцевих часописів публікувалися статті ідеологічного характеру, які почасти критикували діяльність Церкви та духовенства. У 1909 р., після заснування Української Видавничої Спільки, у Вінніпезі почав виходити часопис «Український Голос» (1910 р.) просвітньо-економічного, націоналістичного і релігійного характеру. Згодом часопис став друкованим органом УГПЦ, а в 1927 р. – «Союзу Українських Самостійників».

Важливу групу складає церковна періодика першої половини ХХ ст. Серед них слід відзначити видання, які протестантські організації поширювали серед іммігрантів – часопис «Ранок» (1905 р від 1920 р. – «Канадійський Ранок»), «*Missionary Bulletin*» (1903 р.), «*Missionary Outlook*» (1881 р.), «*The Presbyterian Record*» (1879 р.). Здебільшого опубліковані статті спрямовувалися проти греко-католиків, їхніх священиків та обряду. Основним завданням цієї преси було поширення протестантизму серед українців.

У 1911 р. розпочало діяльність Українське Католицьке Видавництво, за сприянням якого видавався тижневик «Канадійський Русин» (від 1918 р. «Канадійський Українець»), який став друкованим органом першого єпископа Н. Будки. Також єпископ видавав свій «Єпархіяльний Вісник» (1924 р.), у якому наголошував на важливості церковної, суспільної, виховної та освітньої діяльності вірян. Ці видання є цінним інформативним джерелом для з'ясування ключових подій УКЦ. Аналізу релігійної ситуації у Канаді сприяло вивчення часописів, які належали УГПЦ – «Український Православний Вісник» (від 1929 р. «Вісник», з 1954 р. офіційний друкований орган УГПЦ) [148], «Віра й Культура»

(1953 р.) [144]. Оpubліковані статті характеризуються різноманітністю тематики: релігійні, історичні, філософські, етнографічні, культурологічні тощо. Упродовж 1917–1920 рр. майже кожен номер часописів містив статті, що стосувалися внутрішньоцерковного конфлікту, який завершився проголошенням УГПЦ.

Інформацію про діяльність перших священиків-бірітуалістів у Канаді, новини-хроніки з церковного та світського життя вміщено в журналі «Голос Ізбавителя» (1923 р., від 1933 р. – «Голос Спасителя») та богословському кварталнику «Логос» (1951 р.), які видавали монахи ЧНІ [145–147].

Окрему групу становлять видання греко-католицьких організацій, які популяризували традиції національного та релігійного виховання. Це матеріали часописів: «Бюлетень БУК» (від 1938 р. – «Будучність Нації»), «Бюлетень КУК» (1963 р.), «Бюлетень НТШ» (1949 р.), «Бюлетень СУСК» (1954 р.) [141–143].

Варті уваги ювілейні видання діаспори, а саме: Дорога, Правда і Життя (988–1988) [107], «Fifty Steps Forward. 50th Anniversary St. Vladimir's College 1942- 1992» [113], «Перше сторіччя Тебе Бога хвалимо. Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії» [109], «Jubilee Memoir. 1902 –1962. В п'ятдесят річчя провінції Христа Царя Згромадження Сестер Служебниць Пресвятої непорочної Діви Марії» [114], «Millennium of Christianity in Ukraine» [115].

Шоста група репрезентована наративами о. Н. Дмитріва [173], о. Й. Бали [152], о. П. Божика [157; 158], І. Бодруга [241], В. Чумери [247], І. Гуменюка [171], які дали можливість персоніфікувати історичні події досліджуваного періоду. Використані у дослідженні спомини сприяли аналізу умов становлення і розвитку УКЦ.

Отець Н. Дмитрів був першим греко-католицьким священиком-місіонарем серед українців Канади. Він приїздив із США до українців, які проживали в Манітобі, Альберті, Саскачевані. Отець вперше вжив поняття «Канадійська Русь» для позначення всієї території проживання українців Канади [173, с. vii]. У його праці детально описано життя перших поселенців. Опис діяльності Н. Будки подав о. Й. Бала. У своїх споминах отець детально описав їхню подорож до Канади, облаштування єпископської резиденції, умови, в яких єпископу доводилося

створювати Церкву, здійснювати візитаційні поїздки. Автор відзначав труднощі у налагодженні релігійного життя через діяльність православних священиків і протестантських пасторів. Науковий інтерес представляють праці о. П. Божи́ка, який пройшов шлях від православного до греко-католицького священика і подав унікальний матеріал про діяльність «Серафимової церкви», релігійну ситуацію, яка склалася на початку ХХ ст. серед іммігрантів, історію становлення УКЦ у Канаді та внутрішньоцерковну діяльність її архиєреїв. Наукову цінність представляють мемуари І. Бодруга. У них автор описав події пов'язані із заснуванням Незалежної Грецької Церкви у Канаді та діяльністю єпископа Серафима Уствольського. Автор проаналізував вплив протестантських місіонерів на духовне життя перших іммігрантів. На його думку, заснування Незалежної Грецької Церкви стало поштовхом до становлення православ'я у Канаді.

Заслугує уваги шематизм діаспори УКЦ, написаний Д. Блажейовським [111; 112]. Він був представлений на Синоді греко-католицького духовенства Канади у вересні 1987 р. У ньому зібрано історію усіх парафій УКЦ, які існували в діаспорі до 1989 р., чисельність вірян у кожній із них та перелік українських релігійних і культурних організацій, заснованих при парафіях. Праця стала корисною для здійснення аналізу динаміки розвитку українських католицьких парафій досліджуваного періоду.

Таким чином, джерельна база пропонованого дослідження є репрезентативною й уможлиблює: здійснення об'єктивного аналізу основних етапів становлення УКЦ в Канаді, виявлення закономірностей її розвитку у досліджуваній період; визначення впливу духовенства РКЦ в Канаді, Конгрегації у справах Східних Церков та ієрархів Галицької митрополії на розвиток Церкви; з'ясування ролі єпископів УКЦ в інституційній розбудові Церкви та в збереженні національної ідентичності й релігійної свідомості українських іммігрантів у Канаді.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Вивчення історії церковного розвитку української діаспори у Канаді вимагає чіткого формулювання проблеми дослідження та обрання наукових методів. Для досягнення кращих результатів дослідження загальнонаукові методи використовувались у комплексному поєднанні з іншими методами.

На етапі пошуку необхідної літератури та джерел з даної проблеми ми використали методи класифікації, систематизації, зовнішньої та внутрішньої критики. Для формування вичерпної джерельної бази дослідження застосовувалися методи бібліографічної та архівної евристики, які передбачають поетапне опрацювання опублікованих і архівних каталогів, альманахів тощо. Особлива увага була відведена ознайомленню із закордонними архівними матеріалами Вінніпезької митрополії та єпархії Едмонтонської УКЦ, Конгрегації у справах Східних Церков. За допомогою методів текстологічного і джерелознавчого аналізу було опрацьовано й встановлено автентичність та взаємозв'язок документів.

Становлення і розвиток УКЦ нами була розглянута в контексті трьох хвиль імміграції українців до Канади. Застосування методів індукції уможливило встановлення особливостей імміграції в окремі регіони Канади упродовж досліджуваного періоду; дедукції – для розкриття основних засад формування напрямів імміграції; порівняння і аналогії – для пошуку спільного та відмінного між різновидами імміграції. Під час здійснення аналізу пріоритетів учасників трьох хвиль імміграції ми виявили спільні риси, якими є збереження власної національної та релігійної ідентичності. Важливими у дослідженні були метод аналізу, за допомогою якого ми виявили закономірності заснування і розвитку церковної мережі українських католицьких парафій у Канаді, та метод синтезу – для узагальнення даного процесу.

Серед спеціально-наукових методів дослідження найбільш важливими під час написання роботи були методи: історіографічний аналіз, історико-генетичний, періодизації, компаративний; діахронний; психоісторії. Методологічною основою дисертаційного дослідження виступили принципи історизму, конфесійної

неупередженості, а також системного підходу до об'єкту дослідження, комплексності та всебічного аналізу. Структурну основу дисертаційного дослідження склав проблемно-хронологічний метод дослідження, за допомогою якого простежено умови становлення і розвитку УКЦ в Канаді у хронологічній послідовності із врахуванням складностей імміграційних, політичних, соціально-економічних процесів, міжконфесійних відносин тощо.

Застосований метод історіографічного аналізу сприяв систематизації, осмисленню та узагальненню праць науковців, а також уможливив введення до наукового обігу нових джерел інформації з історії церковно-релігійного життя української діаспори Канади.

Встановлення чіткої послідовності в інституалізаційних процесах УКЦ у Канаді, виокремлення етапів у її розвитку – від заснування перших греко-католицьких громад до утворення митрополії, сприяло застосування методу періодизації. За допомогою компаративного і діяхронного методів здійснено аналіз інституалізаційних процесів УКЦ. Їх використання уможливило розуміння динаміки і характеру розвитку Церкви, який відбувався у контексті тогочасної конфесійної і політичної ситуації, яка склалася у Канаді.

Під час аналізу матеріалів ми прослідковували вплив особистісних якостей ієрархів УКЦ і РКЦ на вирішення проблем, які виникали в церковно-релігійному середовищі. Відтак, закономірним є застосування методу психоісторії, що дозволило з'ясувати світоглядні засади особистостей, їх суспільно-політичні пріоритети, окремі риси характеру, які формували поведінковий стереотип відносин з оточуючими і підходи у розв'язанні тих завдань, які поставали перед Церквою.

В аналізі окремих питань чітко прослідковується взаємозв'язок синхронного, статистичного і картографічного методів. У кожному конкретному випадку один із методів набував домінувального характеру. Наприклад, ми намагалися встановити кореляцію між часом заснування українських католицьких парафій та використанням у богослужіннях юліанського і григоріанського календарів. Картографічний метод нами був використаний з метою унаочнення динаміки

заснування і розвитку українських католицьких парафій у досліджуваний нами період.

Авторкою уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження. У процесі становлення і розвитку УКЦ в Канаді, який тривав від кінця XIX ст., неодноразово зазнавала змін самоназва цієї інституції. Для позначення українських католицьких громад у період від 1891 р. до 1912 р. ми вживаємо термін «Греко-Католицька Церква у Канаді», оскільки не існувало офіційної назви Церкви. Період 1912–1956 рр. характеризується прагненням українців греко-католиків зберегти свою національну та обрядову ідентичність, що спонукало їх до заснування власної церковної інституції тотожної тій, яка існувала в Галичині. Самовизначення напрямку її релігійної належності зумовило набуття офіційної назви Церкви і її реєстрацію у державних органах влади. Відтак, вживаною є назва «Руська Греко-Католицька Церква» або її аббревіатура – «РГКЦ». З метою подолання упередженості віруючих щодо залежності РГКЦ від Святого Престолу та нехтуванням останнього їх інтересами, від 30-х рр. XX ст. греко-католицьке духовенство і віряни ініціювали здійснення перейменування своєї церковної інституції. У 1957 р. згідно з нормативними документами Конгрегації у справах Східних Церков РГКЦ отримала назву «Українська Католицька Церква», що мало наслідком набуття інституційної повноти, юрисдикційної правоздатності і канонічності. Для означення загальних процесів розвитку цієї інституції, що охоплюють увесь досліджуваний нами період, вважаємо виправданим вживання терміну «Українська Католицька Церква».

Також не слід ототожнювати терміни «Незалежна Грецька Церква» і «Українська Греко–Православна Церква». Перший термін у дослідженні використовується для означення парафій, які об'єдналися у Церкві організованої пресвітеріанами на базі православ'я. Другий термін слід ототожнювати з частиною іммігрантів, які вступили в конфлікт з єпископом Н. Будкою і заснували незалежну від РКЦ й РПЦ церковну інституцію.

Змістової еволюції зазнали терміни «українець», «русин», «українські католики» і «греко-католики». Терміни «українець» і «русин» відображали етнічне

походження іммігрантів та їх конфесійну належність. До 1940-х рр. Святий Престол застосовував термін «русини» для ідентифікації усіх східних католиків з Австро-Угорської імперії. У США, після смерті єпископа С. Ортинського у 1916 р., термінами «українець» та «русин» почали позначали дві різні церковні групи з окремими ієрархіями. Їх склад різнився етнічним походженням та регіоном проживання в Україні. Громади українців греко-католиків складали вихідці із Східної Галичини та Північної Буковини, русинів – із Підкарпаття, включно зі словаками, мадярами або хорватами. У Канаді етнічний склад іммігрантів був більш однорідним, передусім із Західної України, і переважно вихідці зі Східної Галичини ідентифікували себе як українці. Зважаючи на наявні першоджерела, у яких здебільшого вжито термін «русин», вважаємо прийнятним у запропонованому дослідженні вживати два терміни. Водночас вважаємо за доцільне використання термінів «греко-католики» і «українські католики» відповідно до періодів інституційного розвитку УКЦ: до 1956 р. – «греко-католики, а від 1957 р. – «українські католики».

З огляду на міжнародну термінологію у сфері міграції доцільним є використання термінів «іммігрант», «імміграція» на противагу «емігрант», «еміграція». У контексті нашого дослідження «імміграція» визначається як процес, відповідно до якого іноземці приїжджають у країну з метою подальшого в ній поселення та проживання й мають попереднє місце проживання в іншій країні [337, с. 10–12]. Беручи до уваги сучасне обґрунтування міграційних процесів вважаємо виправданим використання термінів «іммігрант» та «імміграція».

Хронологічний підхід використано для позначення органу Римської курії, що здійснював керівництво греко-католицькими інституціями за межами митрополичої території. Термінами «Конгрегація Поширення Віри» позначено орган управління РКЦ, заснований папою Григорієм IV у 1622 р. з метою налагодження контактів у країнах, де розгорнулася Контрреформація, а також для поширення католицизму серед християн. В 1862 р. папа Пій IX у рамках Конгрегації Поширення Віри заснував «Комісію у справах Східних обрядів». Через пів століття у 1917 р., папа Бенедикт XV реорганізував у самостійний орган

«Конгрегацію у справах Східних Церков», яку очолював понтифік, а її секретарем міг стати один з кардиналів-префектів [212, с. 265]. Відповідно до цих рішень Галицька митрополія і РГКЦ у Канаді до 1917 р. підпорядковувалися Комісії у справах Східних обрядів, а згодом – Конгрегації у справах Східних Церков [166, с. 62]. Зазначені самоназви використовуються у дисертації згідно з хронологічними межами їх функціонування.

Таким чином, основними в написанні нашої роботи стали методи: історико-генетичний, періодизації, компаративний, діахронний, синхронний, психоісторії, статистичний, картографічний. Означений теоретико-методологічний фундамент дозволив проаналізувати процес становлення і розвитку УКЦ у Канаді упродовж кінця XIX – другої половини XX ст., дослідити взаємовплив і взаємозв'язок між розвитком УКЦ у Канаді, діяльністю Святого Престолу та процесами, які відбувалися у церковно-релігійному середовищі країни, а також з'ясувати співзалежність національного і релігійного життя українських іммігрантів.

Висновки до розділу 1

Історіографія становлення і розвитку УКЦ в Канаді класифікована згідно з тематично-хронологічним принципом, що уможливило її чіткий і системний аналіз. Умовно історіографію поділено на декілька груп: праці радянських авторів; роботи науковців Східної Галичини початку XX ст. та напрацювання діаспорних дослідників українського походження; зарубіжна історіографія; роботи українських науковців періоду незалежності України. Авторкою використано наукові напрацювання, які ґрунтовно репрезентують досліджувану тему. Проведений нами аналіз історіографії довів, що в науковій літературі відсутнє комплексне дослідження, пов'язане із темою дисертаційної роботи, але водночас засвідчив про вагомі напрацювання в окремих сегментах історії української імміграції та історії УКЦ у Канаді.

Джерелознавча база дослідження класифікована наступним чином: архівні матеріали; єпископські послання; документи партикулярного права УКЦ у Канаді; опубліковані нормативно-правові акти Святого Престолу; діаспорна преса;

мемуари. З'ясовано, що значний масив документів, пов'язаних з темою дисертації міститься у архівах Вінніпезькій митрополії та єпархії Едмонтон УКЦ. Корпус матеріалів зберігається також у Ватиканському Таємному Архіві та архіві Конгрегації у справах Східних Церков. Проте, доступ науковців до них обмежений часом створення документів та змістом архівних справ. Дослідники отримали право на опрацювання матеріалів Конгрегації у справах Східних Церков, які датовані не пізніше 10 лютого 1939 р.

Теоретико-методологічна база дослідження ґрунтується на принципах історизму, конфесійної неупередженості, системності, об'єктивності, критичного аналізу. Основними в написанні нашої роботи стали історико-генетичний, періодизації, компаративний, діахронний, синхронний, статистичний, картографічний методи. Додатково використано методологію психоісторії. Означений теоретико-методологічний фундамент дозволив проаналізувати процес становлення і розвитку УКЦ в Канаді упродовж кінця XIX – другої половини XX ст., дослідити причинно-наслідкові зв'язки між становленням і розвитком УКЦ у Канаді та процесами, які мали місце в конфесійному та політичному середовищах країни.

Доведено, що історіографічна та джерельна база є репрезентативною й уможлиблює здійснення об'єктивного аналізу становлення і розвитку УКЦ в Канаді; з'ясування місця та ролі УКЦ у збереженні національної й релігійної ідентичності українських іммігрантів упродовж XX ст.; простеження динаміки розвитку УКЦ в Канаді у досліджуваний період.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ (1891–1910 РР.)

2.1. Перша хвиля української імміграції до Канади та організація церковно-релігійного життя

На рубежі XIX – XX ст. українці проживали в межах Російської (17 млн. чол.) та Австро-Угорської імперій: близько 3 млн. чол. у Галичині, 300 тис. у Буковині та 400 тис. у Закарпатті [338]. Наприкінці XIX ст. імміграція з цих регіонів стала поширеним явищем. З територій, належних Російській імперії, імміграція спрямовувалася у Поволжя, Північний Кавказ, Сибір, Казахстан, Середню Азію, натомість із західноукраїнських земель – у країни Європи, Північної та Південної Америка. Близько 55 % українців, які іммігрували між 1881–1914 рр. були вихідцями із Західної Галичини, 45 % – Східної Галичини, 15 % – з Північної Буковини і близько 10 % із Закарпаття [256, с. 11–31]. Населення цих регіонів склало більшість іммігрантів, які прибули до Північної Америки. З них 400 тис. іммігрувало до США (карпато-русини, лемки та галичани) і 170 тис. – до Канади (галичани, буковинці) [153, с. 116–120; 283, с. 3]. Наявні дослідження констатують, що імміграція українців зумовлювалося переважно соціально-економічними причинами, такими як: малоземелля, безземелля, економічна відсталість західноукраїнських земель та перенаселення [224, с. 101].

Площа Галичини у кінці XIX ст. становила 78 тис. кв. км, на якій проживало 6,4 млн. чол., з яких 75 % були селянами, що становило 4,8 млн. чол. За підрахунками вчених на 1 людину припадало 1 га землі, однак її розподіл був нерівномірним. У Східній Галичині польські землевласники володіли 40 % земель, а в Буковині німецькі і румунські землевласники – 30 % земель [291, с. 100; 184, с. 10]. Частина з цих наділів знаходилася у власності євреїв (один землевласник міг володіти до 550 га землі), 70 % з яких сконцентрувалися в Галичині та Буковині і

становили 80 % економіки західноукраїнських земель [338]. У цій ситуації, українські господарства не перевищували 5 га. В Галичині до кінця XIX ст. їх налічувалося 80 %, у Закарпатті – 73 %, в Буковині – 80 %. Більша половина українців (51 %) володіли 2 га землі [177, с. 287]. До 1902 р. близько 43 % господарств у Східній Галичині) складали менше 2 га і 80 % до 5 га, а в Буковині – 56 % і 85 % відповідно [236, с. 15; 192, с. 77]. Комірники, халупники, загородники, які складали 25–30 % селян Східної Галичини, майже не мали землі. Погіршення становища селянства зумовлювалось проблемою сервітутів, внаслідок якої воно було позбавлене права на користування поміщицькими лісами, пасовищами та лугами [192, с. 9–10].

Існувала також проблема нестачі коштів. Дослідник української імміграції М. Кравець свого часу зазначав, що заробітна плата в цих регіонах була найнижчою у всій Європі і становила від 2 до 7 гульденів¹. За однакову працю робітник на заводі у Львові отримував значно меншу оплату праці, ніж робітник у Відні. Щороку зростали ціни на продукти харчування [189, с. 56]. Також селянин сплачував податки з утримання худоби та інвентаря² [192, с. 113–125]. Голод і смертність у регіоні були найвищими у всій Австро-Угорській імперії. Науковці припускають, що кожного року від 50 до 100 тис. чол. помирало від голоду і хвороб (віспа, черевний тиф, туберкульоз, холера) [256, с. 17]. Висока смертність обумовлювалась й відсутністю медичних установ. В 1900 р. у Галичині було всього 87 державних лікарень та 58 приватних. У 1906 р. в Буковині – 9 лікарень, 30 аптек та 141 кваліфікованих лікарів [189, с. 75]. Один лікар обслуговував 10 тис. чол у Галичині і 26 тис. у Буковині [192, с. 113]. Також, у Галичині існував найдовший робочий день – від 10 до 12 год., інколи він сягав 16 год. Жорстко експлуатувалася жіноча і дитяча праця [211, с. 28].

Перенаселення в західноукраїнських регіонах було ще однією з причин імміграції. У Галичині упродовж 1850–1910 рр. кількість населення зросла з 5,2 до

¹ У Канаді того часу, середня заробітна плата становила 1 долар на день (2,5 гульдена). Місячного заробітку вистачало, щоб прогодувати сім'ю, купити реманент і виплатити землю [229, с. 174–175].

² У газеті «Діло» вказано, що селянин сплачував 14 податкових статей (податок на будинок, податки від цукру, м'яса, пива тощо), а за їх несвоєчасну виплату сплачував відсотки [184, с. 10].

8 млн. чол. Концентрація українського населення у Західній і Східній Галичині становила 40 % і 63%, в той час як у Південній та Північній Буковині – 38 % і 65 % відповідно. У містах переважало польське, румунське, німецьке та єврейське населення. Українців налічувалося 25 % міського населення [283, с. 4, 7].

Попри чисельну більшість, українське населення піддавалося денаціоналізації. Так, у Галичині польське дворянство відмовилося від фінансової підтримки українських культурних установ. Хоча освіта була обов'язковою з 1873 р., 36 % українських дітей не ходили до школи, понад 2 тис. селищ не мали власних шкіл. У 1900 р. з 4089 учителів початкових класів лише 1316 були українцями [306, с. 79]. Співвідношення учитель і учень складало 1 до 91. Результатом такої політики було те, що українці на початку XX ст. залишалися найбільш неписьменною етнічною групою Австро-Угорської імперії [306, с. 95].

Неосвіченість іммігрантів вплинула на процес їх соціальної адаптації в нових умовах проживання та набуттям національної самосвідомості. Мало хто з іммігрантів ідентифікував себе «українцем». Були присутні такі етноніми, як «галичанин», «мадяр», «угорець», «австрієць», «росіянин» [201, с. 129; 187 с. 7]. Лише з 1904 р. українські іммігранти почали ототожнювати себе за національною приналежністю – «русин» («Ruthenian»), а від 1915 р. – українець, що відображено в статистичних документах [347].

Однією з причин, які спонукали до імміграції українців було обмеження їх громадянських прав на Батьківщині. Наприклад, жінки були позбавлені права голосу на виборах, а чоловіки отримували їх по досягненню 24 віку за умови сплати податків у розмірі не менше 5 ринських на рік [184, с. 11]. У Буковині місцеві українці понад тридцять років не мали жодного представника в австрійському парламенті (1861–1891 рр.) й зазнавали національного гноблення та румунізації [330, с. 302].

Існує чимало джерел пов'язаних з кількістю населення, яке іммігрувало, в тому числі і до Канади, однак їхні дані значно різняться. Газета «Громадський голос», яка виходила у Львові, інформувала, що до Канади в 1897 р. прибуло 6 тис. українських селян, в 1899 р. – 8 тис., а в 1900 р. – 5 тис. [118, с. 3]. У статистичних

даних Галицького намісництва подано інші дані. Так, у 1896 р. зі Східної Галичини до Америки іммігрувало 9389, в 1897 р. – 4633, в 1898 р. – 4604 чол. Згідно з канадськими офіційними даними, упродовж 1898–1901 рр. з Галичини та Буковини іммігрувало 21 тис. чол. [192, с. 118–119].

Різниця в статистичних даних щодо кількості іммігрантів мала декілька причин. Найперше, адміністрація Відня майже повністю втратила контроль над кількістю переміщених осіб й здебільшого обмежувалася окремими статистичними даними та звітами від крайової влади. По друге, існувала жорстка цензура на українську пресу, у якій справжня кількість іммігрантів замовчувалася з метою зменшення імміграційної пропаганди. По третє, чимало іммігрантів виїжджало таємно і не підлягали будь-якому обліку. Не відображають достовірної інформації й канадські мореплавні акти, у яких велася реєстрація іммігрантів до 1899 р. без національної належності. Також статистичні документи уряду Канади брали до уваги і тих іммігрантів, які прибули в країну з США, Бразилії чи Аргентини.

Зростання масштабів української імміграції до Канади призвело до проведення австро-угорським урядом реформ. До 1912 р. не було законодавчих актів, які б регулювали процес імміграції з Австро-Угорської імперії до інших країн. За основу брали цісарський патент від 1832 р., який через застарілу форму не відповідав вимогам, а відтак був доповнений численними указами і циркулярами [243, с. 315]. З метою перешкоджання виїзду українців на проживання за кордон, у 1852 р. був прийнятий закон проти імміграційних агентур, а у 1888 р. указ про запровадження контролю за діяльністю іноземних мореплавних компаній, які займалися перевезенням іммігрантів. Наступного року був прийнятий закон, який забороняв виїзд молоді призовного віку, а в 1896 р. – закон проти імміграційної пропаганди. Також Міністерством внутрішніх справ імперії були прийняті укази (1876 р., 1887 р.), які вимагали від місцевої влади усіма можливими заходами зупинити переселення [184, с. 15–17].

Свою підтримку іммігрантам надавав уряд Канади. Політика ліберальної партії, очолювана прем'єром Вільфрідом Лор'є, сприяла імміграції українців до Канади. Саме в той час поживавився процес розвитку хліборобства і гірництва, а

також було продовжено прокладання Тихоокеанської Залізничної Лінії, яка й відкрила шлях до колонізації Західної Канади. Фактично, плани прем'єра щодо освоєння земель західної частини країни, втілював міністр внутрішніх справ Канади Кліфодр Сіфтон. Він розробив імміграційну політику, засновану на трьох принципах: 1) фермери та фермерські робітники були необхідними для розвитку північно-західної частини Канади; 2) всі громадяни мають право на імміграцію, якщо вони можуть стати успішними аграріями; 3) імміграційна робота повинна здійснюватися з допомогою реклами та загальних принципів бізнесу [294, с. 20–21; 272, с. 230]. Поява українських іммігрантів у Канаді була сприйнята неоднозначно. Прагматичні політики та великі магнати вбачали в новоприбулих дешеву робочу силу, тому ставилися прихильно до процесу імміграції. Консервативна ж група населення вважала українців дикунами, «людьми в овечих шкурах» і вимагала від уряду припинити їхній приїзд [255, с. 79].

Заохоченням припливу нової робочої сили, слугував продаж канадським урядом, «Hudson's Bay Company» чи «Canadian Pacific Railway» земельного наділу (гомстед) за суто символічну ціну. Так, уряд надавав землю у розмірі 160 акрів (64,7 га) за 10 дол. (25 зл.). Земля від «Canadian Pacific Railway» упродовж 1890–1902 рр. коштувала дорожче – 3,5 дол. за 1 акр та 21,5 дол. у 1917 р. «Hudson's Bay Company» у 1906 р. пропонувала 1 акр за 12,1 дол. [238, с. 46; 283, с. 80; 300, с. 235]. Через нестачу коштів, іммігранти надавали перевагу пропозиціям уряду. Гомстедна система землевласництва була справжнім дарунком для українців й активізувала процес переселення до Північної Америки [324, с. 65]. А дозвіл на компактне проживання сприяв виникненню цілої низки українських поселень.

У дослідженні «Історія поселення українців у Канаді» Ю. Стечишин провів детальний аналіз особливостей надання земельних ділянок новоприбулим. Він зазначав, що не кожна секція, так звана «вільна земля», була призначена на гомстед, а тільки ті, які мали парне число 2, 4, 6 і т.д., але і з них кожна 8 і 26 були призначені для «Hudson's Bay Company». Всі непарні секції були власністю уряду або «Canadian Pacific Railway Company», а з них кожна 11 і 29 були призначені на школи. Тому, у кожному «тауншипі» було лише 16 секцій «вільних земель» для поселення [229, с. 167].

Зауважимо, що купивши за 10 дол. гомстед, іммігрант підписував контракт на три роки, згідно якого зобов'язувався збудувати хату, зорати щонайменше 30 акрів (12 га) поля, підготувати землю до засіву і тільки після цього мав право там жити й стати громадянином Канади [184, с. 67].

До 1905 р. в західній частині Канади було створено 10 українських блоків, які простяглися від східної частини Альберти до південно-східної частини Манітоби. Першими і найбільшими українськими поселеннями були Една-Стар (Альберта), Фіш-Крік, Ростерн, Йорктон (Саскачеван), Дофін, Шоул Лейк (Манітоба). Кількість українців упродовж 1894–1910 рр. зросла від 27 тис. до 81 тис. чол. [283, с. 21; 261, с. 8]. З огляду на те, що масова імміграція українців до Канади розпочалася з 1896 р., то в середньому щорічно населення західних провінцій Канади зростало приблизно на 6 тис. українців, таким чином посівши друге місце серед імміграційних груп після британської та перше серед слов'ян [284, с. 220]. Слід зазначити, що для більшості іммігрантів подорож до Канади розгорталася в декілька етапів, тривала упродовж чотирьох тижнів, залежно від маршруту коштувала від 142 до 212 крон (близько 100 дол.) і потребувала значних фізичних ресурсів [129, с. 2–3].

Позицію щодо імміграції висловлювала й греко-католицька ієрархія Галичини, яка спочатку намагалася протидіяти цьому руху. Так, митрополит С. Сембратович закликав до припинення імміграції і звинуватив селянство в «лінивстві» [185, с. 118]. Ставлення духовенства до іммігрантів змінилося після численних повідомлень про проблеми релігійного характеру українців у США і Канаді, а також із початком діяльності митрополита А. Шептицького. Ієрархія ГКЦ у Галичині почала усвідомлювати, що послаблення контролю над імміграційним рухом призведе до виходу вірних з-під опіки Церкви. Видача у різний час пастирських послань і скликання зборів духовенства скоординували дії Церкви в питаннях імміграції. Також з ініціативи греко-католицького духовенства були засновані каси взаємодопомоги і товариства опіки над іммігрантами [185, с. 125–128].

З освоєнням гомстедів, іммігранти намагалися налагодити церковно-релігійне життя. Нам вдалося прослідкувати мережу парафій заснованих упродовж 1891–1910 рр.

у провінціях Манітоба, Альберта і Саскачеван. Слід зазначити, що без власного греко-католицького духовенства іммігранти розпочали засновувати парафії та будувати каплиці, а згодом церкви, куди в майбутньому, як вважали переселенці, прийдуть священики.

Першу групу українських іммігрантів, яка оселилася в провінції Манітоба у 1896 р. склали жителі Борщівського повіту (27 сімей). Саме вони заснували колонію Русь (сьогодні Стюартбурн) з якої виникло 15 церковних громад, які входили до парафіяльного району Роуз. Інша група з Теребовлянського повіту оселилася на північний-захід від сьогоденішнього Дофіну (1897 р.) у місцевості Трембовля. Того ж року її жителі збудували церкву Пресвятої Трійці, яку освятив о. Нестор Дмитрів з США. У 1898 р. іммігранти з Теребовлянщини звели ще одну церкву св. Михаїла поблизу р. Мінк. Так, виник перший церковний район Гілберт Плейс. Центр іншого парафіяльного району – Сіфтон, був заснований у 1899 р., і об'єднав парафії Зоря, Етелберт, Веллі Рівер, Венло. В червні 1897 р. 11 українських сімей заснували, на північ від Вінніпегу, поселення Гімлі та Фолі Норт. Згодом під юрисдикцію Гімлі увійшло 9 парафій (Арнес, Фрейзервуд, Комарно, Полсон, Мелонтон та ін.). Наступного року в цю ж місцевість прибуло ще 150 сімей, проте через значні лісові масиви та заболоченість ґрунтів, оселилися північніше від Гімлі і заснували парафіяльний район Фішер Бренч. На весні 1899 р. група українських іммігрантів почала оселятися в районі Шоул Лейк. 8 громад заснували парафію в Оукбурні. З початком 1900 р. іммігранти оселилися в районі Россбурн та Ангусвілл. Також українці селилися поблизу Вінніпегу, де були засновані парафії Гонор (1899 р.) та Кукс Крік (1901 р.) [265, с. 4–6] (див. карта 2).

В Альберті українські іммігранти оселялися переважно на північний схід від Едмонтону, згодом ця частина провінції стала відомою як «Ukrainian Bloc Settlement in East Central Alberta». Першими парафіями, які заснували українські іммігранти, стали – Скаро (1894 р.), Сент Майкл (1896 р.), Стар (1897 р.), Чіпмен, Ледук, Делф (1900 р.), Мондер (1902 р.). Згодом ці парафії та ще 16, які були засновані на схід від Едмонтону, перейшли під юрисдикцію парафіяльного району Мондер. Від нього на схід іммігранти заснували парафії Плейн Лейк і Нью Київ

(1905 р.), Мирнем (1906 р.), Вегревілл (1907 р.), Енгл Лейк (1909 р.); на півдні – Калгарі (1901 р.), Лаймстоун Лейк (1904 р.); на заході – Менлі (1904 р.) і Торсбі (1907 р.) [111, с. 415–465] (див. карта 3).

Перші українські поселення в Саскачевані були організовані упродовж 1896–1904 рр., в той час як провінцію заснували значно пізніше. Так, на північ від Саскатуну, поряд з р. Фіш-Крік розмістилося поселення Ростерн (1904 р.), а на схід Норквей (1906 р.). На захід від Ростерну іммігранти заснували парафії Блейн Лейк (1905 р.), Угринів (1909 р.), Кридор, Орлов, Геффорт, Величко (1910 р.). На південь – Сматс (1905 р.), Ланівці (1906 р.), Борщів (1907 р.) та ін. У 1897 р. 186 українських сімей переселилися до блоку поселень в Ітуна і Йорктон, які стали осередком місій василіян та радемптористів. Парафіяльний район Ітуна об'єднав церкви у Фенвуд (1905 р.), Гудів, Габбарт (1906 р.), Станіславці (Бедфордвілл), Бірмінгем, Бекенгем (1910 р.). Поблизу Йорктона були засновані парафії – Бівердлейд, Калдер (1904 р.), Мадел Фарм (1908 р.), Інсінгер, Вайтсенд, Врокстон (1911 р.) та ін. [111, с. 502–567] (див. карта 4).

Проведений нами аналіз історії українських греко-католицьких парафій засвідчив, що вони розміщувалися смугою вздовж лісостепу, що тягнулася від південно-східної Манітоби на північний захід до околиць Едмонтону в Альберті. Як правило, українці заселяли околиці цілими родинами, часто зі своїми сусідами або знайомими. Зазвичай поселення отримувало назву звідки походили іммігранти або назви історичних місць, подій в Україні, і навіть були вироблені локальні дорожні орієнтири за певними географічними особливостями району чи за іменем власника найближчої до церкви фарми. Наприклад, українська греко-католицька церква св. Миколая неподалік від містечка Іннісфрі (Бучач), була відома місцевому населенню як «церква коло Глусів», бо була збудована на землі, спершу заселеній сім'єю Глусь [324, с. 68–69]. Поряд з освоєнням земель, греко-католики збиралися на спільні молитви. На місцях їх проведення спочатку ставили хрести-пам'ятники, а згодом будували церкви, довкола яких постали перші парафії [224, с. 105].

Таким чином, основну частку українців, які прибули до Канади, склали мешканці зі Східної Галичини та Північної Буковини. Несприятливі соціально-

економічні та політичні причини, які склалися на цих територіях, на противагу економічним пропозиціям уряду Канади з метою поповнення трудових ресурсів іммігрантами, зумовили переселення українців. Їх компактне розселення у провінціях Манітоби, Альберти та Саскачевану сприяло збереженню національно-релігійної ідентичності. Початковими формами заснування релігійної громади були спільні молитви, встановлення хрестів-пам'ятників, а згодом будівництво церков. Упродовж 1891–1911 рр. українці заснували 165 греко-католицьких парафій, які переважно функціонували без священиків.

2.2. Прозелітичний вимір впливу Російської православної місії й окремих протестантських церков на релігійне життя українських іммігрантів

Активну релігійну діяльність серед новоприбулих розгорнула РПЦ, яка мала на американському континенті досвід багаторічної праці. Її діяльність поширювалася з території Аляски, якою опікувалися єпископи Іркутські та Нерчинські (Інокентій Неронович, Софроній Кришталецький, Михайл Миткевич) – колишні вихованці Києво-Могилянської Академії [336].

За часів єпископа Веніаміна (Багрянського) у 1795 р. було збудовано першу православну церкву в місцевості Кодьяк (Аляска) і створено Аляско-Алеутський вікаріат. Після продажу Аляски США (1867 р.), РПЦ залишила за собою право утримувати там свою «православну місію». Щорічно Місіонерське Товариство Росії жертвувало 1,5 тис. дол., а Священний Синод РПЦ перераховував 77 тис. дол. на потреби місії в Північній Америці. Також Синод утримував друкарню та виплачував пенсії священикам з царської скарбниці [372, с. 31].

У 1870 р. було засновано Аляско-Алеутську єпархію [193, с. 18]. Першим її архієпископом був Іоан (Стефан Митропольський), який перемістив катедру з Сітки до Сан-Франциско, мотивуючи це тим, що «Церква зможе сильніше й з більшим успіхом відкривати істину (віри) християнам неправославних віросповідань, всім сектантам та американському суспільству взагалі» [208, с. 165]. Після відкликання

єпископа Іоана, його наступником призначили єпископа Нестора (Николай Заккіс), який офіційно проголосив Сан-Франциско центром Аляско-Алеутської єпархії. З 1888 р. єпархію очолював єпископ Володимир (Василь Соколовський) – родом з Полтави, випускник Холмської Духовної семінарії. З ним приїхало 18 студентів-місіонерів і 5 священників, які організували «Русское Миссийное Общество» (РПМ) та розгорнули широку діяльність серед православних і греко-католицьких іммігрантів у США [208, с. 165]. У 1891 р. єпископа Володимира перевели в Остріг, відтак Аляско-Алеутську єпархію очолив єпископ Николай (Миколай Зьоров). Його успішна діяльність сприяла поширенню місії на території Канади [321]. Цьому сприяла й імміграція українського населення із Західної України, адже до 1890-х рр. православна місія охоплювала лише Міннеаполіс і Міннесоту [372, с. 26].

Між тим, російські православні місіонери переконали багатьох іммігрантів, що вони мають більше спільного з православною церквою, ніж з РКЦ, і були дійсно «малими росіянами», тобто частиною великої Російської імперії. Крім того, російські православні місіонери молилися на старослов'янській мові, не вимагали запису церковного майна на РПЦ і великих винагород за свої послуги, оскільки фінансувалися із Санкт-Петербурга. На думку М. Марунчака: «Іммігрантам православ'я було дуже на руку – вони нічого не платили, ані на церкви, ані священникам, бо все те оплачувала православна місія, при тім всі їх богослужіння відправлялися в чистім, правдивім рускім обряді» [202, с. 466–467].

У період 1898–1907 рр. Аляско-Алеутську єпархію очолював архієпископ Тихон (Василь Беллавін). Він переніс центр РПМ із Сан-Франциско у Нью-Йорк, де проживали українські іммігранти. У 1900 р. очолив засновану ним архієпархію Алеутських островів і Північної Америки (Archdiocese of the Aleutian Islands and North America), а в 1905 р. організував Російську Православну Духовну Семінарію в Міннеаполісі [349]. Його діяльність характеризувалася значною активністю як у Європі, так і в країнах Північної Америки. Лише за цей час 60 тис. карпато-русинів і греко-католиків перейшли на православ'я і вважали себе «росіянами». Російський уряд у 1900 р. перерахував 80 тис. дол. для підтримки його діяльності [283, с. 185].

В Канаді РПМ було поширеним у провінції Альберта. У 1896 р. іммігранти, які проживали в околицях Лайм стоун Лейк, написали лист до єпископа Николая з проханням надіслати священиків. Наступного року в поселення прибули оо. Дмитро Каменєв та Володимир Александров, які після здійснення Тайни Сповіді і Чину приєднання до православ'я (у якому взяло участь близько 600 чол.), відслужили літургію та подячний молебень. На згадку про цю подію, містечко перейменували на Восток [207, с. 224; 340]. В наступні роки РПМ у Востоку очолив о. Яків Корчинський. Духовними наставниками були о. Іван Маляревський, який опікувався парафіями у Манітобі та Саскачевані, та до 1899 р. о. Костянтин Попов з Міннеаполіса, який регулярно відвідував буковинські поселення навколо Стюартбурну [292, с. 9].

Процес переходу у православ'я започаткував греко-католицький священик родом із Закарпаття о. Олексій Товт (Тоф). У 1889 р. Пряшівський єпископ Іоан Валій направив його до США опікуватися греко-католицькими парафіями у Міннеаполісі. Попередньо там душпастирював о. Іван Волянський, якому заборонили священнодіяти через сімейний статус. Основною трудностю в діяльності священика були не фінансові проблеми, як вважав спочатку о. О. Товт, а римо-католицьке духовенство, яке виступало проти одружених священиків та вдівців. Отець Товт був вдівцем, тому теж зустрів критику, не розуміння і не визнання з боку місцевого римо-католицького єпископа Джона Айленда [168, с. 65]. Відтак, о. О. Товт написав лист до Пряшівського єпископа, у якому просив поради як діяти далі. Відповідь він отримав від крилошанина Йосифа Дзюбая, який просив його бути терплячим і довести свою відданість РКЦ [168, с. 150–152]. Про конфлікт було відомо і у Конгрегації Поширення Віри, тамтешнє духовенство виступало на підтримку греко-католиків, але проти діяльності одруженого духовенства і вдівців на території США [208, с. 166–168].

У цій ситуації о. О. Товт скликав нараду українського духовенства, яка проходила упродовж 17–29 жовтня 1890 р. у Вілкс-Барре (Пенсильванія). На ній були присутні: оо. Іван Запототський, Григорій Грушка, Євген Волкай, Гавриїл Вислоцький та Степан Яцкевич. Учасники наради прийняли наступні рішення:

призначити вікарія з числа присутніх у США священників; один священник мав право обслуговувати лише одну парафію; заборонити самотійному приїзду священників; територія парафії повинна бути сталою; щоб члени парафії фінансували церкву і священника [191, с. 12–19]. Прийняті рішення лише загострили релігійну ситуацію. Замість того, щоб надалі відстоювати права греко-католиків у США спільно з іншими греко-католицькими священниками, о. О. Товт і його 365 парафіян перейшли у православ'я [351]. За словами о. Костянтина Андруховича: «Було багато переслідувань з боку римо-католиків, але ніхто не думав переходити у православ'я. Вперше ця ідея виникла в о. Товта» [156, с. 38].

Коли про перехід отця стало відомо у Пряшеві, єпископ Іоан Валій відлучив його від церкви і надіслав відповідний документ римо-католицькому єпископу Джону Айленду та о. Яну Пачольські з Міннеаполісу. Попри те, що о. О. Товт перейшов у православ'я, його статус в РПМ і приєднаних парафій залишалися невизначеними. Лише у 1892 р. єпископ Миколай, домігся від Священного Синоду РПЦ прийняти о. О. Товта і його парафії. Як наслідок, отець щорічно отримував 800 дол. зарплати і був переведений у сан протоієрея [194, с. 103]. Також Синод РПЦ постачав церкву усіма необхідними книгами і церковними меблями. Така підтримка дозволила о. О. Товту розпочати кампанію впливу на інші греко-католицькі парафії й приєднатися до РПМ. Цьому сприяли неосвіченість іммігрантів та фінансова допомога від Синоду РПЦ [208, с. 168]. Через деякий час 50 греко-католицьких громад пристало на пропозицію [124, с. 60–63].

Завдяки о. О. Товту в Міннеаполісі було зорганізовано осередок православної місії [344]. Саме звідти до Канади приїздили священники Костянтин Попов, Павло Розказов, Ярослав Січинський. Останній був студентом Львівської Греко-католицької Духовної Семінарії, але перейшов у православ'я, а в 1904 р. був висвячений єпископом Тихоном. Отець Я. Січинський організував православну громаду у Вінніпезі при церкві Святої Трійці. Після 1909 р. він виїхав до США, а парафією керував о. Михайло Фекула, а після нього – о. Микола Скибінський. Першими священниками цієї церкви були виключно українці і до 1909 р. українська мова тут була більш вживана, ніж російська [158, с. 15–16]. У православ'я перейшли

також оо. Григорій Грушка, Михайло Балог, Олександр Дзюбай, Тимофій Обушкевич [127, с. 1; 185, с. 120; 194, с. 104]. У 1906 р. РПМ в Канаді налічувало 5 парафій, 19 місій та 6748 вірян [316, с. 218].

Упродовж 1906–1911 рр. РПМ у Канаді, з центром у Вінніпезі, очолював архимандрит Арсеній Чеховцев, який володів українською мовою, адже довгий час перебував у Пенсильванії – осередку українських іммігрантів у США. До 1910 р. йому вдалося приєднати до православної місії греко-католицькі громади в Реббіт Хіл, Буффорд та Істгейт, заснувати 27 православних парафій у Манітобі та налагодити видачу газети «Канадійська нива», щоправда з русофільськими проповідями [283, с. 175]. Під керівництвом архимандрита РПМ в 1916 р. зареєструвала понад 100 церков, 64 священики та 117 тис. віруючих у Північній Америці [294, с. 194–195]. Про лояльне ставлення українців до православної місії йшлося в листуванні між римо-католицькими єпископами Канади – А. Паскалем і А. Ланжевіном від 1897–1898 рр. «Чотири парафії у західній Канаді – Дофін, Домініон в Манітобі, Йорктон в Саскачевані та Сент Альберт поблизу Едмонтону готові перейти до православних, якщо Конгрегація Поширення Віри буде надалі проводити свою політику стосовно греко-католиків. Кожного дня по 2-3 сім'ї стають православними» [269, с. 97].

Незважаючи на успіхи, пов'язані із місіонерською діяльністю, становище РПМ було нестійким, а духовенство розділеним. Після 1917 р. РПЦ була позбавлена офіційного статусу і державного фінансування [286, с. 226]. У 1917 р. на території Західної Канади РПМ налічувала 66 церков, 3 монастирі, 40 місій та 62 священики. З яких 9 священиків (3 монахи), 16 церков, 1 монастир і 12 місійних станиць знаходилися в провінції Альберта [283, с. 176].

Поряд з духовною опікою священиків РПМ, свою допомогу надавали протестантські громади. У 1911 р. 53,5 % від 1,33 мільйона жителів прерій були англійського, шотландського, ірландського походження, з яких 52,4 % належали до однієї з двох основних протестантських конфесій – пресвітеріан та методистів [299, с. 23].

Першість серед протестантських течій займали пресвітеріани (20,1 %), які на початок ХХ ст. були найкраще організованою громадою в канадських преріях, мали вплив у політичних, фінансових та освітніх сферах життя [246, с. 142]. Методисти становили 15,7 % населення Канади. На відміну від пресвітеріан, методисти працювали переважно в сільській місцевості й відносно слабо були представлені в політичних і академічних колах регіону [278, с. 104].

Поява іммігрантів із Галичини викликала неоднозначну реакцію серед протестантських течій. Найперше, українців вважали розумово і морально нерозвинутими порівняно з місцевим населенням. А з іншого боку, в них вбачали хороший ресурс для чорнової роботи [299, с. 25]. Свого часу пресвітеріанський пастор Чарльз Вільям Гордон сказав: «Вони потрібні нам для нашої роботи. Вони роблять для нас те, чого ні канадці, ні американці не будуть робити; і якби не галичани ми не могли б розвинути наші підприємства залізобудування і лісопереробки. Ми повинні мати їх» [369, с. 37].

Релігійність іммігрантів – дотримання святкових ритуалів, постів, а також поселення блоками, сприяли розвитку української культури і мови, але водночас, ізолювано їх від канадського суспільства. Іммігрантам, як вважали протестанти, не вистачало «християнства на практиці», вони не мали власних шкіл, лікарень чи соціальних центрів, які б допомогли інтегруватися і швидше пристосуватися до нових умов життя [283, с. 160–161].

Методисти розгорнули діяльність у північно-східній частині Едмонтону та на північ від р. Саскачеван, де оселилися 250 сімей з Буковини [251, с. 264]. Преподобний Чарльз Лоуфорд, якого вважають першим місіонарем серед українців, заснував у м. Пакан духовну і медичну місії, а у 1908 р. з його ініціативи побудували церкву. Потреба в медичному лікуванні іммігрантів спонукала пастора Чарльза Лоуфорда заснувати лікарню. За допомогою він звернувся до преподобних Гаррі Сміта з Едмонтону, Джеймса Аллена і Тісі Бюкенена з Торонто, які підтримали його проект. Однак, у листі до Джеймса Аллена, Гаррі Сміт застерігав, що у цьому регіоні Альберти РКЦ і її лікарні були монополістами, тому повільний темп розвитку методистської місії не приверне уваги іммігрантів [251, с. 271]. Все ж, у

квітні 1907 р. Генеральна Рада Методистської Місії виділила 4 тис. дол. на будівництво лікарні. В листопаді того ж року Лікарню імені Джорджа Макдугала (George McDougall Memorial Hospital) було офіційно відкрито [134, с. 169].

Поряд з наданням медичних послуг, пастор і працівники лікарні, прагнули максимально збільшити «християнський тон» [299, с. 27]. «Наша мета, - говорив Лоуфорд, – полягає не лише у порятунку життя, але й у порятунку душ. З цією метою ми пропонуємо всім пацієнтам, які можуть читати, Святе Письмо на рідній мові. А тим, хто не вміє читати, переповідають. Особистий чинник є, мабуть, найважливішим. Вранці та ввечері я їх відвідую. Протягом дня, медсестри постійно контактують з ними, і, коли вони повертаються до своїх домівок, вони несуть з собою почуття дружби та поваги, які відкривають шлях для майбутньої роботи» [135, с. 56]. Чарльз Лоуфорд надавав поради як збирати сільськогосподарську техніку, інформував про земельні закони, писав до держслужбовців у різних справах від імені іммігрантів, знаходив їм роботу тощо [283, с. 229]. Але за багаторічний досвід місіонерської праці серед українців він так і не вивчив їхньої мови [251, с. 280].

У 1904 р. методисти відкрили місію у м. Вахстао, за 9 км від м. Пакан, яку вели Ріта Едмондс, Джесі Мунро, Едіт Вікс, Етл Чес [137, с. 163]. Місцева Методистська Рада виділила 2 тис. дол. на будівництво будинку, в якому знаходилися школа, амбулаторія і каплиця. У той час як місія Лоуфорда була спрямована виключно на доросле населення іммігрантів, і особливо на чоловіків, місіонерки у Вахстао сконцентрували свої зусилля на дітей. Так, вони організували денну, недільну і вечірню школи, остання функціонувала до 1924 р. [134, с. 169]. Також навчали дівчат вести господарство й надавати медичну допомогу [136, с. 154]. У 1908 р. місії були засновані в містах Колокрік і Смокі Лейк, в 1911 р. у Чіпмен і Леймонт серед іммігрантів з Галичини. Проте, у сусідній провінції Саскачевані методисти не мали жодної місії [282, с. 196–197].

Пресвітеріанська церква домінувала в Манітобі та центрально-східній Альберті. У період діяльності пастора Джеймса Робертсона церква стала не лише добре організованою і підтримуваною Ліберальною партією, але й залучила чимало

іммігрантів [283, с. 157]. Як і методисти, пресвітеріани вважали, що українські компактні поселення становили «нездоровий елемент» на тлі канадського суспільства, але також в них вбачали й «поле для місіонерської діяльності» [140, с. 102].

Організовані пресвітеріанами та методистами освітні й медичні установи були єдиними в межах українських поселень до 1920-х рр. Джеймс Робертсон у своєму звіті на щорічній пресвітеріанській конференції відзначив: «Іноземці в Манітобі відрізнялися від канадців мовою, звичаями, релігійними поглядами. Слід робити все можливе для їх євангелізації та виховання» [302, с. 23]. У 1900 р. він здійснив поїздку в Європу, щоб заручитися фінансовою підтримкою й заохотити українських вчителів працювати серед іммігрантів у Канаді [286, с. 227]. Так, 1901 р. пресвітеріани заснували три школи з українськими вчителями (працювали Іван Бодруг та Іван Негрич) для іммігрантів [207, с. 94]. У 1906 р. пастор Вільям Бредфорд у Вегревіллі організував школу для 16 хлопців і 20 дівчат, у якій навчав англійської мови. Впродовж 1910–1914 рр. у цій місцевості діяло 3 школи для хлопців та 1 для дівчат [251, с. 9].

Перші медичні місії пресвітеріан серед українських іммігрантів розпочалися у 1900 р. у Сіфтоні. Лікар Джон Т. Рід, випускник університету Макгілла, заснував там амбулаторію. У 1902 р. преподобний Александер Дж. Хантер, випускник Торонтівського університету, був призначений місіонером в Теулон, де збудував невелику лікарню за власний кошт. У 1903 р. преподобний Монро встановив ще одну невелику місію в Етелберт. Медичні установи засновувалися також у провінції Саскачеван – містечках Ростерн, Вакав, Канора, куди були направлені пресвітеріанські пастори і лікарі [240, с. 53–55]. Крім надання медичної допомоги і теплого зимового одягу, пастори вчили їх гігієни, розповідали про здоров'я тощо.

Попри соціальну підтримку і матеріальну допомогу іммігрантам, кінцевою метою місій методистів та пресвітеріан все ж було залучити українців у протестантизм, «канадизувати», зробити з них «справжніх християн» [316, с. 218]. Загрозу в цьому процесі пресвітеріани вбачали не в переході їх до православних чи католиків, не в атеїзмі, а в постійному прагненні українців культивувати свою

власну ідентичність у нових умовах життя [139, с. 182–183]. Щоб цьому завадити і втілити свій план, у школах заборонялося під час початку розмовляти рідною мовою, відвідувати українські весілля, святкувати релігійні свята, танцювати. Натомість заставляли заучувати уривки з Святого Письма, співати протестантські гімни і відвідувати відповідні заходи [126, с. 3]. Протестанти стверджували, що через декілька років іммігрантів вдасться повністю асимілювати [302, с. 151].

Для реалізації цього твердження пресвітеріани скористалися присутністю українських вчителів – Івана Бодруга та Івана Негрича, які отримали освіту в Манітобському коледжі, щоб стати пасторами. На їхні прохання пресвітеріани організували школи з метою залучити українських іммігрантів до своїх згромаджень. Нагодою для розширення пресвітеріанських місій став рух за незалежність греко-католицьких парафій від РКЦ і РПЦ. У травні 1900 р. в Шамокіні (штат Пенсільванія, США) відбулася зустріч греко-католицьких священиків та делегатів з п'ятнадцяти українських католицьких парафій, на якій заснували «Асоціацію руських церковних конгрегацій у США та Канаді» [186, с. 24]. Пресовим органом Асоціації була газета «Свобода».

Перший з'їзд Асоціації відбувся 26 березня 1902 р. в Гарісбурді (штат Пенсільванія, США). Його учасники прийняли резолюцію, у якій вимагали скасувати всі декрети Конгрегації Поширення Віри, надати греко-католикам дозвіл самостійно обирати власного єпископа, який би підпорядковувався безпосередньо Папі Римському, створити Український Католицький Патріархат для нагляду за всіма українськими католицькими єпископами в Європі та Америці [283, с. 188]. У відповідь РКЦ екскомунікувала о. І. Ардана і уповноважила апостольського делегата унормувати ситуацію. Недосягши згоди, греко-католики звернулися до Константинопольського патріарха, щоб він висвятив для них єпископа. Патріарх відмовився, оскільки це суперечило угоді, укладеній між Вселенським Патріархом і Російським Православним Синодом. Домовленість полягала у тому, що Константинопольський патріарх не мав права поширювати свої місії там, де вже діяла РПМ із своїм єпископом. Тоді священики звернулися до духовенства Афонської гори, яка була автономною одиницею. Тодішній патріарх Анфим VII

відгукнувся на прохання і висвятив о. Степана (Серафима) Уствольського – священника РПЦ у Петрограді, а згодом монаха Афонської гори [158, с. 25–28].

У 1902 р. о. Серафим із своїм помічником Макарієм Мончаленком (в П. Божика і Л. Білецького – Макарій Марченко) приїхали до США щоб очолити «Руську Церкву в Америці». Отець Серафим позиціонував себе як «митрополит Православної Руської Церкви всієї Америки» [359]. Для підтвердження він представив грамоту, яка засвідчувала його висвячення. Однак, чимало дослідників піддають сумніву її правдивість. У грамоті не було вказано місця і часу свячень, а також єпископів, які здійснювали хіротонію. До того ж, документ був написаний церковно-слов'янською мовою, а не грецькою, й містив чимало помилок і неточностей [208, с. 96–200]. Іммігранти і духовенство РКЦ не намагалися підтвердити чи спростувати цей статус, однак через півроку українська громада Нью-Йорку вигнала о. Серафима за його русофільські погляди і назвала самозванцем [175, с. 125–126].

Достеменно невідомо чи о. Серафим самотійно прийняв рішення виїхати до Канади, чи його запросив Кирило Геник з метою заснувати Церкву для українців. Відомо те, що після приїзду до Канади, він оселився в Імміграційному Домі у Вінніпезі, де виконував обов'язки перекладача К. Геник [347]. Облаштувавши собі каплицю о. Серафим розпочав висвячувати «наймудріших і найпорядніших з громади» на священників. Вартість рукоположення становила 10–25 дол. [241, с. 33]. Наприкінці 1903 р. о. Серафим висвятив понад 50 душпастирів для українців [202, с. 491–492]. Самі ж іммігранти називали їх «викропленнями», бо жоден з них не мав теологічної освіти і були звичайними робітниками [214, с. 329]. Не зважаючи на насмішки, «серафимівський рух», згідно із даними газети «Свобода», об'єднав понад 60 громад, а кількість вірян становила близько 60 тис. [126, с. 2; 350, с. 151; 353, с. 73].

Про події у США та спроби заснувати українську Церкву дізнався і К. Геник. Ще в березні 1902 р. він закликав українців у Канаді залишити РКЦ та РПМ й організувати «Незалежну Руську Народну Церкву». Вважаємо, що на той час К. Геник вже планував скористатися пристуністю о. Серафима для заснування

Церкви. Також він розумів усю складність ситуації і потребу фінансової підтримки, тому звернувся по допомогу до І. Бодруга та І. Негрича. У листі до І. Бодруга, К. Генік писав: «Серафим – впертий москаль, не розуміє нашого народу, ні західної культури. Його малограмотні попи заведуть релігійну кирию між нашим народом. Їм треба буде розумного проводу поза Серафимом. Може б ви, оба з Негричем, взяли за це діло. Приїдьте чимборщій до мене, а тут порадимось, що треба зробити в цім важкім ділі» [208, с. 208–209].

У квітні 1903 р. відбулася зустріч «березівської трійці»³, яка погодилися не входити у конфлікт із о. Серафимом, а навпаки старатися формально співпрацювати з ним [202, с. 493–494]. На початку травня 1903 р. К. Генік познайомив І. Бодруга та І. Негрича з о. Серафимом, щоб той висвятив їх на священників. На зауваження І. Бодруга, що вони є протестантами, отець відповів: «Ми вас сделаем хорошими православными. Протестантская Англиканская Церковь это дочь Православной Восточной Церкви» [207, с. 96]. Так, 1 травня 1903 р. вчителі були рукоположені о. Серафимом у священники [208, с. 210]. Будучи православними, однак пасторами Пресвітеріанської церкви, вони роздумували над подальшою організацією цієї тепер «псевдо-церкви», адже її хитке становище помічали самі ж іммігранти.

І. Бодруг та І. Негрич, ще в період навчання у Манітобському коледжі, планували організувати на базі Серафимової церкви «Руську Незалежну Греко-Православну Церкву», яка буде міцною догматично та організаційно, а головне – не підпорядковуватиметься духовенству РКЦ і РПМ у Канаді. Фінансову підтримку вони планували отримати від пресвітеріан. Як зазначав І. Бодруг: «Пресвітеріанська церква йшла назустріч із допомогою різним релігійним групам різних деномінацій на імміграції в степових провінціях Домінії» [202, с. 495]. До того ж, самі пресвітеріани мали на меті розпочати новий реформаційний рух серед українських поселенців [344].

Відтак, пресвітеріанський пастор Вільям Патрік, директор Манітобського коледжу, у червні 1903 р. скликав таємні збори, учасники яких погодилися з ідеєю

³ «Березівська трійця» - так називали іммігранти І. Бодруга, І. Негрича та К. Геніка, які були родом з с. Березів (поблизу м. Коломиї), мали педагогічну освіту і сповідували протестантизм. У 1897 р. за сприянням К. Геніка І. Бодруг (його двоюрідний брат) та І. Негрич приїхали до Канади [207, с. 94–95].

заснувати церкву (про ці збори о. Серафим і його помічники нічого не знали) [302, с. 39; 241, с. 40]. Запропоновану І. Бодругом назву церкви – «Руська Незалежна Греко-Православна Церква» пресвітеріани не прийняли, оскільки вона позначала національну ідентичність і вирізнялася серед інших конфесій Канади. Тому, було вирішено назвати її «Незалежна Грецька Церква» у Канаді (Independent Greek Church of Canada) [175, с. 128; 279, с. 4]. Учасники зборів затвердили її статут і узгодили порядок богослужінь. Було вирішено на деякий час не використовувати літургію Івана Золотоустого, скоротити обряди і Святі Тайни, церковне майно залишити у власності громади, а резиденцію розмістити у Вінніпезі [302, с. 41]. Про фінансову і моральну підтримку з боку Пресвітеріанської церкви у статуті не йшлося. Але залишається фактом те, що у 1903 р. пресвітеріани виділили 300 тис. дол. на місійну роботу і будівництво церков для українських іммігрантів [241, с. 53].

Активний розвиток Незалежної Грецької Церкви спонукав о. Серафима поїхати до Російської імперії, похвалитися там своїми успіхами і просити фінансової підтримки на подальший розвиток церкви [314, с. 115]. Однак, коли він прибув туди у січні 1904 р., Синод РПЦ не прийняв його, а навіть більше того – не визнав єпископом і екскомунікував. У відповідь о. Серафим опублікував своє «Послання до вірних», у якому не визнав екскомунікації і засудив Синод як не законний церковний орган РПЦ [158, с. 30–31].

У той час, коли о. Серафим перебував у Петербурзі, в січні 1904 р. «березівська трійця» скликала Перший собор Незалежної Грецької Церкви, на якому було прийнято вже затверджений пресвітеріанами статут, узгоджено структуру церкви й зареєстровано власність. Відтак, І. Негрича обрали головою Консисторії, а секретарем – І. Бодруга [208, с. 104–105]. Тому, коли о. Серафим повернувся до Канади, його усунули від керівництва, адже духовним провідником була «березівська трійця» або ж пресвітеріани.

Не маючи змоги врегулювати ситуацію, о. Серафим вирішив відлучити «бунтівників» від церкви через їх злочинну поведінку, про що писав у газеті «The Evening Telegram» (1905 р). У свою чергу організатори нової церкви у «Winnipeg

Free Press» та «The Evening Telegram» опублікували текст, у якому йшлося про неправомірність діяльності о. Серафима і представлені ним фальшиві документи. Згодом, суд Незалежної Грецької Церкви заборонив йому діяти від імені цієї церкви і бути її членом [202, с. 502–504]. Після відлучення о. Серафима Незалежна Грецька Церква продовжила свою діяльність й навіть поширила її на територію Саскачевану та Альберти.

Варто зауважити, що Незалежна Грецька Церква була організована як інституція за три місяці (травень–липень 1903 р.). В 1905 р. до її складу входило 73 згромадження з 40 церквами і 19 пасторами, що призвело до її поділу на три деканати: Манітобський, у якому служили І. Бодруг, І. Негрич, Т. Стефаник, І. Данильчук, А. Вільчинський, Д. Ярема; Альбертський – П. Зварич, П. Рудик; Саскачеванський – В. Вівчар, Л. Бойко [175, с. 143; 314, с. 116]. Було унормовано плату священикам та їхнім помічникам. Кожного місяця вони отримували від 40 до 100 дол., було засновано газети «Канадійський фермер» (1903 р.) та «Ранок» (1905 р.) [187, с. 20].

І. Бодруг посприяв тому, щоб українські іммігранти отримували освіту. Так, у Манітобському коледжі навчалося близько 30 українських студентів, яким виплачувалася щомісячна допомога в сумі 14 дол. [239, с. 8]. Його стараннями у Західній Канаді було організовано 36 українських шкільних округів, у яких навчалися діти із сімей іммігрантів. Священиками були засновані читальні та аматорські гуртки, у яких навчали новоприбулих. Також І. Бодруг упорядкував для іммігрантів русинсько-англійський словник на 3 тис. найбільш уживаних слів [251, с. 132]. Маючи зв'язки із діаспорою у США, у 1906 р. він запросив приїхати до Канади М. Березовського, В. Пинянського, С. Симотюка, О. Харабуру, а в 1907 р. приїхали В. Пиндиківський, Ю. Ситник, Я. Крет, З. Бичинський (швагро І. Бодруга), які мали на меті допомогти в подальшій розбудові церкви. Допомагали також і пресвітеріани східної Канади, які надсилали гуманітарну допомогу українським іммігрантам. У 1907 р. Незалежна Грецька Церква налічувала 40 тис. осіб, 45 церков, 30 пасторів [286, с. 230; 302, с. 44].

Становище церкви з кожним роком покращувалося, однак, наприкінці 1907 р. у ній сформувалися дві течії – націоналістична та пресвітеріанська. Першу очолив І. Бодруг, який виступав за те, щоб церква зберегла «український дух» і незалежність [175, с. 154]. Натомість прихильники другої течії, очолюваної Зигмундом Бичинським, який навчався у Пресвітеріанській семінарії у Пітсбурзі та переїхав до Вінніпегу, форсували події, пов'язані із переходом українців у протестантизм. Вони вважали за краще, щоб церква була повністю реформована і підпорядковувалася пресвітеріанам. З. Бичинському вдалося переконати Джеймса Кармайкла – суперінтенданта Пресвітеріанської церкви, у тому, що І. Бодруг був українським націоналістом і виступав проти пресвітеріан. Для того, щоб не вступати у відкритий конфлікт, 1908 р. І. Бодруга відрядили до Ньюарк, штат Нью Джерсі, для заснування Незалежної Грецької Церкви, де він перебував до 1910 р. [241, с. 98]. Водночас, наміри пресвітеріан підпорядкувати новостворену церкву ставали все більш очевидними. На Генеральній Асамблеї у 1907 р. підтвердили те, що Консисторія Незалежної Грецької Церкви для здійснення своєї діяльності повинна щоразу отримати згоду від пресвітеріанського Комітету (Presbyterian Synodical Home Missions Committee in Winnipeg), що викликало супротив серед українців [319, с. 32–33].

На початку 1911 р. Незалежна Грецька Церква досягла вершини свого розвитку [302, с. 82]. Комітет Пресвітеріанської церкви вирішив, що Незалежна Грецька Церква більше не потребує фінансової допомоги, а тому не буде витратити кошти на оплату праці пасторам і «майна, яке їм не належало». Цьому рішенню передував борг Пресвітеріанської церкви, який досяг 500 тис. дол. і витрати, пов'язані з місіонерською роботою [175, с. 157–158; 241, с. 114–115]. Наслідком стало і те, що чимало шкіл для українців і резиденцію у Вінніпезі закрили, а візантійський обряд заборонили. Єдине, що запропонували пресвітеріани, – можливість бути присутніми на теологічних лекціях в Манітобському коледжі безкоштовно.

У відповідь, у 1912 р. Консисторія Незалежної Грецької Церкви зібрала збори, на яких вирішували питання чи приєднатися до РПЦ в США, яка фінансувала своїх

місіонерів у Канаді, чи, все ж, скласти богословські іспити в Манітобському коледжі і стати пресвітеріанами [302, с. 84]. 24 кандидати проголосували за перехід до Пресвітеріанської церкви. У 1913 р. вони склали іспити і в червні їх зарахували до числа протестантських проповідників. Посаду пропонували й І. Бодругу, однак він відмовився через те, що «був озлоблений всім, що сталося» [241, с. 118].

У 1912 р. І. Бодруг і його прихильники організували свою церкву, яка у народі отримала назву «Бодругова» [196, с. 291]. Відійшовши від протестантизму, він почав шукати підтримки в православних патріархів. Однак, невизначений статус «Бодругової церкви» і колишня співпраця з пресвітеріанами не сприяли її розвитку [158, с. 69]. Відтак, віряни знову опинились на роздоріжжі, частина з них повернулися до РПМ, а інші перейшли до Пресвітеріанської церкви.

Таким чином, відсутність постійної опіки з боку українського греко-католицького духовенства сприяла активній діяльності священиків РПМ та представників протестантських конфесій. Обрядова подібність Православної та Греко-Католицької церков вводила іммігрантів в оману. Натомість протестантські згромадження пропонували українцям соціальну допомогу. Безкоштовне навчання в Манітобському коледжі, гуманітарна і медична допомога, організація українських шкільних округів, читалень, стабільна заробітна плата для пасторів заохочували належність до цих громад. Проте, частина українців не знаходила в протестантських деномінаціях задоволення духовних потреб за відсутності Святих Таїнств. З метою припинення відтоку віруючих за фінансової підтримки пресвітеріан було засновано Незалежну Грецьку Церкву. Проект, де протестантська церква офіційно фігурувала як православна, був сумнівним і посіяв глибоке розчарування серед українців.

2.3. Суперечливий характер відносин між українськими греко-католицькими громадами та ієрархами Римо-Католицької Церкви у Канаді

Специфікою розвитку Канади було існування двох найбільш впливових релігійних груп – католиків та протестантів й двох етнічних груп – англо-канадців і франко-канадців. Суперництво, яке розгорнулося серед протестантів і католиків у кінці XIX–початку XX ст., в Канаді мало історичне підґрунтя [355, с. 55]. У XVI ст. розпочалася французька (католицька) і англійська (протестантська) колонізація Канади. З 1627 р. право приїзду до провінції мали лише римо-католики, що надало РКЦ перевагу і можливість здійснювати вплив на уряд [252, с. 8–9]. Ситуація змінилася після британського завоювання 1763 р., за результатом якого кількість іммігрантів серед лютеран, пресвітеріан, англіканців, баптистів, менонітів та методистів зросла, а відтак РКЦ у Канаді втратила першість серед релігійних організацій за кількістю вірян [251, с. 156]. Якщо до 1871 р. франко-канадці становили половину населення, які сповідували католицизм, то у 1911 р. їх нараховувалося не більше 17 % [303, с. 25].

Протестантське населення Канади мало на меті створити економічно розвинену державу, в той час як католики прагнули поширити свої місії у західній частині Канади. Після 1870-х рр. у Канаді спостерігалось посилення контролю держави над Церквою та її освітніми установами. Так, у 1871 р. протестанти домоглися від уряду, щоб у Нью-Брунсвіку католицькі школи перестали фінансуватися державою [277, с. 80–83]. У 1890 р. в Манітобі, 1892 р. у Північно-Західних територіях⁴, католицькі школи також були позбавлені державної підтримки [277, с. 98]. Було скасовано французьку мову, як основну мову навчання. Релігійне навчання дозволялося лише наприкінці дня і протягом 30 хв. З 1905 р. нововведення були прийняті й на території провінцій Саскачеван і Альберта [283, с. 167–168].

⁴ Північно-західні території (North West Territories) – назва використовувалася для позначення території, які у 1905 р. були об'єднані в провінцію Альберта [370, с. 181].

Інший конфлікт розгорнувся у релігійній площині й стосувався католицького населення Канади. Серед французького духовенства 80 % священників Квебеку були секулярними і лише 20 % належали до монаших згромаджень. У Східній Канаді співвідношення було протилежним – 66 % священників-монахів і 34 % – світського духовенства. Монаших згромаджень налічувалося 14, але найчисельнішим були ОМІ [244, с. 14]. Так, між 1820–1914 рр. 13 з 16 єпископів РКЦ у західній частині Канади належали до цього згромадження. У Східній Канаді налічувалося лише 14 англомовних єпископів (переважно ірландського походження), попри те, що лише 15 % католицького населення були англосаксонцями [283, с. 163–164]. У 1900 р. близько 70 % католицьких священників Канади були франко-канадцями, 12,5 % німецькими священниками, всі інші – польського, італійського, англо-ірландського походження [252, с. 27–28].

У 1895–1915 рр. РКЦ у Канаді очолював архієпископ Сент Боніфасу, А. Ланжевін, уродженець французького Квебека. Науковці характеризують його як нервового, різкого і самовпевненого єпископа. Він був однією з найбільш суперечливих і впливових фігур у західній частині Канади [284, с. 221]. До кола його наближених осіб відносилися – Віталь Грандін, Еміль Легаль, Альберт Паскаль – уродженці Франції, які належали до згромадження ОМІ, та Олівер-Елзіар Метью – уродженець Квебеку [283, с. 164; 360; 362].

Конкуренція між франко- і англоканадцями за панування в Церкві часто супроводжувалася скандалами, оскільки це була боротьба за домінування однієї культурної традиції над іншою. У 1910 р. Святий Престол заснував єпархію Ріджайни. Французьке і англійське духовенство запропонувало своїх кандидатів, які б могли очолити новостворену єпархію. Англійська ієрархія виступила в підтримку о. Френціса Вудкатера. Архієпископ А. Ланжевін бажав, щоб єпископа Ріджайни обрали з числа французького духовенства, яке добре володіло англійською. Проте, його не підтримали через те, що «французький священник не відповідав умовам нової єпархії» [363]. Як наслідок, архієпископ виступив проти кандидатури о. Ф. Вудкатера, вважаючи, що його призначення призведе до припинення французької імміграції в цей регіон. Водночас генеральний вікарій єпархії Принца

Альберта – Генрі Лакоста, писав до Риму, що архієпископ Ланжевін «рухав небом та землею», щоб висунути свого кандидата [363]. Через непорозуміння, Святий Престол вирішив призупинити вибір кандидатури на єпископа і наказав зробити церковний перепис населення Ріджайни. Згідно зібраних матеріалів, у 1911 р. найбільше було французького католицького населення (15964 осіб), українців (1300 осіб), німців (12470 осіб) та англійців (4211 осіб) [298, с. 32]⁵. Відтак, 23 червня 1911 р. першим єпископом Ріджайни призначили О.-Е. Метью [365].

Того ж року відбувся з'їзд канадського католицького духовенства, на якому вирішили заснувати єпархію в Калгарі. У травні 1912 р. архієпископ А. Ланжевін висунув свого кандидата сподіваючись, що Конгрегація Поширення Віри знову призначить рекомендовану людину. Але рішення було прийняте самотійно, на користь Джона Томаса МакНелі, який належав до англо-ірландського католицького духовенства. За короткий проміжок часу єпископу вдалося усунути з посади чотирьох франко-канадців і вступити в суперечку зі згромадженням ОМІ [258, с. 112–119].

Напруженні відносини між франко- і англо-ірландським духовенством спостерігалися і в провінції Онтаріо. Дві групи стверджували, що існуючий там церковний поділ повинен бути змінений. В Онтаріо, близько 500 тис. населення складали католики французького походження, якими опікувалися три англійських архієпископи [363].

Зменшення впливу франко-канадської ієрархії РКЦ Ватикану і Канади спостерігається від 1920-х р., коли після смерті архієпископа Едмонтону Е. Легалю, Святий Престол призначив архієпископа Генрі О'Лері, підтримуваного англійським духовенством. Призначення відбулося з огляду на те, що католицизм не було ефективним на півночі Альберти, оскільки Церква була занадто французькою, тоді як більшість населення – англійським [242, с. 122–123].

Поява на американському континенті релігійної групи іншого обряду була неочікувана й загострила вже існуючі конфлікти [284, с. 220]. До Канади

⁵ За особистими підрахунками архієпископа А. Ланжевіна в листопаді 1910 р. у Вінніпезі проживало 6051 англійського, 5400 польського та 8 тис. русинського населення. У квітні 1911 р. у дієцезії Сент Боніфас налічувалося 32637 русинського, 29595 французького та 9485 англійського населення [268, с. 17, 22].

іммігрувало населення Європи із різною релігійною належністю. Більшість серед яких становили німці, поляки, угорці та українці. Попри те, що останні були найменш бажаними через інший обряд, до 1911 р. вони кількісно зрівнялися з французьким католицьким населенням [242, с. 55]. Архієпископ А. Ланжевін був стурбований таким успіхом некатолицького населення і їхніми вимогами приїзду греко-католицького духовенства. Як і все французьке духовенство, він не міг допустити діяльності «чужих священиків», які «знищать церковну структуру» [283, с. 168].

У 1870-х рр., коли розпочалася імміграція українців до США, греко-католицькому духовенству не було надано дозвіл приїздити, а єпископу надсилати священиків на прохання іммігрантів. Першим яскравим прикладом негативного ставлення римо-католицької ієрархії до греко-католицького духовенства була заборона священнодіяти о. І. Волянському у США серед іммігрантів через те, що він був одруженим священиком [208, с. 28].

На думку архієпископа А. Ланжевіна, римо-католицьких священиків було достатньо для місіонерської діяльності серед українців. Наприклад, у Вінніпезі архієпископ доручив опікуватися іммігрантами священикам польського походження – оо. Вацлаву і Альберту Кулявим. Священики вводили в оману архієпископа в етнічному складі своїх парафій і замовчували чисельність українських іммігрантів, які оселилися у Вінніпезі. Водночас оо. Куляві переконували українців перейти на латинський обряд, а церковне майно записати у власність РКЦ, оскільки, за їхніми словами, архієпископ Ланжевін не дозволяв заснувати греко-католицьку парафію [286, с. 184]. Слід зазначити, що практика діяльності римо-католицьких священиків серед українців була поширеною в Галицькій митрополії, особливо в тих місцях, де не було достатньо греко-католицького духовенства. Тому, таке призначення викликало природний протест серед іммігрантів [208, с. 347].

Незважаючи на тиск з боку оо. Кулявих, наприкінці 1899 р., іммігранти у Вінніпезі заснували парафію св. Миколая та купили земельну ділянку за 450 доларів для будівництва церкви. Наступного року оо. Дамасник Поливка та Іван

Заклинський, які приїхали із США, відслужили у ній першу Божественну Літургію [368]. Також українці зверталися до митрополита ГКЦ у Галичині С. Сембратовича з проханням відрядити священників. Однак численні звернення не мали наслідків [258, с. 23]. Справа в тім, що греко-католицький єпископ не мав права юрисдикції над іммігрантами, які опинилися за межами Галицької митрополії. Це правило походило з часу Першого Вселенського Собору в Нікеї (325 р.) та Четвертого Вселенського Собору в Латерані (1215 р.). Згідно з канонами Нікейського Собору заборонялася діяльність двох єпископів в одному місті. На Латеранському Соборі це рішення було підкріплене перевагою РКЦ [248, с. 1–27]. Обмеження прав єпископа було встановлено також Австрійсько-Ватиканським конкордатом 1855 р. У 1870 р. він був скасований, проте його основні положення *de facto* застосовувалися аж до часу розпаду Австро-Угорської імперії (1918 р.). Тому, українці, які знаходилися за межами Галицької митрополії, автоматично підпорядковувалися римо-католицьким єпископам [208, с. 19].

Поряд з проблемою юрисдикції, постало питання власності набутого іммігрантами церковного майна, так як воно переходило до РКЦ. Канадський уряд не давав жодної матеріальної допомоги присутнім в країні конфесіям [183, с. 61]. Таким правовим порядком керувалися й українці у Канаді (раніше в США). Проте, РКЦ не поділяла цієї позиції вважаючи, що церковне майно українців повинно знаходитися у її власності [87, с. 68; 208, с. 33]. Як наслідок, 30 травня 1901 р. відбувся з'їзд греко-католицького духовенства і вірян у Пенсильванії, на якому заснували «Товариство руских церковних громад у Сполучених Державах і Канаді» [127, с. 2]. Прийнятий статут Товариства підтверджував, що все майно греко-католицької парафії знаходилося у її власності.

У РКЦ існувала практика запису парафіяльних земель на єпархію до якої вони належали. Іншими словами, земля під будівництво церкви, школи, цвинтаря знаходилася на балансі єпископської корпорації РКЦ, а власне споруди – вважалися власністю парафії. Церковне майно, згідно Кодексу Канонів РКЦ, записувалося як власність Апостольського Престолу, який є суб'єктом здатними набувати, утримувати, керувати і відчужувати майно відповідно до норм права (кан. 1255)

[105, с. 244]. Римський Понтифік вважався верховним адміністратором і керівником усього церковного майна РКЦ (кан. 1273). У Кодексі також написано, що Апостольський Престол зберігає право на володіння нерухомим майном упродовж ста років, але якщо це майно належить іншій церковній юридичній особі, таке право діє лише тридцять років (кан. 1270) [105, с. 247].

Очевидно, що греко-католики записували набуте церковне майно або як власність громади, або на ту корпорацію, яка їх обслуговувала. Яскравим прикладом складності даного питання була парафія свв. Володимира і Ольги (Вінніпег), очолювана о. Еміліяном Красіцьким. Парафіяни відмовилися записати збудовану ними церкву як власність РКЦ чи отців Василіян, а вимагали приїзду греко-католицького духовенства та призначення єпископа у Канаду [208, с. 401–402]. Митрополит А. Шептицький у своєму «Меморіалі про українську справу в Канаді», засвідчив, що в Канаді греко-католики на той час були власниками 93 церков і 10 з них – записано на отців Василіян [179, с. 144].

Вимоги іммігрантів у приїзді власного духовенства була зрозумілою з огляду на те, що центральним аспектом життя українців у Галичині була ГКЦ. Її священники користувалися пошаною серед своїх парафіян, адже були повністю залучені до сільського життя. Духовна підтримка, соціальна допомога, освіта, медицина, сільськогосподарські поради, політичні рішення – це все знаходилося у компетенції тодішнього пароха [258, с. 195–196; 306, с. 125]. Тому, з точки зору впливу, який мало греко-католицьке духовенство, їх відсутність у Канаді та неможливість приїзду, позбавила іммігрантів не лише релігійної, але й соціальної підтримки.

Першим українським священиком і організатором церковного життя в Канаді був о. Нестор Дмитрів, який служив у США. Між 1896–1897 рр. він двічі побував у Західній Канаді. За його стараннями у 1897 р. в м. Бівер Крік (Альберта), біля залізничної станції Една-Стар, громада збудувала першу греко-католицьку церкву [264, с. 22]. Наступного року, митрополит С. Сембратович направив до Канади о. Павла Тимкевича. Приїхавши на п'ятирічну пастирську працю (1898–1903 рр.), він тривалий час жив у США, оскільки відмовився співпрацювати з канадським латинським єпископатом [180, с. 6].

Духовним наставником і провідником церковного життя у Канаді був й о. Дамаскин Поливка. У 1899 р. отець став ініціатором будівництва церкви св. Миколая у Вінніпезі, однак через конфлікт з римо-католицьким духовенством він повернувся у США [180, с. 6–7]. Ще одним душпастирем був о. Іван Заклинський (1898 р.), який працював серед іммігрантів в Гіліярді (Альберта) [226, с. 168]. Щоправда, через конфлікт з римо-католицьким духовенством у фінансових питаннях, також виїхав до США [208, с. 413–414].

Приїзд греко-католицьких священників, до того ж одружених, без дозволу РКЦ і відповідних документів, викликав справжній резонанс у католицькому світі. Слід зазначити, що заборона приїздити одруженому духовенству не була підкріплена спеціальним законодавством. Відповідно до укладеної угоди 1596 р. у Бересті, новостворена церква залишала за собою право мати одружене духовенство, за винятком двоєженців (п. 9) [208, с. 27]. Підтвердження цього наведено і в канонах 373 та 758 § 3 Кодексу Східних Католицьких Церков [84, с. 238–248]. Однак, коли східні католики почали іммігрувати до країн Північної Америки з Австро-Угорської імперії, виявилось, що ідея одруженого духовенства була образливою для римо-католицьких єпископів та священників цих країн [280, с. 2–5]. Вимоги іммігрантів надати дозвіл приїздити одруженому духовенству до США і Канади спричинило розв'язання конфлікту з римо-католицьким духовенством тривалістю майже в пів століття (1890–1935 рр.) та створило *casus iuris* для Конгрегації Поширення Віри й спонукало до написання низки декретів (1890–1902 рр.), які ускладнювали або забороняли приїзд одруженого духовенства до США, а згодом і Канади.

Видані декрети мали на меті вирішити декілька проблем, а саме: правомірності у діяльності одружених священників серед іммігрантів за океаном; юрисдикції єпископів ГКЦ за межами Галицької митрополії; призначення греко-католицького єпископа, а також питання, пов'язані із записом церковного майна (право власності на церкви, землі, резиденції та інше майно) [166, с. 67].

Перший документ, який видала Конгрегація Поширення Віри, був декрет «*Aliquibus abhinc annis*» від 1 жовтня 1890 р. за підписом кардинала Джованні

Сімеоні. В історичній науці він отримав назву «німого листа» («tonti lettera») або, за висловом Ю. Мулика-Луцика, «таємних норм» [159, с. 20]. На той час Римська курія видавала окремі директиви, зміст яких доводився до відома лише вузькому колу осіб. До прикладу, 23 липня 1890 р. на щорічній зустрічі римо-католицького духовенства у Бостоні, латинські єпископи Джон Айреланд та Джеймс Мюллен скаржилися на присутність у їхніх парафіях (св. Павла, єпархія Ері, Пенсильванія) священників східного обряду із сім'ями, вважаючи такий стан речей недопустимим. Відтак, Конгрегація Поширення Віри приватно надіслала лист, в якому висловила свою підтримку на користь єпископів у ставленні до греко-католицького духовенства. Відзначимо, що про його існування не знала навіть римо-католицька ієрархія Пенсильванії [356, с. 18]. Декрет «*Aliquibus abhinc annis*» теж мав таємний характер, адже призначався для єпископів Львова, Перемишля, Станіслава, Мукачева і Пряшева й стосувався греко-католицьких священників, котрі мали намір працювати в імміграції.

Низка скарг про конфліктну ситуацію, яка склалася між латинським і греко-католицьким духовенством у США і Канаді, стала предметом обговорення у Конгрегації Поширення Віри. Були прийняті рішення щодо умов перебування греко-католицьких священників у країнах імміграції, серед яких: священник повинен бути неодруженим, перед приїздом він повинен узгоджувати свою діяльність з ієрархами РКЦ в місцевості, де бажав працювати; після приїзду місіонер представляв себе римо-католицькому ординарію єпархії, щоб той надав йому певні вказівки [250, с. 31].

Наслідком цього декрету стало поглиблення конфлікту між греко-католицьким і римо-католицьким кліром. Місцеві латинські єпископи висловлювали побоювання, що одружене духовенство з Галичини порушить церковні канони і дисципліну в їхніх дієцезіях [284, с. 221]. Тому, Конгрегація Поширення Віри в листопаді 1891 р. постановила, щоб священники, які знаходилися на території США, були цілібатами. Тоді ж єпископи, до яких було спрямоване звернення, ініціювали відкликання одружених священників [245, с. 30].

10 травня 1892 р. префект Конгрегації Мечислав Ледуховський адресував Балтиморському архієпископу Джеймсу Гіббонсу «Декрет про руських священників» [96, с. 66–67]. Серед греко-католиків цей документ відомий як «Маєве Розпорядження» і був другим документом, який стосувався священників східного обряду. В його основу ввійшли положення декрету від 1890 р., однак були і нововведення.

Вольтер Паска у своєму дослідженні наводить приклад листування між кардиналами М. Ледуховським і Дж. Гіббонсом. В цих листах щодо основних пунктів декрету, зазначено: «а) одружені священники повинні якнайшвидше повернутися до своїх єпархій; б) в майбутньому можуть бути направлені лише священники-целібати в ті дієцезії, де бажають працювати». Також В. Паска вказав на введення подвійного підпорядкування греко-католицьких священників митрополиту ГКЦ в Галичині і єпископу РКЦ в США [293, с. 149–150].

Впродовж 1892–1894 рр. латинська ієрархія не втручалася у справи духовенства східного обряду, тому священники почали вважати його «мертвою буквою», указом, що залишився на папері [207, с. 15–22]. Натиск на одружене греко-католицьке духовенство й заборона його діяльності з боку Конгрегації Поширення Віри, спричинили їх перехід, а також окремих парафій, до РПМ [295, с. 265]. Остання не ставила вимог до греко-католицьких священників, а надала їм повне право приїжджати з сім'ями і вільно священнодіяти [166, с. 66].

Тиск латинського єпископату, підтриманий Римською курією, мав негативні наслідки для ГКЦ в США і Канаді. Впродовж 1891–1901 рр. близько 2248 галичан і 4450 угорців східного обряду офіційно перейшли до РПМ [87, с. 20]. На початку 1890-х рр. кардинал М. Ледуховський і канадська римо-католицька ієрархія скаржилися митрополиту С. Сембратовичу, що русини мають слабку віру і звинувачували їх у дезертирстві. Митрополит заперечив звинувачення духовенства, пояснивши, що перехід русинів був наслідком політики римо-католицького духовенства, яке забороняло приїздити одруженим греко-католицьким священникам [286, с. 5]. Зазначимо, що на кінець XIX ст. лише 5 % з усього греко-католицького духовенства Галичини були неодруженими й не мали

бажання емігрувати [294, с. 196; 284, с. 221]. Серед латинського єпископату культивувалася думка: «Ми свідомі того, що багато русинів зі свого обряду перейде на шизму, але ми певні і того, що велику їх частину пощастить нам повернути і до латинського обряду» [377].

Більш активно протистояли тиску католицькій ієрархії у США священики із Пряшівської єпархії. Вони звернулися до кардинала М. Ледуховського і просили дозволу одруженому духовенству залишитися в країні, мотивуючи це «створенням апостольського вікаріату свого обряду» [294, с. 228]. 12 квітня 1894 р. з Конгрегації Поширення Віри надійшов черговий документ «*Relatum est*» за підписом кардинала М. Ледуховського [245, с. 25]. Декрет містив чимало вимог, зокрема: «а) не висилати священиків до Північної Америки, не порозумівшись з Ординарієм, до якого мають їхати; б) висилати тільки безженних священиків або вдівців; в) повідомляти Священну Конгрегацію Поширення Віри, в яку єпархію священики хочуть їхати. Без її згоди не вирушати в дорогу; г) отримавши згоду від Священної Конгрегації Поширення Віри, зголоситися ординарію, якому мають підлягати, попросити і дістати в нього потрібну владу, щоб могли священнодіяти; д) відпускна грамота власного ординарія має бути підтверджена Апостольським нунцієм або Делегатом» [181, с. 10]. Священикам заборонялося збирати милостиню без відповідної ліцензії. Проте, основною вимогою було те, щоб греко-католицькі єпископи Галицької митрополії перестали вважати себе єпископами іммігрантів-українців за океаном [208, с. 22]. Зазначений документ не сприяв вирішенню конфлікту між священиками західного і східного обрядів, навпаки, він загострив ситуацію. Надалі на засіданнях католицького духовенства піднімалося питання про діяльність одруженого духовенства [304, с. 203].

Збільшення чисельності іммігрантів у Північній Америці змушувала митрополита С. Сембратовича відсилати одружених священиків для духовної опіки над своїми вірянами, попри «таємні» заборони. В подальшому це стало причиною оприлюднення Конгрегацією Поширення Віри ще одного декрету «*Romana Ecclesia*» від 1 травня 1897 р. [128, с. 4].

Документ, на відмінну від попередніх, був офіційним. Його положення стосувалися як греко-католицьких священиків, так і їхніх парафіян. Щодо останніх, які проживали в країнах Північної Америки, то вони отримали дозвіл дотримуватися латинського обряду і «право повернутися до свого обряду, коли поїдуть до свого краю, однак не дозволялося переходити на обряд латинський, хіба що дістануть на це дозвіл від Римського архиєрея в кожному окремому випадку» [208, с. 156]. У декреті зазначалося, що єпископ кожної провінції, де знаходилася велика кількість греко-католицьких іммігрантів повинен знайти «руського» священика-целібата для їхньої опіки, а за відсутності такого кандидата, надати латинського священика, який би користувався довірою серед греко-католиків [294, с. 231–238]. Декрет не скасував вимог щодо одруженого духовенства, проте це був перший документ, який вирізняв греко-католиків з-поміж католиків і, на нашу думку, заклав основи для подальшого становлення УКЦ у Канаді.

Передумовою до видачі п'ятого декрету Конгрегацією Поширення Віри була категорична позиція римо-католицького духовенства у Західній Канаді щодо присутності некатолицьких священиків у регіоні. Перші не бажали поширення східного обряду і встановлення подвійного єпископату – римо- і греко-католицького на одній території. Декрет Конгрегації Поширення Віри був виданий 10 травня 1902 р. за підписом кардинала М. Ледуховського. Його положення закріпили попередні наміри щодо перебування в країнах Північної Америки одружених священиків і зобов'язував ієрархів РКЦ «усувати зі своїх дієцезій одружених священиків та більше не приймати таких, а навіть «викидати» [208, с. 23]. Вважалося, що священики, які привозили із собою дружин і дітей, викликали «згіршення» серед католиків [87, с. 18–19]. Положення цього документа остаточно заборонили перебування одруженого духовенства у США і Канаді.

В даному контексті слід загадати діяльність «Американського Кружка» у Львові, заснованого семінаристами ще у 1890 р., кожен член якого добровільно зобов'язувався бути целібатом, щоб у майбутньому отримати дозвіл виконувати

священниці обов'язки в країнах Північної Америки. Першим, хто приїхав до США, був о. Г. Грушка (1890 р.) [327]. У 1893 р. приїхав о. Іван Констанкевич, наступного року – «група о. Івана Ардана», яких ще називали «священниками-радикалами» або «народовцями» (оо. Н. Дмитрів, М. Стефанович, І. Ардан, С. Макар, А. Бончевський, М. Підгорецький і П. Тимкевич) через їхнє бажання повністю демократизувати церковну адміністрацію без втручання будь-яких зовнішніх чинників [208, с. 94–95]. На нашу думку, заснування «Американського Кружка» мало на меті не лише формувати священників для праці в умовах імміграції, але й поширювати серед українців націоналістичні погляди і, таким чином, протидіяти впливам РПМ та РКЦ. Підтримку своїх поглядів організація знайшла також в Канаді після приїзду у різний час оо. Н. Дмитріва та П. Тимкевича.

Загрозлива тенденція активного переходу греко-католицьких громад у православ'я чи протестантизм, спонукала римо-католицьких єпископів Канади переглянути свою позицію щодо українських іммігрантів. З метою збільшення кількості душпастирів для греко-католиків, у 1899 р. архієпископ А. Ланжевін особисто відвідав монастир отців Редemptористів у Роттердамі, щоб ті направили своїх священників. На той час, бельгійські редemptористи вже допомагали в заснуванні монастирів у французькій та британській Канаді, тому радо погодилися опікуватися новоприбулими [269, с. 99].

Серед бельгійських священників, які перейнялися духовною місією, був і о. Ахіль Деляре. У 1899 р. він розпочав свою діяльність у Манітобі, а з 1904 р. – в Брендоні та Йорктоні (Саскачеван), територія останнього за розмірами складала половину Бельгії і була «забута» католицьким духовенством [251, с. 89]. Незважаючи на прагнення о. Ахіля допомогти українцям, вони з недовірою ставилися до нього через латинський обряд, бельгійське походження і погане знання української мови. У 1906 р. з дозволу папи Пія Х о. Деляре змінив свій обряд на візантійський, що допомогло йому налагодити контакт з іммігрантами [322]. Рішення Папи Римського щодо о. Деляре започаткувало офіційну практику

бірітуалізму серед духовенства латинського обряду в Канаді з метою надання духовної опіки українським поселенцям [305, с. 3].

Отець Ахіль заохочував також французько-канадських семінаристів вивчати східнослов'янські мови. До служіння в українських поселеннях він залучив оо. Ноеля Декампа, Чарльза Тешера та Генріха Булса, Альберта Десмараіса, Йосифа-Жана Ру, Едварда Волша, Луцієна Говарда, Патріка Мюррея та ін. [394, с. 196–197; 318, с. 71; 271, с. 93–94]. Загалом у 1916 р. 7 бельгійських священиків опікувалися 40 поселеннями українців на території Канади [233, с. 63–64]. Попри бажання священиків допомогти українцям, їхня діяльність піддавалася гострій критиці з боку останніх через бельгійське походження, недосконале знання української мови та підпорядкування духовенству РКЦ. Також іммігранти звинувачували бельгійських отців у тому, що вони хочуть латинізувати українців, а церковне майно віддати римо-католикам [342, с. 120].

Стараннями єпископів А. Паскаля та Е. Легалю із Сент Альберт, навесні 1900 р. до Європи виїхав о. А. Лякомб [361]. Будучи офіційним представником архієпископа А. Ланжев'їна, єпископів Е. Легалю та А. Паскаля, отець налагодив співпрацю з кардиналами Маріано Рамполлі, Франческо Сатоллі та представниками Конгрегації Поширення Віри [364, с. 79]. Окрім того, о. Лякомб був на аудієнції в папи Пія Х і австро-угорського посла Фредеріка Ревертери-Саландри – відомого у справах російсько-ватиканських переговорів та симпатика Папи Римського [155, с. 27]. На обох зустрічах йшла мова про необхідність приїзду священиків східного обряду, матеріальне становище греко-католиків в Канаді та проблему запису церковного майна. Результатом поїздки о. Лякомба став дозвіл папи на призначення візитаторів для українських іммігрантів США і Канади, а в майбутньому можливість призначити для них свого єпископа [286, с. 8].

Даному рішення посприяло й звернення Ф. Ревертери-Саландри до Конгрегації Поширення Віри з пропозицією призначити двох апостольських візитаторів – одного до США, а іншого до Канади з метою з'ясування релігійних проблем іммігрантів та вивчення діяльності їхніх громад. Хоча під час зустрічі з о. Лякомбом Ф. Ревертера проінформував отця, що він вів переговори з

Конгрегацією Поширення Віри з метою «призначення підделегата, який не мав би жодної юрисдикції над руським духовенством, а підпорядковувався єпископам Манітоби і Північно-Західної Канади» [364, с. 81; 182, с. 178]. У 1900 р. Святий Престол схвалив даний план за умови, що призначені візитатори відвідають кожного римо-католицького єпископа, в дієцезії якого знаходилися українці, і надішлють звіти до Конгрегації Поширення Віри [286, с. 8].

На посаду візитатора до США австрійський уряд, який мав право церковно-політичної юрисдикції над галичанами в країнах Північної Америки, запропонував о. Василя Левицького, в той час як Конгрегація Поширення Віри рекомендувала в Канаду о. Амврозія Полянського. Обох кандидатів підтримував митрополит А. Шептицький. Не зважаючи на те, що австро-угорський уряд погодився покрити витрати, поїздка була відкладена через відмову отців прийняти призначення [286, с. 8; 220, с. 449].

У даному контексті слід звернути увагу, що статус імператора Австро-Угорщини у РКЦ залишався незмінним упродовж семи століть (1179–1870 рр.). Присяга на вірність Католицькій Церкві була невіддільною частиною присяги на вірність імперії [208, с. 447]. Тому, коли розпочалася імміграція до США і Канади, Святий Престол залишив за імператором право церковно-політичної юрисдикції над іммігрантами з Австро-Угорщини. До того ж Галичина з 1772 р. перебувала у складі Австрії, а митрополит Галицький підпорядковувався цісареві і не мав жодних прав щодо своїх вірян за океаном. Відтак, митрополит А. Шептицький не міг задовольнити прохання іммігрантів у приїзді греко-католицьких священників до Канади. Він писав, що ця справа може бути вирішена лише «в порозумінню Престола Апостольського з правительством австрійським, котре було речником сеї справи» [208, с. 449]. Попри авторитет митрополита, «речником» у церковних справах галичан в країнах Північної Америки був цісар Франц І Йосиф, який і мав право поставити Святому Престолу певні вимоги.

Вирішення проблем духовної опіки та інституційного оформлення ГКЦ в Канаді стало одним із пріоритетних напрямів у діяльності митрополита А. Шептицького, який у 1899 р. прийняв єпископську хіротонію. Довший час він

листувався з о. А. Лякомбом. Останній писав, що «в Канаді є різні християнські течії, які могли б задовольнити потреби галичан, але єдиною проблемою залишається незнання мови, тому виникала недовіра і непорозуміння. В українському обряді існує єдина релігійна спільнота – це монахи ЧСВВ, саме вони могли б вирішити насущні проблеми новоприбулих» [203, с. 375]. У зв'язку із цим, митрополит планував відвідати північноамериканський континент, проте Д. Фальконіо – апостольський делегат в Оттаві та М. Ледуховський «не схвалювали ідеї відвідання монсеньйором Шептицьким Канади» [186, с. 25; 364, с. 80]. Відтак, митрополит був змушений призначити візитатором до Канади свого секретаря о. Василя Жолдака [286, с. 8].

У 1901 р. з дозволу Конгрегації Поширення Віри було направлено двох священиків – прашівського каноніка о. А. Годобая (до США) і о. В. Жолдака в статусі візитаторів, для допомоги апостольським делегатам та вивчення потреб іммігрантів [168, с. 101–102; 343]. Після приїзду до Канади о. Жолдак вручив вірчі грамоти апостольському делегатові в Оттаві і архієпископу в Сент-Боніфас [318, с. 71]. Окрім виконання поставлених завдань, отець також здійснював свої душпастирські обов'язки та оприлюднив серед українців-іммігрантів митрополичого листа «Русинам, осілим у Канаді» (7 вересня 1901 р.). У посланні митрополит А. Шептицький писав: «Уже від двох літ дістаю від Вас листи, в яких представляєте Ваше сумне положення і просите про священиків. Якби мене не стримувала праця дома і обов'язки, які на мене виложив Бог, я був би вже давно сам до Вас приїхав, щоб Вам принести потіху і по можливості поміч» [179, с. 103].

Після відвідин поселень у Канаді, о. В. Жолдак звітував про те, що призначення священиків-місіонерів є необхідним, адже тільки тоді українські іммігранти залишаться в католицькій вірі. Тому, в жовтні 1902 р., з дозволу Конгрегації Поширення Віри, митрополит А. Шептицький відрядив до Канади трьох монахів ЧСВВ – Созонда Дидика, Платоніда Філяса, Антіна Строцького і одного братчика – Єремію Янишевського та чотирьох монахинь ССНДМ – Амброзію Ленкевич, Емілію Клапоушок, Таїду Врублевську, Ізидору Шиповську, місію яких очолив о. Платонід Філяс [265, с. 10; 279, с. 4]. 1 листопада 1902 р. місіонери

прибули до Монреалю [159, с. 49–50]. У своїх записах архієпископ А. Ланжевін писав, що «в той час у Канаді було вже близько 70 тис. галичан-католиків, з них 45 тис. у єпархії Сент Боніфас, 10 тис. у єпархії Сент Альберт і 14 тис. в Апостольському Вікаріаті Саскачевану... Ці працюючі й ощадні поселенці незабаром заживуть у легших обставинах» [74, арк. 1–2].

Свою діяльність священники розпочали із найбільш заселених територій Канади (див. карта 1, таблиця 1). Так, о. П. Філяс (до 1905 р.) очолив парафію у м. Бівер Лейк (Альберта), о. С. Дидик – Ростерн (Саскачеван), о. А. Строцький (до 1905 р.) – Вінніпег [222, с. 19]. Звідси василіани вирушали до поселень українських іммігрантів, які знаходилися за декілька десятків і сотень кілометрів одна від одної. Там вони проводили богослужіння, реколекції, уділяли своїм вірним Святі Тайни (див. Таблиця 1). Здебільшого, це все відбувалося у помешканнях вірних, оскільки коштів на побудову церков не було [311, с. 20].

Перші духовні місії василіани провели упродовж 1903 р. Того року практично в кожній громаді, яку відвідували отці, було закладено наріжний камінь для будівництва церкви. Варто зазначити, що діяльність перших місіонерів ЧСВВ сприяла поверненню греко-католиків з інших конфесій. Наприклад, в парафії Бівер Лейк, якою опікувався о. П. Філяс (з 1905 р. його замінив о. Атанасій Филипів), активно діяла «Серафимова церква». Кілька десятків сімей, які стали сповідувати православ'я, о. Платоніду вдалося повернути до греко-католицької громади [352].

В наступні роки на допомогу місіонерам приїхали ще чотири священники: Матей Гура та Навкратій Крижанівський (15 листопад 1903 р.), Атанасій Филипів, Іван Тимочко (1904 р.) і Роман Волинець (13 січня 1905 р.) [221, с. 84]. Стараннями о. М. Гури, громада заснувала першу українську читальню Просвіти у Вінніпегу (1904 р.), наступного ж року почала діяти Рідна Школа. В подальшому на її базі було організовано Школу св. Миколая під проводом ССНДМ, яка діє до сьогодні. Це була перша українська організація в Канаді, яка опікувалися новоприбулими і їхніми сім'ями [311, с. 21]. Останніми, в так званий «піонерський період», прибули оо. Василь Ладика, Орест Кузев та Іларіон Дорош у 1909 р. [156, с. 27–28].

Зазначимо, що витрати, пов'язані із місіонерською діяльністю, оплачували іммігранти. Була встановлена обов'язкова щорічна допомога місіонерам у розмірі 3 дол. з кожної сім'ї. Інколи допомога зростала до 15 дол. для покриття дорожніх витрат. Такий «податок» викликав невдоволення серед переселенців, які звикли лише до пожертв, пов'язаних із богослужінням чи уділенням Святих Тайн. Однак, потреба духовної опіки змусила іммігрантів погодитися [283, с. 195]. Часткову фінансову підтримку діяльності місіонерів ЧСВВ і ССНДМ здійснювала РКЦ. Так, у 1905 р. єпископ Еміль Легаль подарував чотири лоти та будинок для ССНДМ у Едмонтоні, а у 1911 р. архієпископ А. Ланжевін пожертвував 25 тис. дол. для будівництва першої української школи у м. Вінніпезі. До 1911 р. РКЦ виділила 11 тис. дол. на будівництво і утримання монастиря отців Василіян в містах Едмонтон і Мондер [362; 268, с. 37; 331].

Потреба українських іммігрантів в налагодженні постійної духовної опіки була частково задоволена. Проте залишалася невирішеною проблема призначення греко-католицького єпископа, з присутністю якого іммігранти пов'язували і вирішення церковних майнових питань (право власності на церкви, землі, резиденції та інше майно). Спроби призначити єпископа греко-католикам у Канаді розпочалися ще з 1891 р. Прохання єпископа Словацької Католицької Церкви Іоана Валія, єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Юліана Фірцака та єпископа ГКЦ у Галичині С. Сембратовича у справі призначення русинам єпископа східного обряду із титулом апостольського вікарія, адресовані кардиналу М. Ледуховському, не знайшли підтримки [286, с. 4]. Однак, Конгрегація Поширення Віри керувалася постановами, які забороняли співдіяти двом єпископам на одній території [294, с. 178]. Коли Святий Престол у 1907 р. призначив єпископом ГКЦ в США Сотера Ортінського, українці в Канаді вважали, що він матиме права на їхню територію теж. Однак буллою «*Ea Semper*» (від 14 червня 1907 р.) такі повноваження обмежувалися [168, с. 104–105]. Водночас іммігранти говорили: «Якщо ми запишемо наші церковні посілості на французького єпископа, то ніколи не будемо мати єпископа нашої національності» [364, с. 82]. Звіти, надіслані редемптористами (А. Деляре, Г. Бульсом, Н. Декампом) до префекта Конгрегації

Поширення Віри кардинала Дж. Готті, свідчать, що «основною трудностю в здійсненні душпастирських обов'язків є питання запису церковного майна, а для того, щоб його вирішити, потрібна номінація єпископа для Канади» [294, с. 197; 310, с. 158].

Довший час римо-католицька ієрархія не поділяла цієї пропозиції вважаючи, що інституалізація ГКЦ у перспективі загрожувала її виходу з-під юрисдикції РКЦ у Канаді. До того ж, в листі, написаному 1905 р. до апостольського делегата у Канаді Д. Сбаретті, архієпископ А. Ланжевін висловив свою позицію. За його словами, «це стане великим скандалом для католиків, перемогою для протестантів і предметом знущання над РКЦ для невіруючих людей. Католицька Церква таким чином зазнає поразки в країні, де безшлюбність – це сила духовенства. Греко-католицький єпископ, який привик бачити в своїй країні одружених священиків, не матиме тієї огиди, яку матиме латинський священик» [73].

Римо-католицьке духовенство Канади продовжувало відкладати справу в призначенні власного єпископа для українців. Незважаючи на це, священики А. Деляре, А. Филипів, А. Сабурен підготували «Меморіал у справі Русинів Північно-Західної Канади» («The Memorial in Regard to Ruthenians of North-Western Canada»), у якому йшлося про те, що «коли призначать руського єпископа в Канаду, то він повинен бути зрівняним в юрисдикції з єпископом латинського обряду, не бути йому підпорядкованим» [305, с. 8; 294, с. 197]. Нагодою для його ознайомлення став Перший Пленарний Собор у Квебеку, який розпочався 19 вересня 1909 р. [288, 223–245].

Комісія Першого Пленарного Собору Квебеку (голова комісії архієпископ А. Ланжевін, єпископи Е. Легаль, А. Паскаль, о. С. Дидик) постановила призначити руського єпископа для Канади з правом повної юрисдикції, упродовж десяти років щороку виділяти частину дієцезіальних зборів для греко-католицьких місій⁶, а також побудувати у Вінніпезі Малу Семінарію, розпочати видавництво руської

⁶ Архієпископ А. Ланжевін у звіті до Конгрегації Поширення Віри від 1 травня 1911 р. повідомляв, що від листопада 1909 р. збір коштів на Руський Проект у канадських преріях дав 22 187 дол., а з єпархії Сет Боніфас – 25 672 дол. До цієї суми було включено ще 4 тис. дол. на руську газету і 3 356 дол. на допомогу деяким священикам, яких було вислано до Галичини вивчати руський обряд, а також на освіту декількох молодих русинів у семінарії в Сент Боніфас [182, с. 173].

католицької газети, відкрити лікарню у Сіфтоні, якою в майбутньому опікуватимуться ССНДМ [182, с. 189–191].

Свій вплив на вирішення цієї проблеми зробив візит до країн Північної Америки митрополита А. Шептицького. Нагодою став XXI Євхаристійний Конгрес, який мав відбутися 6–12 вересня 1910 р. у Монреалі [163, с. 117]. Отримавши запрошення на Конгрес, митрополит міг не узгоджувати свою участь у ньому з Апостольським Престолом [364, с. 85]. Під час Конгресу митрополит Галицький мав розмови з франко-канадськими ієрархами з питань призначення єпископа для українців у Канаді [284, с. 218]. Зусилля митрополита А. Шептицького у 1907 р. увінчалися успіхом стосовно призначення греко-католицьким вірянам в США єпископа С. Ортинського. Це, у свою чергу, вселяло надію, що незабаром свого єпископа отримають українці східного обряду і в Канаді. Митрополит передбачав, якщо їхні очікування не будуть реалізовані, то розчарування, яке виникне в кінцевому підсумку, призведе до кризи та бунту [179, с. 144].

Таким чином, відносини між римо-католицьким духовенством та греко-католиками у Канаді набули суперечливого характеру. З одного боку, приїзд іммігрантів східного католицького обряду ускладнив діяльність священиків РКЦ. Прагнення залучити якомога більше українців до громад очолюваних католицьким франко- і англо-канадським духовенством сформувало феномен суперництва між ними. Проте, з іншого боку, вимоги греко-католиків у приїзді галицького духовенства, унормування запису церковного майна та призначення єпископа змусили РКЦ еволюціонувати у своїх канонічних поглядах й пристосуватися до вимог часу.

Висновки до розділу 2

Становлення УКЦ в Канаді тісно пов'язане із першою хвилею імміграції українців до Канади, яка тривала упродовж 1891–1914 рр. Основну частку іммігрантів склали українці Східної Галичини та Північної Буковини. Імміграція з цих територій мала переважно соціально-економічні причини – нерівномірний розподіл земельних наділів, безземелля і малоземелля, перенаселення, голод і смертність, нестача медичних установ і кваліфікованих лікарів, денаціоналізація, обмеження громадянських прав.

Натомість уряд Канади пропонував земельні наділи – гомстеди, площею 64,7 га й вартістю 10 дол. Упродовж 1894–1910 рр. кількість українців зросла до понад 81 тис. осіб. Дозвіл на компактне розміщення українських поселень сприяв адаптації переселенців та збереженню ними національно-релігійної ідентичності. Початковими формами заснування греко-католицької релігійної громади були спільні молитви, встановлення хрестів-пам'ятників, а згодом будівництво церков. Упродовж 1891–1911 рр. українці заснували 165 греко-католицьких парафій, які переважно функціонували без священиків.

Облаштування релігійно-церковного життя відбувалося в умовах прозелітичної діяльності представників РПМ та протестантських конфесій, що сповільнювало процес створення українських греко-католицьких парафій.

Переходу греко-католиків у православ'я сприяла діяльність священиків РПМ українського походження, яка характеризувалася: лояльним ставленням до іммігрантів; фінансовою підтримкою під час будівництва церков; здійсненням богослужінь старослов'янською мовою; відсутністю майнових спорів; добровільним і почасти символічним характером оплати церковних послуг. Прозелітичним проектам РПМ сприяла зміна конфесійної належності колишніх греко-католицьких священиків. У 1906 р. у Канаді налічувалося 5 парафій, 19 місій та більше 6 тис. вірян належних до РПМ.

Практичний вимір християнських цінностей серед іммігрантів найактивніше реалізовували методисти та пресвітеріани. З їх ініціативи були збудовані лікарні, школи, каплиці, відкрито медичні місії для іммігрантів. Однак, попри налагоджену

харитативну діяльність, частина українців не знаходила в протестантських деномінаціях задоволення духовних потреб через відсутність Святих Таїнств. З метою припинення відтоку віруючих протестантські пастори підтримали проект створення церкви, яка б позиціонувала свою незалежність від РПЦ та РКЦ. Так звана «Серафимова церква» стала основою для заснування Незалежної Грецької Церкви за фінансової підтримки пресвітеріан й до 1907 р. налічувала 40 тис. вірян, 45 церков, 30 пасторів. Від 1908 р. спостерігався повільний занепад цієї Церкви. Скорочення фінансування з боку пресвітеріан мало наслідком виникнення двох течій в середовищі Незалежної Грецької Церкви – «націоналістичної» (І. Бодруг) та пресвітеріанської (З. Бичинський), що у підсумку призвело до її розколу. Проект, де протестантська церква офіційно фігурувала як православна, був сумнівним і посіяв глибоке розчарування серед українців.

Приїзд іммігрантів східного католицького обряду ускладнив діяльність священиків РКЦ, які були різного етнічного походження. Прагнення залучити якомога більше українців до громад очолюваних католицьким франко- (70 %) і англо-канадським (30 %) духовенством, сформувало феномен суперництва між ними та спонукало греко-католиків до переходу в інші релігійні деномінації. На початку ХХ ст. керівництво РКЦ у Канаді зосереджувалося у ієрархів французького походження: архієпископів А. Ланжевїна, Е. Легалья, єпископів А. Паскаля і В. Грандіна, які не досягли консенсусного рішення щодо юрисдикційної окремішності греко-католицьких громад.

Активній прозелітичній діяльності РПМ і протестантських конфесій сприяли підпорядкування іммігрантів латинській ієрархії та обмеження над ними юрисдикційних повноважень єпископа ГКЦ у Галичині, що своєю чергою заклало основу етноконфесійного конфлікту. Вимоги греко-католиків щодо приїзду українського духовенства, яке переважно мало сімейний статус, створило *casus iuris* для Конгрегації Поширення Віри і спонукало до написання упродовж 1890–1902 рр. низки декретів. Ці документи утруднювали або забороняли приїзд священиків з Галичини. Запроваджена практика бірітуалізму послабила, проте не усунула, протистояння між греко-католиками та ієрархією РКЦ у Канаді. Іммігранти й надалі

упереджено ставилися до священників через богословсько-догматичні розбіжності і недостатнє знання мови. Часткове налагодження духовної опіки відбулося після приїзду у 1902 р. священників-місіонерів ЧСВВ.

Досвід душпастирства священників-бірітуалістів та василіан серед іммігрантів упродовж 1902–1908 рр. підтвердив необхідність призначення католицького єпископа східного обряду в Канаду з метою врегулювання юрисдикційного підпорядкування релігійних громад та стану їх майна. На офіційному рівні дана проблема вперше була розглянута під час Пленарного Собору в Квебеку у 1909 р. Проте реляції його учасників до Конгрегації Поширення Віри були мотивовані не бажанням інституалізації цієї Церкви, а швидше бажанням припинити прогресуючий відтік віруючих до РПМ та протестантських конфесій.

Безпосередній вплив на вирішення цієї проблеми мав митрополит А. Шептицький. Будучи учасником XXI Євхаристійного Конгресу (6–12 вересня 1910 р., Монреаль), він розпочав діалог з римо-католицьким канадським духовенством. Митрополиту вдалося аргументувати необхідність призначення єпископа для українських іммігрантів у Канаді.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ ПЕРІОДУ 1911–1928-х РР

3.1. Обставини призначення єпископа для українців греко-католиків у Канаді

Проблеми, які мали місце в греко-католицьких парафіях Канади, стали предметом глибокого осмислення митрополитом А. Шептицьким. Після його повернення до Львова, у березні 1911 р. він підготував петиції та звіти до відповідних служб Римської курії про необхідність призначення греко-католицького єпископа в Канаду. Але одним із найважливіших документів був «Меморіал про українську справу в Канаді, пересланий ВПреоосвященним Архиепископам і Єпископам Канади» («Adress on the Ruthenian Question to their Lordships the Archbishops and Bishops of Canada», «Memoire sur la question ruthene presente aux illustrissime Archeveques et eveques du Canada»), написаний англійською та французькою мовами 18 березня 1911 р. [163, с. 120; 364, с. 83]. У ньому митрополит поставив питання про необхідність створення окремої греко-католицької провінції, очолюваної єпископом.

Головною турботою митрополита А. Шептицького була релігійна доля майбутніх поколінь канадських українців. Він побоювався активної участі протестантських церков в соціокультурному житті українських іммігрантів. Тому митрополит у своєму «Меморіалі» пояснив, що дана проблема не може бути вирішена лише шляхом збільшення кількості українського духовенства у Канаді. Він написав, що необхідно аби Апостольська Столиця призначила українського єпископа, який мав би повну юрисдикцію над усіма вірянами українського обряду. На його переконання, без українського єпископа неможливо буде вирішити й питання запису церковного майна [179, с. 147].

Митрополит Галицький навів аргументи, які обґрунтовували його позицію в призначенні єпископа, а саме: необхідність католицького авторитету серед українців та керівного осередку в обрядових, церемоніальних та місіонерських питаннях. Також митрополит стверджував, що єпископ стане гарантом єдності і порозуміння між іммігрантами та місцевим латинським духовенством. На завершення, митрополит Галицький написав, що існуючі проблеми є насправді серйознішими, ніж вони здавалися на перших порах, і їх можна подолати лише за умови призначення українського єпископа [179, с. 144–145]. Зазначимо, що у 1910 р. 81 тис. українців, які проживали здебільшого у західній частині Канади, опікувалися п'ять отців Василіян (оо. С. Дидик, П. Філяс, А. Строцький, М. Гура, Н. Крижановський, І. Тимочко, А. Филипів), чотири отці Редemptористи (о. А. Деляре, Н. Декамп, Ч. Течер, Г. Бульс), шість світських священиків з Галичини (оо. К. Андрухович, К. Єрмій, В. Винярський, Й. Боярчук, Я. Кінаш, К. Роздольський) і п'ять ОМІ (оо. Й. Жан, А. Сабурен, Ж. Клавелю, Л. Ганьон, А. Десмараіс) та п'ятнадцять ССНДМ [169, с. 49; 376; 152, с. 23; 266, с. 211].

У листопаді 1911 р. апостольський делегат РКЦ у Канаді – Палегріно Ф. Стагні, надіслав до Конгреації Поширення Віри лист у якому зазначив, що існують серйозні підстави призначити русинам єпископа. Для підтвердження своїх аргументів архієпископ надіслав листи від канадської католицької ієрархії у цій справі. Окремо він звернувся до франко-канадського католицького духовенства в Квебеці. Під час їхнього з'їзду 6 листопада 1911 р. архієпископами було розглянуто питання про призначення греко-католицького єпископа у Канаду [286, с. 30]. На з'їзді виступив й кардинал Франческо ді Паола Кассетта. Він констатував, що український єпископ повинен бути призначений якнайшвидше, оскільки українські іммігранти залишалися під загрозою втрати власної релігійної ідентичності. Також кардинал навів три можливі варіанти юрисдикції єпископа: повна юрисдикція над усіма греко-католиками в Канаді; часткова юрисдикція, що потребувала заснування окремої єпархії в межах проживання українських іммігрантів східного обряду та без юрисдикції, лише та, яку делегували місцеві латинські єпископи [182, с. 175].

Кардинал Франческо ді П. Касетта проаналізував усі три можливі варіанти юрисдикції і зазначив, що надання єпископу повної юрисдикції було б найбільш вдалим рішенням і таким, що сприяло б зміцненню позиції новопризначеного єпископа серед іммігрантів та духовенства Канади. Створення окремої єпархії для греко-католиків, на його думку, мало певні труднощі, оскільки українці не проживали компактно на одній території, яка була б повністю ізольованою від РКЦ. Подвійна юрисдикція не мала підтримки з боку латинського єпископату. Також потрібно було попередньо узгодити межі новоствореної єпархії з єпископами РКЦ, адже таким чином римо-католицькі єпархії змушені поступитися власними територіями [290, с. 23].

Пропозицію призначити єпископа без юрисдикції кардинал Франческо ді П. Касетта рекомендував не застосовувати в Канаді. Статус єпископа без повної юрисдикції мав місце у США з призначенням С. Ортинського єпископом греко-католицьких парафій. Надані йому повноваження викликали значні труднощі в управлінні єпархією. Місцем проживання нового єпископа, кардинал запропонував місто Саскатун, вважаючи його центром українських поселень. Щодо кандидатури єпископа, то кардинал рекомендував призначити його не з числа духовенства Угорщини, а Галичини, оскільки більшість українських іммігрантів у Канаді були галичанами [290, с. 23–24].

Після тривалих дискусій, католицькі єпископи підписали документ, у якому йшла мова про підтримку призначення єпископа для українських іммігрантів східного обряду, оскільки «існувала потреба присутності греко-католицького духовенства, захисту русинів від єресей і розколів та запису церковного майна на відповідну церковну владу» [286, с. 30]. Попри те, що єпископи РКЦ підтримали пропозицію апостольського делегата Палегріно Ф. Стагні, питання, пов'язані з юрисдикцією новопризначеного єпископа, присутністю одруженого духовенства, подальшою долею русинів, якими вже опікувалося римо-католицьке духовенство, збереженням місії тих римо-католицьких священиків, які прийняли східний обряд, залишилися невирішеними. Також архієпископ А. Ланжевін не надав своїх рекомендацій щодо особи греко-католицького єпископа. Тому, Конгрегація

Поширення Віри самостійно зробила запити до австро-угорського уряду та греко-католицької ієрархії Галичини [286, с. 47].

Складність вирішення даної проблеми була пов'язана із відсутністю узгодженої кандидатури на посаду єпископа. На початку 1912 р. Комісія у справах Східних обрядів надіслала листи трьом греко-католицьким ієрархам – митрополиту А. Шептицькому, єпископам Г. Хомишину і К. Чеховичу, в яких запитувала про гідних кандидатів на номінацію. Відповіді єпископів надійшли у травні 1912 р. Митрополит А. Шептицький рекомендував оо. Никиту Будку, Платоніда Філяса та Созонта Дидика; єпископ Г. Хомишин – о. Платоніда Філяса, а єпископ К. Чехович – оо. Никиту Будку, Атанасія Калиша та Йосифа Жука [286, с. 550]. Зазначимо, що римо-католицьке духовенство вважало за краще призначити єпископом людину з числа монашого, а не світського духовенства. Відтак, кандидатуру П. Філяса активно підтримували римо-католицькі архієпископи А. Ланжевін, Е. Легаль, А. Паскаль [286, с. 38–40]. До того ж у 1904 р. отець був одним з кандидатів на єпископа у Станіславську єпархію, а в 1907 р. – США [285, с. 19]. Не зважаючи на підтримку з боку канадських єпископів, Комісія у справах Східних обрядів отримала від духовенства Галичини різні відгуки про о. Філяса. Відповідні листи надійшли до Конгрегації Поширення Віри від єпископів, та бр. Іларіона Дороша з василіанського монастиря в Галичині, який звинувачував о. Філяса в деспотизмі та надмірній дисципліні [72]. Зі свого боку, о. Філяс, після відвідин митрополитом Шептицьким Канади, писав єпископу Е. Легалю про те, що не потрібно призначати єпископа у Канаду, «нехай русини залишаться під юрисдикцією латинського духовенства» [71]. Відтак, митрополит А. Шептицький зняв кандидатуру о. Філяса з розгляду, мотивуючи потребою перебування отця в Галичині [352].

Серед інших кандидатів на єпископську кафедру були оо. С. Дидик, К. Чехович, А. Калиш та Н. Будка [286, с. 43–46]. Однак, лише останнього підтримали всі греко-католицькі єпископи. Отець Никита був префектом Духовної семінарії у Львові, радником подружнього трибуналу та референтом в

імміграційних справах. Він мав досвід у міграційних справах і знав про проблеми, які існували в їхньому середовищі, однак жодного разу не був у Канаді [333].

Упродовж п'яти місяців – з листопада 1911 р. до квітня 1912 р., Комісія у справах Східних обрядів збирала відповідні документи, щоб підтвердити звернення апостольського делегата Палегріно Ф. Стагні у справі греко-католиків. Пленарне засідання Комісії у справах Східних обрядів відбулося 8 липня 1912 р., на якому вирішувалися питання призначення греко-католицького єпископа у Канаду та його юрисдикції. На засіданні були присутні кардинали: Франческо ді Пауло Кассетта (голова засідання), Джіроламо Готті, Вінченцо Ваннутеллі, Казіміро Дженнарі, Бенедетто Лорензеллі, Діомеде Фальконіо, Джосеп Вівес у Тутто, Віллем ван Россум [286, с. 144; 374]. Учасники пленарного засідання були добре обізнаними з справами українців у Канаді. До того ж формальні відносини між кардиналами були встановлені завдяки їхній приналежності до різних інститутів у межах Римської курії. Керівником засідання обрали кардинала Франческо ді П. Касетта, який від 1903 р. був членом Комісії у справах Східних обрядів. Кардинал Вінченцо Ваннутеллі був апостольським делегатом в Північній та Південній Америці й брав участь в ухваленні рішень у справі призначення єпископа русинам у США. У 1910 р. в статусі папського легата був учасником Євхаристійного конгресу, який проходив у Монреалі. Саме там він зустрівся із митрополитом А. Шептицьким і обговорив релігійне становище іммігрантів у Канаді [72]. Ця розмова спонукала кардинала особисто здійснити візитаційну поїздку до Канади і познайомитися з українцями. Кардинал Віллем ван Россум належав до найближчого оточення папи Пія Х й вправно співпрацював з кардиналами Казіміром Дженнарі, Джосепом Тутто, Франческом ді П. Кассеттом, Гастаном де Лаєм, Дж. Готті. Однак, як зазначав один американський священник, Френсіс Келлі: «Для нього були б корисними італійський такт, італійська обережність, італійська традиція. Однак кардинал ван Россум не був дипломатом. Він був гарним чоловіком, але впертим» [374].

На пленарному засіданні кардинали зосередили свою увагу на двох питаннях. Перше стосувалося доцільності для русинів у Канаді єпископа свого

власного обряду. За умови позитивного рішення поставало друге питання – про юрисдикційні права, які він повинен отримати. Також були поставлені вимоги, що в майбутньому новопризначений єпископ не допускати одружених священників, організує семінарію і позитивно ставитиметься до священників-бірітуалістів. Кардинали відповіли ствердно про потребу греко-католицького єпископа й віддали свій голос на користь о. Н. Будки. Друге питання потребувало обговорення. Архієпископи вирішили не застосовувати досвід юрисдикційних повноважень єпископа ГКЦ у США С. Ортінського, який підпорядковувався місцевим римо-католицьким ієрархам і повинен узгоджувати з ними свою діяльність згідно положень булли «*Ea Semper*». Було запропоновано поділити так територію, щоб юрисдикції римо-католицького і греко-католицького єпископів не пересікалися. Схвалення набула пропозиція митрополита А. Шептицького про створення окремого Ординаріату⁷ для греко-католиків з центром у Вінніпезі [308, с. 386]. Цілком ймовірно, що обрання Вінніпегу, замість Саскатуну, як раніше пропонували кардинали, відбулося з огляду на те, що перший був центром франко-канадського духовенства з єпархією Сент Боніфас – найбільш впливової серед усіх римо-католицьких єпархій Канади.

Події, які слідували після завершення пленарного засідання, розвивалися швидкими темпами. 8 липня 1912 р. було обрано єпископа для русинів з повною юрисдикцією, того ж дня відповідний документ представили папі Римському. За два дні – 10 липня 1912 р., папа Пій Х затвердив прийняті засіданням рішення, а 15 липня 1912 р. Конгрегація Поширення Віри оприлюднила два документи. Перший – «*Per crescentibus in dies*» – засвідчував створення Ординаріату для русинів у Канаді, а другий – «*Postquam in plenaries*» – призначення Н. Будки єпископом заснованого Ординаріату з повною юрисдикцією над своїми вірянами у Канаді [375, с. 422].

⁷ Ординаріат — це ієрархічна церковна структура, утворена Апостольською Столицею відносно деяких територій (держав) латинської традиції, на території яких перебуває велика кількість вірних, які приналежні до різних Східних Католицьких Церков. Така структура утворюється переважно у тих випадках, коли не можна через вагомні обставини (недостатня кількість священнослужителів, віддалена локалізація вірних) утворити власну ієрархічну структуру для вірних [234, с. 101–102; 348].

Заснування Ординаріату для русинів у Канаді, який очолив єпископ з правом повної юрисдикції над вірянами, був першим випадком в історії Церкви. Його заснування було здійснене завдяки рекомендаціям канадських єпископів РКЦ, кардиналів Конгрегації Поширення Віри та численних консультацій з ієрархами Галичини. У 1912 р. єпископа Н. Будку призначили титулярним єпископом Патари, що ще раз підтвердило право єпископа мати юрисдикцію лише над вірянами, які проживали у Канаді [263, с. 139–143; 307, с. 359]. Зазначимо, що в канонічному праві УГКЦ, титулярний єпископ – це особа, яка *de iure* і *de facto* не має права управляти єпархією. Він має лише титул єпископа та визначені правом або церковною владою повноваження. Такий єпископ отримує певні завдання або служіння в церковних структурах і, таким чином, бере участь в управлінні Церквою чи у її справах [234, с. 159].

Таким чином, призначення єпископом Н. Будки – світського священика, ставленика митрополита А. Шептицького, мало на меті зменшити негативне ставлення РКЦ до світського греко-католицького духовенства. Водночас, дозвіл діяльності двох єпископів різних конфесій на одній території й надання повної юрисдикції українському єпископу уможливили вирішення релігійних та майнових проблем іммігрантів греко-католиків у Канаді, що, своєю чергою, засвідчило зміну ставлення РКЦ і заклало основи для подальшого розвитку УКЦ.

3.2. Здобутки і втрати єпископської діяльності Н. Будки

Призначення греко-католицького єпископа сприяло розбудові церковного життя іммігрантів й зменшенню впливу інших конфесій. У свою чергу це сприяло виокремленню українців з поміж інших національностей, які проживали у Канаді. В якості новопризначеного єпископа Н. Будка у супроводі оо. Івана Бали та Лева Сембратовича 22 листопада 1912 р. виїхали зі Львова і через три тижні прибули у Галіфакс (провінція Нова Шотландія) [333]. На свято Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці 22 грудня, у церкві св. Миколая (Вінніпег), Н. Будка відправив архиєрейську Службу Божу та був висвячений на єпископа-ординарія [265, с. 12].

Діяльність єпископа Н. Будки розпочалася із вирішення проблеми уніфікації запису церковного майна кожної парафії, що мало на меті визначити до якої конфесії належали громади. Єпископ Н. Будка вирішив перейняти єпархіальну систему корпорацій, яка використовувалася у РКЦ. Церковне майно парафії записувалося у власність місцевого римо-католицького єпископа і перебувало на балансі РКЦ навіть у разі переходу частини вірян до іншої конфесії [258, с. 30].

Єпископ Н. Будка і його адвокат Томас Дж. Мюррей надіслали до парламенту Оттави петицію від 21 січня 1913 р. про реєстрацію «Руської Греко-Католицької Єпископської Корпорації» (The Ruthenian Greek Catholic Episcopal Corporation, далі – Єпископська Корпорація) [286, с. 150]. Упродовж весни 1913 р. Сенат Канади ознайомлювався із інформацією про нову церковну структуру та вносив зміни у формулювання її назви, а 6 червня 1913 р. схвалив даний законопроект в такій редакції: «Преосвященний Никита Будка, єпископ Руської Греко-Католицької Церкви, і його наступники, також єпископи Руської Греко-Католицької Церкви в єпархіях Канади, однієї і тієї ж віри та обряду, які призначені Римським Понтифіком і перебувають у спілкуванні з Римом, стають об'єднані під назвою «Руська Греко-Католицька Єпископська Корпорація об'єднана з Римом» (Єпископська Корпорація) [133, с. 443–447]. Затвердження назви Єпископської Корпорації мало би сприяти вирішенню проблеми запису

церковного майна, але справа вирішувалася повільно. До того ж сам єпископ не поділяв прийнятої парламентом назви, а звернення з проханням роз'яснити зміст документа не дали результатів [51].

На початку діяльності єпископа Н. Будки до Єпископської Корпорації було включено 19 (із загальної кількості 80 церков) [31, арк. 24]. Сповільнення процесу запису церков відбувалося через наявність у назві Єпископської Корпорації словосполучення «об'єднана з Римом». Прикладом була парафія свв. Володимира і Ольги у Вінніпезі. Вісімдесят сімей, які належали до цієї парафії, не бажали записувати церкву на Єпископську Корпорацію. Щоб залагодити конфлікт, єпископ Н. Будка 25 квітня 1913 р. проголосив церкву катедральною. Також він відмовився від пропозиції архієпископа А. Ланжевїна мати свою резиденцію в церкві св. Миколая, яку останній подарував отцям Васи́ліянам. Єпископ Н. Будка вважав, що в разі прийняття пропозиції, його місія в Канаді буде завершеною ще не розпочавшись, адже проти виступлять ті іммігранти, які не підтримували римо-католицьку ієрархію [152, с. 23].

Представники катедри зібрали загальні збори 5 лютого 1913 р., на яких висунули єпископу ряд вимог, а саме: парохом може бути лише греко-католицький священик, погоджений обома сторонами; віряни матимуть право його замінити в разі невиконання священичих обов'язків; єпископ і священики не перешкоджатимуть розвитку українського національного руху [26]. В цих умовах єпископ змушений був піти на компроміс. Так збереглася система індивідуальної реєстрації церков, мирянам було дозволено брати участь в управлінні церквою, але лише з дозволу парафіяльного священика, який тепер був юридичною особою і головою комітету [283, с. 386]. Лише у 1915 р. катедральний собор був офіційно переданий у власність Єпископської Корпорації. Ця справа, як писав секретар єпископа Н. Будки, «була причиною безустанної журби єпископа» [152, с. 26]. У 1913 р. до Єпископської Корпорації було включено ще 50 церков, а через десять років – 160 [11, арк. 1]. Згодом, єпископ Н. Будка написав до кардинала Сціпіоне Таччі, що «найвдалішою справою, яку мені вдалося зробити після мого прибуття», був запис церковного майна [77].

Після заснування Єпископської Корпорації і придбання єпископської резиденції у Вінніпегу розпочався процес передачі церковного майна. У січні 1913 р. парламенти провінцій Канади розпочали процедуру так званого «Інкорпораційного Акту». До кінця того ж року все майно, яке було записане на василіян чи редемптористів, чи навіть на єпископа С. Ортинського в США, офіційно переходило у власність Єпископської Корпорації [152, с. 36]. Унормування прав власності на земельні ділянки активізувало церковне будівництво, що своєю чергою вело за собою потребу збільшення кількості духовенства. Слід зазначити, що упродовж 1897–1909 рр. 15 греко-католицьких священників отримали дозвіл на служіння в Канаді, але до часу приїзду єпископа Н. Будки, з них залишилося лише шість – оо. Євген Андрухович, Еміліан Красицький, Еппіфаній Роздольський, Максиміліан Кінаш, Карл Єрмія та Володимир Винярьський [286, с. 149; 237, с. 472]. За перші півтора року служіння, єпископ Н. Будка чекав приїзду двадцяти священників з Галичини. До червня 1913 р. у Канаду прибуло семеро священників [27; 12]. Єпископ надав їм парафії для служіння: о. Аполінарію Калужницькому – парафії в Брендоні, о. Роману Крупі – парафію свв. Володимира і Ольга у Вінніпезі, о. Михайлові Оленчуку – район Етельберту, о. Івану Думичу – Калгарі, о. Йосафату Боярчуку – Торонто, о. Луці Білянському – Ванкувер, о. Івану Перепелиці – Монреаль [7; 4]. Окрім священників, єпископ Н. Будка у 1913 р. забезпечив приїзд 8 семінаристів, якими були – Атаназій Черепаняк, Василь Гегейчук, Йосиф Фільма, Петро Каменецький, Петро Олексів, Петро Пасічник, Андрій Сарматук і Микола Шумський. Семінаристи навчалися на другому курсі Львівської греко-католицької семінарії. Їм було по 20 років, коли вони добровільно погодилися виїхати до Канади і скласти обітницю цілібату [24; 25]. Проте, проблема нестачі духовенства залишалася актуальною і в наступні роки.

Приїзд греко-католицького духовенства у Канаду ускладнив декрет «*Fidelibus Ruthenis*» від 18 серпня 1913 р. [97, с. 393–399], метою якого було врегулювання взаємовідносин між греко-католицьким та римо-католицьким духовенством і вірянами, а також «уникнення суперечок, які можуть виникати

поза ритуальними та дисциплінарними відмінностями» [167, с. 192]. Згідно з правилами декрету, кожному священику необхідно було отримати від Конгрегації Поширення Віри офіційний дозвіл на право священнодіяти у Канаді. Термін їх діяльності обмежувався трьома роками [18].

У травні 1914 р., коли положення декрету стали відомими, єпископ Н. Будка повідомив митрополита А. Шептицького, що він готовий прийняти 20 семінаристів [8]. Відбір кандидатів, яким доручили в середині серпня 1914 р. виїхати до Канади, відбувся 1 липня 1914 р. Однак через початок Першої світової війни контакти з австрійським урядом і Комісією у справах Східних обрядів були перервані, що унеможливило подальший приїзд священиків. Більше ніж два роки, єпископу довелося чекати, щоб отримати дозвіл і висвятити семінаристів, які приїхали ще у 1913 р. У загальному підсумку кількість духовенства з Галичини вдвічі перевищувала кількість священиків ЧСВВ і ЧНІ у Канаді [283, с. 206].

Попри певні позитивні тенденції, виникли проблеми, які утруднювали діяльність греко-католицького духовенства. З метою уніфікації їхньої діяльності по усій території Канади, єпископ, упродовж 27–29 листопада 1914 р., провів Перший Канадський Собор українських католицьких священиків у Йорктоні [213, с. 623]. Окремо єпископ Н. Будка зобов'язав о. А. Радкевича підготувати проект норм для РГКЦ, які б регулювали духовну опіку над українськими іммігрантами; проведення таїнств та богослужінь; права і обов'язки духовенства та мирян; управління церковним майном.

Для підготовки власного проекту норм РГКЦ, о. А. Радкевич звернувся до римо-католицьких єпископів із проханням надіслати копії статутів, якими вони керувалися. Також отець взяв за взірць кілька попередньо прийнятих документів: декрет «*Fidelibus Ruthenis*», постанови Першої Пленарної Ради Квебеку 1909 р., декрет «*Ad graves et diuturnas*» 1863 р., з метою врегулювання взаємовідносин між греко-католицькими та римо-католицькими церквами у Галичині та прийняті норми Львівського Синоду 1891 р. [290, с. 64–65].

Засідання греко-католицького духовенства, очолюваного єпископом Н. Будкою, розпочалося 20 січня 1915 р. Його метою було затвердження проекту

норм РГКЦ під назвою «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» («Norms of the Ruthenian-Catholic Church in Canada»). Документ був оприлюднений єпископом 23 січня 1915 р. [83, с. 231–310].

«Правила Русько-Католицької Церкви» були призначені для священиків і спрямовані на посилення стабільності Церкви, її консолідації. Документ містив 88 пунктів, які не були об'єднані в розділи і стосувалися усіх сфер діяльності парафіяльного священика, оплати праці за богослужіння, релігійного життя громад тощо. Так, кожному священику надано владу – звичайну (проповідувати, уділяти св. Тайни, служити літургії, сповідати) і надзвичайну (благословити ризи, церковні речі, розрішати від єресей і відступництва, надавати повний відпуст, нести св. Тайни до хворого, звільняти від посту) (п. 13). Парохіальний священик зобов'язувався кожного року надсилати в Ординаріат звіти і проповіді за відповідним зразком (п. 7), один раз в рік відвідувати духовні реколекції (п. 15), дружньо і з повагою ставитися до священиків римо-католиків і надавати їм право служити в церквах для своїх вірян з оплатою або безкоштовно (п. 9), безоплати опікуватися робітниками, які працювали на важких роботах, якщо були такі (п. 52). Для кращої організації парафіяльного життя, священику дозволялося здійснювати візитаційні поїздки парафіями (п. 10, 11), відправляти служби в приватних будинках (п. 8), а також, відповідно до розпоряджень, дозволялося брати лише одну інтенцію на місяць або 100 на півроку (п. 58). Щодо вірян, то їм дозволялося на свята або щоденно причащатися і сповідатися в римо-католицького духовенства, окрім Великодня (п. 17, 62), і змінювати обряд з обґрунтованих причин (п. 22). З огляду на різницю церковних календарів, у положеннях йшла мова і про час постів, загальниць, релігійних свят (п. 45).

Документ мав на меті унормувати й місіонерську діяльність та уніфікувати оплату за богослужіння. Окремий розділ документу присвячений «Тарифам Церковних оплат». Так, якщо священик перебував у парафії на постійній основі і число його вірних не перевищувало 2 тис. чол., він отримував 80 дол. в місяць, а якщо більше парафіян, то 100 дол. Якщо парафія бажала, щоб священик приїжджав в окремі неділі чи свята, за кожний приїзд він отримував 15 дол. Окрема оплата

встановлювалася за богослужіння – Акафіст співаний (1 дол.), Акафіст читаний (0,50 дол.), Вінчання: передшлюбний протокол (3 дол.), виголошення оповідей (одна оповідь – 2 дол.), шлюб (3 дол.); панахида (0,50 дол.), Парастас (1 дол.), Похорон: відправлений лише в церкві за дорослого – 5 дол, за дитину – 3 дол.; відправа в хаті померлого і супровід до церкви (5 дол.), похоронна проповідь (5 дол.), за кожне св. Євангеліє, читане по дорозі з дому до церкви, (0,25 дол.); посвячення дому (5 дол.), Служба Божа співана (2.50 дол.), Служба Божа читана (1 дол.), Хрестини і Миропомазання (1 дол.), Посвідки, видані при хрещенні та шлюбі, (10 центів). Кожна греко-католицька сім'я сплачувала щомісячно 1 дол. і один раз в рік на Службі Божій робила пожертву на потреби семінарії та єпархіальні школи. Також кожний священик платив 5 % від своїх щорічних прибутків на потреби Ординаріату [83, с. 291–294].

Зазначимо, що зміст «Правил Русько-Католицької Церкви в Канаді» не підлягав розповсюдженню, оскільки містив інформацію про внутрішню політику церкви: «Книжка ся єсть друкована виключно для ужитку наших сьвящеників. Не вільно єї продавати, чи давати кому другому, як лише руському сьвященикови в Канаді апробованому руським Єпископом» [83, с. 235].

Потреба створення власного проекту норм для регулювання релігійного життя іммігрантів свідчила про наявність проблем, пов'язаних з недотриманням положень канонічного права. Затвердженні греко-католицьким духовенством Канади положення мали на меті уніфікувати всі аспекти релігійного життя, і таким чином сприяти успішному розвитку Церкви. Однак, на практиці «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» духовенством не бралися до уваги [286, с. 146–147]. Відсутність елементарних умов життя священиків, чималі відстані між парафіями, ведення різноманітних церковних книг (більше десяти на одну парафію), непосильні навантаження як фізичного, так і морально-психологічного плану, призводили до уникнення виконання прийнятих положень. Встановлена тарифікація церковних послуг не завжди була посильною і для звичайних парафіян. Священик часто залишався без оплати своєї праці, а Ординаріат без фінансової допомоги.

З метою припинення відтоку віруючих, єпископ Н. Будка протягом п'ятнадцятирічної діяльності здійснював візитаційні поїздки парафій, які знаходилися на території Канади. Єпископ вважав, що «для місії він призначений запізно і не є підготовленим до певних практичних вимог, таких як знання англійської та французької мов» [152, с. 35–36; 258, с. 30–31]. Як зазначав сам єпископ Н. Будка: «Служити людям є важко, існує постійна боротьба за віруючих, враховуючи, що духовне служіння [доступно для багатьох тільки] один раз в місяць, але здебільшого тільки один раз в три або в шість місяців; завжди є постійна боротьба з тими, хто хоче вести людей в оману. Щороку, від чотирьох до семи місяців, я особисто проводжу візитації, проповіді, катехізації та сповідь» [286, с. 355]. У червні 1913 р. єпископ Н. Будка вирушив до Торонто, щоб освятити нову церкву, а упродовж літа відвідав парафії Саскачевану та Альберти [48–50].

Проведене нами дослідження особливостей розселення українських іммігрантів упродовж 1912–1928 рр. засвідчило, що найбільша кількість заснованих парафій була сконцентрована в провінціях Манітоба, Саскачеван і Онтаріо – 30, 28, 16 відповідно, а найменше – у Альберті – 6 і Британській Колумбії – 2 (див. діаграми 1–6). Так, у провінції Манітоба утворились парафіяльні райони: Пайн Рівер, що на північ від Вінніпегосу з 7 парафіями (Ковен, Гарленд, Палп Рівер та ін.); на схід і північний схід від Вінніпегу Босежур (1913 р.), Талберг, Поплар Парк (1913 р.), Тінделл, Селкірк (1916 р.). Парафіяльний район Фішер Бренч об'єднав церкви в Бджармі, Рембранд, Полсон (1915 р.), Сілвер (1918 р.), Мелеб, Сілвен (1919 р.), Арборг, Скайлейк (1920 р.); на півдні були засновані парафії Роза (1924 р.), Арбакка, Калієнто, Лоунсенд (1913 р.), на сході – Дафін (1916 р.), Роблін (1923 р.), Алонса (1913 р.), Гленглоуп (1912 р.); на заході – Шоул Лейк (1919 р.), Елфінстоун (1927 р.) [126, с. 305–313] (див. карта 2).

У провінції Альберта українські католицькі громади продовжили розширювати ареал своїх поселень на північний схід. Були засновані парафії в Лемонт, Редвотер, Смокі Лейк (1912 р.), Спедден (1913 р.), Мирнем (1916 р.),

Вільна (1920 р.); на півночі – Редвотер, Карвел (1927 р.), Віллінгтон (1928 р.), на півдні – Летбрідж (1921 р.) [111, с. 415–446] (див. карта 3).

Будівництво українських католицьких церков у провінції Саскачеван відбувалося повільно. Упродовж 1902–1928 рр. спостерігаємо будівництво перших парафіяльних церков [366]. Водночас, заснування нових парафій відбувалося поблизу вже існуючих, що сприяло утворенню цілих парафіяльних районів на схід від Саскатуну (див. карта 4). Наприклад, Альберттаун, Сван Плейн, Кіндерслі (1912 р.), Волверн, Дисарт, Бруксбі, Гронлід, Ковалівка, Бучач, Доброводи, Красне, Мелвіл (1913 р.), Дана, Кандіак (1915 р.), Альтікейн, Арен (1916 р.), Сембург (1917 р.), Дніпер (1918 р.), Трібюн, Голар (1919 р.), Принц Альберт (1920 р.), Вітков (1921 р.), Гренфелл, Таффнелл (1922 р.), Ріджайна (1924 р.), Гленворт (1926 р.), Кадворт, Рема (1928 р.) та ін. [111, с. 502–567] (див. карта 4).

В провінції Онтаріо першими парафіями були Ошшава, Лондон, Сідней (1912 р.), Кенора, Оттава (1914 р.), Су Сент Марі, Тандер Бей (1916 р.). Однак, парафіяльні райони були утворені здебільшого після 20-х рр. До таких можемо віднести Велленд, Вінздор (1924 р.), Кембрідж (1925 р.), Коністон (1926 р.), Грімсбі (1928 р.) та ін. Варто згадати, що у 1920-х рр. з Квебеку розпочали свою місійну діяльність отці Василіяни та ССНДМ, яка згодом поширилася на східну частину Онтаріо [111, с. 581–648] (див. карта 5).

Упродовж діяльності єпископа Н. Будки ареал українських поселень поширено на схід, у провінцію Онтаріо, а також збільшилася кількість парафій у Вінніпегу, Едмонтоні та Саскатуні. Цим процесам сприяли початок другої хвилі української імміграції, засування РГКЦ і присутність українського єпископа, з яким пов'язувалося вирішення проблеми запису церковного майна.

Окрім постійної місіонерської діяльності, єпископ Н. Будка, згідно з положеннями декрету «*Fidelibus Ruthenis*», зобов'язувався кожні десять років здійснювати візит *Ad Limina* до Риму. Перша така поїздка відбулася через 10 років служіння у Канаді (грудень 1922 – січень 1923 рр.). Метою візиту було надати вичерпний звіт про розвиток РГКЦ Конгрегації у справах Східних Церков. Звіт єпископа складався з декількох розділів: 1. Історія місії; 2. Рівень місії;

3. Напрямок місії; 4. Місцеве духовенство та релігійні порядки; 5. Священниче служіння; 6. Церкви, каплиці і проборства; 7. Управління церковними фінансами; 8. Обряд; 9. Освіта молоді; 10. Свята і пости; 11. Кладовища; 12. Висновки [31, арк. 1–31].

Аналіз звіту єпископа засвідчує позитивні зміни у церковному житті. Єпископ відзначив про вдалу місійну діяльність згромаджень отців Василіян, біритуалістів та ССНДМ [31, арк. 11–12]; публікацію «Правил Русько-Католицької Церкви» [31, арк. 19]; «Закон про включення парафій та місій до Руської Греко-Католицької Єпископської Корпорації», який мав на меті зареєструвати церкви і парафіяльне майно у власність Ординаріату [31, арк. 24], заснування релігійних товариств у парафіях; будівництво іммігрантами церков. Єпископ написав, що «русини побудували в Канаді більше церков, ніж потрібно» [31, арк. 22];

Виокремив єпископ також наявність низки проблем, пов'язаних з римо-католицьким духовенством, відсутністю достатньої кількості греко-католицьких священників та перешкоди їхнього приїзду, заснування УГПЦ, а також відсутність єпископа-помічника. Також єпископ зазначив, що «католицькі єпископи допомагали моїй місії фінансами, щороку вони перераховували до 10 тис. дол. Більша частина цих коштів ішла на фінансування газети та священників» [31, арк. 10]. Нестача постійної духовної опіки сприяла поширенню «серафимівщини» і пресвітеріанства. Ці конфесії мали свої газети, катехизиси, книги, лікарні, школи тощо, тому частина греко-католицьких сімей відійшла до інших релігійних громад. Переважно вони керувалися можливістю отримати медичні послуги та освіти [31, арк. 4]. Відтак, бажання «вберегти своїх вірян» змусили єпископа упродовж року здійснювати візитаційні поїздки. «Мені самому довелося дуже уважно стежити за канцелярією, духовенством, сестрами Служебницями, школами, вчителями та семінарією, книгами, катехизисами та полемічною літературою. Я зробив те, що міг» [31, арк. 10].

Єпископ Н. Будка завершив доповідь пропозиціями, які мали на меті врегулювати релігійно-церковне життя в Ординаріаті, серед них: замінити слово «Руський» на «Український»; призначити єпископа-коад'ютора; дозволити

приїзду, щонайменше 10 священникам; щоб монаші згромадження, які служили серед українців, виконували такі ж обов'язки, як і світське духовенство; дозволити будівництво собору і школи, та щоб Святий Престол «допоміг нашій Церкві в Галичині та митрополиту А. Шептицькому, наскільки це можливо» [31, арк. 31]. На жаль, наведені пропозиції єпископа Н. Будки Конгрегація у справах Східних Церков відхилила, вважаючи їх не до кінця обґрунтованими. Відмова у призначенні єпископа-помічника ускладнила подальшу роботу й спричинила погіршення його стану здоров'я [10].

Для аналізу діяльності єпископа Н. Будки, окремо слід виділити взаємовідносини, які склалися між ним та українськими іммігрантами, канадським католицьким єпископатом – А. Ланжевіном, А.Паскалем, Палегріно Ф. Стагні, а також монашими згромадженнями.

Друга хвиля імміграції налічувала 70 тис. українців, які розширили ареал свого розселення та організували нові форми громадсько-релігійного життя [282, с. 8–9]. Окрім того, їхнє бажання і заклики до боротьби за незалежність України після Першої світової війни, внесли зміни до політичної та релігійної свідомості українців у діаспорі. Саме виразником останньої були представники другої хвилі імміграції серед яких виділилася чимала кількість світських діячів, які виступали за організацію незалежної Церкви і намагалися відстояти право одружених священників приїздити до Канади. Більше того, вони виступили проти єпископа Н. Будки та розпочали боротьбу за призначення іншого греко-католицького єпископа, який би підпорядковувався безпосередньо Папі Римському і став виразником українських інтересів у Канаді.

Основними діячами були Василь Свистун, Михайло Стечишин, Тарас Ферлі, Ярослав Арсенич та Васил Кудрик [286, с. 279]. Ще до прибуття єпископа Н. Будки у Канаду вони виробили власне бачення ролі Церкви в суспільстві. На їхню думку, громаді слід надати більше прав у церковному житті, вона повинна будуватися не на конфесійних, а громадських засадах. Також вони вимагали, щоб єпископ і духовенство обиралися громадою й були затверджені Синодом, що складався б з рівної кількості священників і мирян [317, с. 62].

Друкованим органом лідерів національного руху став «Український голос». Опубліковані у ньому статті критикували франко-канадське католицьке духовенство, а після 1917 р. весь негативізм був спрямований на єпископа Н. Будку, якого звинувачували у співпраці і фінансовій залежності від РКЦ [207, с. 173]. Ректор Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні В. Свистун, неодноразово писав статті в «Українському голосі» і виступав на загальних зборах проти єпископа та запису церков на Єпископську Корпорацію, вважаючи, що це – крок до латинізації [313, с. 11]. Тому, українські громади, у Сент Жульєн, Сокіл, Ростерн (Саскачеван), Сіфтон, Толстой, Сент Норберт, Янів (Манітоба), Борщів (Альберта), відмовилися записувати своє майно [258, с. 35].

Іншою стороною конфлікту було питання освіти та навчальних закладів. Згідно з Актом Британської Північної Америки від 1867 р. (п. 93), провінційні уряди Канади самостійно визначали типи своїх навчальних закладів, програми, способи фінансування шкіл та вимоги щодо кваліфікації вчителів. Тож кожна провінція Канади мала свою шкільну систему освіти, яка відрізнялася від інших. Від 1880 р. у Манітобі діяла неконфесійна одномовна шкільна освіта, у якій переважала англійська мова [355, с. 34–40]. Після 1897 р. ліберальний уряд В. Лор'є пом'якшив свою позицію щодо освітнього питання і прийняв спеціальний шкільний закон. Його статті дозволяли за наявності десяти іншомовних учнів проводити заняття їх рідною мовою [126, с. 3]. Закон був використаний українцями, які реалізували можливість навчатися рідною мовою. До 1915 р. кількість двомовних шкіл з українською мовою навчання в різних провінціях складала: в Альберті – близько 130, Саскачевані – понад 200, Манітобі – 120. Для порівняння в Манітобі було 276 двомовних шкіл: 115 – франко-англійських, 67 – англо-німецьких і 94 англо-українських [230, с. 40; 205, с. 230–231].

У 1916 р. закон про двомовну освіту було скасовано, політика нового уряду спрямовувалася на посилення процесів канадизації іммігрантів. Відтак, двомовні українські школи, учительські курси було закрито. Заборонялися україномовні вистави, преса, розмовляти рідною мовою на зібраннях. Наприклад, у Вінніпезі в 1918 р., два дні тривали погроми українських культурно-освітніх установ.

Канадська преса звинувачувала українців у тому, що вони хочуть пропагувати в Канаді свою мову, звичаї та ідеали, якими жили до імміграції [222, с. 46–48; 159, с. 97]. Після Першої світової війни українську мову чи українознавство можна було вивчити лише в приватних школах, які організовувалися при церквах, культурних і громадських організаціях [205, с. 231]. До того ж, після закону про ліквідацію двомовного навчання, єдиним шляхом у збереженні національної мови було створення приватних освітніх установ, на зразок тих, які існували в Галичині та могли забезпечити учнів житлом, харчуванням [332, с. 33–34].

У 1915 р. у Вінніпезі іммігранти відкрили українську бурсу. Однак, між її організаторами відбувся розкол. Єпископ Н. Будка вважав за краще зберегти вплив Церкви на українські освітні заклади, оскільки переважна кількість іммігрантів були греко-католиками. Проте, світські діячі виступили проти конфесійності. Відтак, були створені два заклади – українська бурса ім. Адама Коцка та український інститут ім. митрополита А. Шептицького [367]. Бурсу, за два роки закрили. Цей заклад закінчило лише 38 учнів. Інститут діяв до 1925 р. фінансову допомогу якому надавав греко-католицький єпископ. У перший рік до нього зарахували 60 студентів, яких навчали української мови, літератури, історії та релігії. Щомісячна плата становила 20 дол. [312, с. 175–177; 219, с. 97–100].

У 1916 р. лідери національного руху вирішили заснувати гуртожиток для молоді в Саскатуні. В серпні 1916 р. було проведене засідання, на якому В. Свистун та М. Стечишин прагнули заручитися підтримкою українського греко-католицького єпископа у заснуванні неконфесійної студентської резиденції на честь Петра Могили [294, с. 204]. Надавши свою підтримку, єпископ зауважив, що на тамтешніх студентів мають вплив протестанти і православні, що спонукало його фінансово підтримувати лише греко-католицькі студентські гуртожитки [62]. Також єпископ був занепокоєний, що заклад не був записаний на Єпископську Корпорацію. Організатори бурси зазначили, що освіта української молоді повинна бути багатогранною і незалежною від Церкви [317, с. 69–70].

У 1917 р. в Канорі представники української інтелігенції скликали збори на яких розкритикували діяльність єпископа Н. Будки та греко-католицького

видавничого органу «Канадійський русин» і вирішили заснувати альтернативну Церкву [121, с. 2]. Останню пропозицію прийняли М. Стечишин та О. Максимчук, які наполягали «повернутися до Української Православної Церкви, заснованої Володимиром Великим...Ми повинні мати свою власну церкву в Канаді» [138, с. 3]. Проти виступили В. Свистун і його прибічники, які вважали, що «Католицька Церква є потужною організацією, вона розчавить вас. Необхідно залишитися в Церкві і змусити Будку відмовитися від своїх планів підпорядкувати національне і соціальне життя Церкві» [207, с. 182–184]. Ті, хто не підтримували греко-католиків, вирішили створити нову модель Церкви – автокефальну, яка мала місце в Україні [317, с. 79–80].

В червні 1918 р. В. Свистун організував зустріч українських лідерів, метою якої було повернутися до віри батьків й заснувати незалежну Українську Православну Церкву. Єпископ Н. Будка не був присутній на зустрічі, оскільки організатори засвідчили, що мають намір розірвати відносини з РГКЦ і надати можливість одруженим священикам працювати в Канаді [286, с. 287].

Упродовж 18–19 липня 1918 р. відбувся з'їзд 150 делегатів в Українському Національному Домі в Саскатуні, на якому не було жодного священика чи теолога, який би розумівся у церковних чи канонічних справах [317, с. 86–87]. Учасники вирішили заснувати Українське Греко-Православне Братство, з метою створення УПЦ й прийняли резолюцію [345]. Серед перших її положень був дозвіл приїжджати одруженим священикам, яких приймала або від яких відмовлялася церковна громада. Правом останньої було і володіння церковним майном. Єпископи новоствореної Церкви обиралися загальним собором священства, делегатів від церковних громад і братств. Також було затверджено створення Українського Греко-Православного Братства в Канаді, у компетенцію якого входило: зареєструвати новозасновану Церкву в Канаді; заснувати Український греко-православний духовний семінар; організувати українські греко-православні церковні громади; знайти відповідних священиків для тих громад тощо. Окремо учасники з'їзду заявили, що «не погоджуються з політикою єпископа Будки та вважають, що єпископ не представляє почуття українського народу й

відповідальність за його шкідливу роботу хай лягає на нього самого, а не на наш народ» [215, с. 324–325].

Основною проблемою УГПЦ був пошук духовенства. З цією метою засноване Українське Греко-Православне Братство вирішило звернутися до РПМ за допомогою. 16 липня 1919 р. в Нью-Йорку відбулася зустріч представника Українського Греко-Православного Братства В. Свистуна з архієпископом Олександром Немиловським, який на той час очолював РПМ в Америці, і митрополитом Платоном Рождентсенським, який прибув до США, а до цього очолював Херсонську та Одеську єпархії [206, с. 459].

Українське Греко-Православне Братство висловило свої побажання щодо майбутньої організації новоствореної Церкви: митрополит Платон і архієпископ Олександр визнають УГПЦ в Канаді, яку організовує Братство, їх правом на окрему домінальну корпорацію в Канаді; УГПЦ в Канаді повинна мати свого окремого єпископа української народності з повною єпископською юрисдикцією в своїй Канадській єпархії; єпископа УГПЦ обирає Собор цієї Церкви, який складатиметься зі священників, делегатів від парафій і делегатів від Братств; УГПЦ в Канаді є частиною УПЦ в Україні і новообраний єпископ має отримати благословення митрополита Київського [206, с. 459]. Російське православне духовенство прийняло ці побажання і було готовим затвердити їх на Соборі, який мав відбутися 27 серпня 1919 р. Однак, скликання Собору відтермінували, а 10 вересня 1919 р. архієпископ Олександр у Вінніпезі проголосив Пастирський лист, в якому було сказано, що «українці не є особний нарід, нація, а лише одна з російських політичних партій, що вони так само, як і ми, є дітьми однієї матері Святої Русі і що православ'є є тим єдиним цементам, що може нас спаяти, з'єднати розірвані і розбиті частини російського народу в одну і неділиму Русь». Після цього листа, пошуки духовної опіки для вірян УГПЦ в РПМ завершилися [206, с. 460].

Ще однією спробою забезпечити УГПЦ духовенством було звернення до греко-католицьких священників США. На запрошення приїхали оо. Лев Кушнір, Петро Дмитришин та Володимир Каськів. В листопаді 1919 р. відбувся Собор, на

якому були присутніми духовенство, віряни та сирійський митрополит Германос (Шегаді). На Соборі прийняли рішення про входження УГПЦ в тимчасову юрисдикцію митрополита Германоса Шегаді. Церква з того часу почала називатися «Українська Греко-Православна Церква в Канаді і Злучених Державах Америки». На Соборі було вибрано Консисторію для керування церковним життям та вирішено, що адміністративну владу в Церкві виконуватимуть Собор, Братство і парафії. Тоді ж було висвячено трьох семінаристів з Саскатунської семінарії УГПЦ на священиків: Семена Савчука, Дмитра Стратійчука та Петра Самця [108, с. 41]. Підтримка з боку митрополита Германоса забезпечила на деякий час незалежність Церкви, але на початку 1920-х рр. з'явилися внутрішньоцерковні проблеми, пов'язані з відсутністю єпископа, непослухом священиків, які були різних рукоположень та проведенням народних з'їздів для вирішення церковних справ. Відтак, єдності між вірянами у США і Канаді не було. В цих країнах почали розвиватися дві окремі Церкви під опікою одного митрополита. Спочатку з-під опіки митрополита Германоса вийшла УГПЦ у США, яка обрала архієпископом Івана Теодоровича, а згодом і УГПЦ в Канаді (1924 р.) [237, с. 476]. Остання прийняла юрисдикцію архієпископа, однак, адміністративного впливу він не мав, його роль зводилася до висвяти священиків та візитаційних поїздок на свята [345]. Відтак, попри прийняття архієпископа з України і позиціонування себе в духовній єдності з Українською Автокефальною Православною Церквою (Липківського), УГПЦ з огляду на канонічні і адміністративні положення надалі залишалася самотійною. Керівництво Церквою здійснювала Консисторія очолювана С. Савчуком [218, с. 461]. У міжвоєнний період УГПЦ у Канаді перейшла на українську мову богослужіння, перенесла свій адміністративний центр до Вінніпега і почала видавати газету «Вісник» [344].

Єпископ Н. Будка і його прихильники вважали, що це лише тимчасові прояви Незалежної Грецької Церкви, організованої І. Бодругом та І. Негричем ще у 1903 р. [317, с. 89]. Упродовж трьох років відбувалися дискусії між видавничими органами обох Церков і їх представниками. Заклики єпископа

повернутися в лоно католицизму не дали результатів. Активну діяльність серед греко-католицьких поселень у північній Альберті розгорнули православні священники, очолювані єпископом І. Теодоровичем [283, с. 493–494; 280, с. 2].

Попри відсутність чіткої організації, у 1927 р. УГПЦ налічувала 20 священників, 80 церков і місій, які були офіційно зареєстровані. У 1948 р. – 220 парафій і 41 священника, а у 1953 р. – 265 парафій та 69 священників [318, с. 76]. Число вірян зросло від 55 386 осіб у 1931 р. до 88 874 осіб у 1941 р. і 111 045 осіб у 1951 р. [298, с. 22].

Нестача греко-католицького духовенства в Альберті «для боротьби з православними місіонерами» спонукала єпископа Н.Будку шукати охочих юнаків вступити до монастиря отців Василіян і стати священниками [286, с. 334–335]. У 1925 р. шість хлопців, які народилися у Канаді були готові працювати серед греко-католиків – Єфрем Никифорчук, Стефан Бусько, Юрій Слота, Атаназій Кавуза, Йосафат Лесюк, Теодор Добко [5]. У березні 1928 р. єпископ повторно звернувся до Конгрегації у справах Східних Церков з проханням дозволити приїзд ще десятьом священникам і продовжити термін їхнього перебування до трьох років [286, с. 377]. Як наслідок, єпископ отримав дозвіл на приїзд ще 20 одружених священників без сімей⁸.

Діяльності священників ЧНІ, які перейшли на візантійський обряд, перешкоджало дві причини. Перша – бельгійські священники були невід’ємною частиною плану архієпископа А. Ланжевіна в забезпеченні українців духовною опікою у західній частині Канади; другий – священники-редемптористи вважали, що для душпастирства потрібні неодружені священники [286, с. 97].

На початку 1913 р. єпископ Н. Будка, у супроводі оо. Й. Бала та Л. Сембратовича відвідали отців Редемптористів у Брендоні і Йорктоні [152, с. 19]. На спільному засіданні єпископ просив не відкривати навчального центру для іммігрантів, а спершу пройти вишкіл у Галичині і опісля повернутися до

⁸ Від часу відставки єпископа Н. Будки, жоден з прийнятих священників не прибув до Канади й більше того до 1935 р., за словами єпископа В. Ладики, в Ординаріаті не було одруженого чи овдовілого священника. Ситуація різко змінилася після Другої світової війни, коли Святий Престол пом’якшив положення про celibat в Північній Америці і дозволив репресованим священникам, які мали сім’ї, служити у Новому Світі [290, с. 126–127].

Канади [270, с. 64]. Отець Деляре відверто повідомив єпископу, що місіонери не відчували підтримки у своїй роботі, а навчання візантійському обряду під керівництвом греко-католицького духовенства є непотрібним, до того ж існував час новіціату, який проходив під керівництвом настоятелів монастирів, а не світських священиків [310, с. 172, 177–180]. Єпископ був переконаний, що місія бірітуалістів не виправдає себе через те, що українці виступали проти іноземних священиків. Попри це, він дозволив продовжувати їм свою діяльність, але за умови, що священики, які в майбутньому захочуть перейти на візантійський обряд, пройдуть підготовку в Галичині під наглядом митрополита А. Шептицького [270, с. 65].

Упродовж 1913 р. взаємовідносини єпископа з бірітуалістами були злагодженими. Однак, часті статті в «Українському голосі» проти діяльності бельгійських священиків, підтримуваних єпископом Н. Будкою, ускладнювали ситуацію. Натомість, єпископ Н. Будка писав апостольському делегату, що отці Редemptористи мали хорошу репутацію серед греко-католиків і що вони більше не підозрюють єпископа в намаганні припинити їхню діяльність [53; 47]. У листі до апостольського делегата Палєґріно Ф. Стагні, о. Деляре писав, що єпископ, який неодноразово відвідував місії завжди, залишався задоволеним виконаною роботою та прихильністю, яку виявляли люди [78]. Ще одним підтвердженням позитивного ставлення єпископа до отців Редemptористів був дозвіл о. Й. Балі приєднатися до згромадження та служити в поселенні Ітуна [270, с. 91].

Ситуація погіршилася у 1917–1918 рр., коли чисельність греко-католицького духовенства зросла, а єпископ і надалі підтримував місії бірітуалістів, проти чого виступала українська інтелігенція [283, с. 172]. В «Українському голосі» вони закликали русинів не записувати церковне майно на Єпископську Корпорацію до тих пір, поки бірітуалісти не залишать українські поселення [283, с. 391]. Відтак, незважаючи на публічну похвалу та підтримку єпископом місії редemptористів, о. Деляре скептично оцінював можливість її продовження [305, с. 11]. Також отець вважав, що єпископ Н. Будка «занадто переляканий українськими націоналістами та їх поведінкою» [270, с. 98–99; 283, с. 405]. Згодом, о. Деляре повідомив

архиєпископу А. Ланжевіну, що вони покинули місію серед русинів не через зневіру, а тому, що були переконані, що цього бажає сам єпископ. Також він роз'яснив, що священики не виступали проти єпископа, а навпаки його підтримували [310, с. 310–315]. Навіть під час другого приїзду митрополита А. Шептицького до Канади в 1921 р., редемптористи скаржилися йому на неприйняття їх українською громадою [201, с. 22–23; 342, с. 124].

У доповіді, яку єпископ Н. Будка виголосив у Римі в березні 1923 р., йшла мова про бельгійських священиків та їхню діяльність, яка позитивно вплинула на подальшу розбудову українських католицьких парафій у Канаді. Єпископ зазначив, що священиків часто критикували у газетах, а «моє духовенство їх недолюблювало». Хоча, як ще раніше говорив єпископ, це відбувалося «не з релігійних, а з націоналістичних міркувань» [31, арк. 14].

Непорозуміння виникли також і з франко-канадським духовенством, які належали до згромадження ОМІ – оо. А. Сабурен, Й. Жан, Дж. Ганьйон, А. Десмараіс, Д. Клавелю [266, с. 207]. На відміну від отців Редемптористів, монахи ОМІ не мали жодної підтримки з боку греко-католицьких громад через їхнє незнання мови, небажання її вивчити та інший обряд [266, с. 207]. Щоб виправити ситуацію, о. А. Сабурен вирішив заснувати Товариство св. Йосафата з умовою, що воно діятиме автономно від єпископа, самостійно навчатиме священиків для місій, а його учасники перейдуть на візантійський обряд на невизначений період (редемптористам було надано такий дозвіл лише на п'ять років). Питання автономії Товариства св. Йосафата було основним, тому о. Сабурен звернувся до архиєпископа А. Ланжевіна з проханням надати йому спеціальний статус [286, с. 111]. Отримавши відмову, о. Сабурен всеодно прагнув керувати своєю місією самостійно. Водночас, єпископ Н. Будка вважав за краще, щоб все духовенство, яке працювало серед українців у Канаді, перебувало під його керівництвом, оскільки бажання автономії з боку франко-канадців могло поставити під загрозу його владу й авторитет [13].

Подібну позицію мали і редемптористи. Так, о. Н. Декамп писав до Конгрегації у справах Східних Церков, що о. Сабурен постійно загрожував місії

через бажання керувати і часті інтриги проти єпископа Н. Будки [48]. Свого часу отець запитав єпископа: «Чому ви [українські священики] пробиваєте свій шлях серед нас?» [283, с. 206]. Амбіції о. Сабурена викликали невдоволення франко-канадського духовенства і особливо греко-католиків, тому в 1917 р. місія була припинена, а священики повернулося до латинського обряду [31, арк. 15].

З перших днів перебування Н. Будки в Канаді між ним і отцями Васи́ліянами склалися теж напружені відносини. Територія, де працювали місіонери, знаходилася віддалено від центру єпархії, що надало їм певну автономію у діяльності [270, с. 66]. Незважаючи на заборону єпископа і нестачу єпархіальних коштів, вони збудували монастир у Мондері та два будинки Просвіти (1921 р.) [23]. До того ж отці Васи́ліяни не звітували перед єпископом, не підпорядковувалися йому та не сплачували щомісячних єпархіальних зборів, як це було прописано в «Правилах Русько-Католицької Церкви» (п. 29) [3; 83, с. 247]. Місіонери виступили й проти запису свого майна на Єпископську Корпорацію, що стало основною причиною конфлікту [287, с. 14].

Підтримуючи розвиток місій отців Васи́ліян, єпископ Н. Будка звернувся до о. С. Дидика з умовою, що «...якщо хочуть мати кілька станцій в Манітобі, вони можуть взяти Портедж ла Прері і Брендон. Якщо ж хочуть залишитися у Вінніпезі, вони можуть залишитися, але їх церква повинна бути монастирем-церквою, без парафіяльних прав, так як у Галичині» [286, с. 317]. Причиною такої умови, за словами єпископа, було те, що отці Васи́ліяни не допомагали йому в організації єдиної Церкви. Також єпископ довідався, що без його згоди монахи планували побудувати дім Просвіти у Вінніпегу. За словами єпископа «се будови забійне для Інституту Просвіти і може потягнути найдалше ідучі несподіванки, чую зобов'язаним звернути на се Вашу увагу. Много не виджу, много мовчу, але сим даю Вам до відома, що Вінніпег є столиця Єпископа і Отці мають се знати, бо стоїть в декреті з Риму» [66].

З призначенням о. Атанасія Калиша ігуменом монастиря отців Васи́ліян, єпископу вдалося уникнути подальшого загострення конфлікту. Цьому сприяла і заміна у 1923 р. о. С. Дидика на о. Н. Крижановського. Отець А. Калиш погодився

віддати єпископу церкву св. Миколая, а о. Крижановський – перемістив монастир у Мондер (Альберта) [65; 67]. У 1926 р. єпископ погодився прийняти церкву св. Миколая, але проти цього виступив архиєпископ Сент Боніфасу Артур Беліво, через наявність боргу церкви 37 тис. дол. Справа була вирішеною лише у 1964 р. на користь Ординаріату [39].

Новий конфлікт виник напередодні другої поїздки *Ad Limina* єпископа Н. Будки до Риму. Ординаріат перебував на межі банкрутства і коштів на подорож не було. За місяць до від'їзду єпископа о. М. Оленчук звернувся до греко-католицького духовенства Канади з вимогою до 15 жовтня надіслати 100 дол. на цю справу [20; 21]. В той час, коли єпископ Н. Будка перебував у Римі, о. Оленчук здійснив тиск на священників, які не надіслали коштів для поїздки, серед них були і отці Василяни⁹. Отець С. Дидик, який на той час був ігуменом монастиря, пояснив, що через будівництво нового монастиря в Мондері, а також інші проекти, коштів у них не було. Також отець додав, що накладене зобов'язання несправедливе, адже вони вчасно сплачували всі податки на Ординаріат і підтримку семінарій, сиротинців, шкіл тощо [23]. У результаті отці Василяни з Едмонтону, Вінніпегу і Мондери не надіслали грошей. Як наслідок о. Оленчук заборонив священникам Е. Теодоровичу, А. Филипову та С. Дидику здійснювати богослужіння від Різдва до Богоявлення у парафіях Вінніпегу [286, с. 324].

Отці Василяни звернулися до Конгрегації у справах Східних Церков, звинувачуючи о. М. Оленчука у несправедливій забороні. Також о. Крижановський написав папі Пію Х, що отець відмовився приймати будь-які пояснення і мав намір призупинити місію отців Василян у Канаді [68]. В лютому 1923 р. о. Калиш написав до Святого Престолу лист з поясненням, що монахи не мали відповідних коштів, адже за останні 10 років вони склали пожертву на Ординаріат більше 2 тис. дол., а сплатити 700 дол., яких вимагав о. Оленчук з трьох монастирів за короткий проміжок часу «з огляду на канадські обставини, не можна назвати помірними» [286, с. 326–327].

⁹ «Вже від довшого часу Єпископська Канцелярія не отримує від Вас місячних звітів і належностей від особистих доходів так зв. процент... буде змушений ужити строгіших средств» [3].

Під час свого візиту Ad Limina, 12 березня 1923 р., єпископ Н. Будка розповів про конфлікти з ЧСВВ, поклавши відповідальність на о. С. Дидика. Єпископ скаржився, що «в порівнянні з редемптористами та світськими священиками, василіяни не ставилися уважно до справ єпархії чи парафій, особливо до фінансів. Вони виглядали добрими місіонерами, які ретельно дотримувалися релігійних законів, але їх дух не був канадським, а суворим галицьким чернечим» [31, арк. 15]. Також у своїй доповіді єпископ підтримав о. Оленчука, вважаючи, що у такій ситуації «його заходи були виправданими» [31, арк. 17]. Для підтвердження слів єпископа, Конгрегація у справах Східних Церков звернулася до архиєпископа Петро Ді Марії та єпископа А. Сіннота. Останній зауважив, що «бідний єпископ Будка отримував дуже обмежену допомогу від свого народу і від свого світського духовенства, а монахи василіяни були ще гіршими» [286, с. 331]. Однак, слід відзначити, що із 47 греко-католицьких парафій, які були організовані у Альберті, 41 опікувалися монахи ЧСВВ [279, с. 3].

Конфлікт з ЧСВВ тривав до відставки єпископа. Вважаємо, що його основною причиною були спроби унезалежнення парафій та священиків ЧСВВ від єпископа. Конкуренція за парафіяльні території у Вінніпезі, а також фінансові непорозуміння викликала ще більшу напруженість.

Єпископська діяльність Н. Будки супроводжувалася постійною нестачею фінансів, які виникали через відсутність підтримки з боку греко-католицького духовенства та вірян. Однак, слід взяти до уваги, що підтримку надавала РКЦ. До 1910 р. загальна сума пожертв на «руські місії» не встановлена. Однак, упродовж 1910–1914 рр. РКЦ виділяла щорічно понад 10 тис. дол. та в 1918–1920 рр. – близько 7 тис. дол. Після приїзду єпископа Н. Будки до Канади, апостольський делегат Палегріно Ф. Стагні передав йому чек на суму 725 дол. [46]. У 1913 р. єпископ отримав ще один чек на 1 тис. дол. і 450 дол., щоб покрити витрати, пов'язані з навчанням українців у семінарії в Торонто [47]. У 1914 р. римо-католицьке духовенство виділило 622 дол. на навчання українських семінаристів у Канаді, 3604 дол. були перераховані особисто єпископу Н. Будці на потреби

Ординаріату, 5 тис. дол. на українську газету «Канадійський русин» та ще 11 тис. дол. у 1915 р. [286, с. 212–213]. У 1915 р. щорічні єпархіальні збори РКЦ склали 8400 дол., половина з яких була передана РГКЦ. Водночас, Catholic Church Extension Society в період 1909–1911 рр. перерахувала 1200 дол. на будівництво двох українських греко-католицьких церков та фінансувала навчання одного канадського священика в Галичині. Допомога від Римо-католицької архієпархії Сент Боніфас упродовж діяльності єпископа Н. Будки становила близько 140 тис. дол., з яких 40 тис. дол. було витрачено на видачу газети. Взятий єпископом кредит у цієї ж архієпархії у розмірі 26 тис. дол. згодом був анульований [258, с. 25, 37]. Отримані кошти єпископ спрямував на підтримку місій у Сіфтоні, Стюартбурні та Йорктоні, утримання українських студентів і священиків, будівництво школи св. Миколая у Вінніпезі, придбання нерухомого майна.

Незважаючи на те, що єпископ жив дуже скромно і не витрачав кошти на свої потреби, він не зміг належним чином керувати фінансами, які надходили до Ординаріату. Пріоритетними завданнями для єпископа були організація парафій, об'єднання церков та «захист» вірян від некатолицьких згромаджень. Через декілька років він зазначив, що, зосереджуючись на вирішенні цих завдань, нехтував нагадати парафіянам про свій обов'язок фінансово підтримувати Церкву [16]. Окрім того, єпископ виплачував судові позови, здійснені на редакторів газети «Канадійський русин», зокрема за некоректні статті Н. Сироїдіва щодо РКЦ, наклепи на противників єпископа Н. Будки, здійснені О. Сушком. Щоби справи не дійшли до суду, єпископ змушений був виплатити позивачам від 500 до 900 дол. [286, с. 213–214; 48]. До того ж греко-католицькі парафії і священики не сплачували 5 % від своїх прибутків, а духовенство не організовувало щорічних спеціальних зборів – для єпископа та для семінарії, що було прописано в «Правилами Русько-Католицької Церкви» [83, с. 291–294]. З огляду на фінансові труднощі, єпископ А. Сіннот, який у 1920 р. перебував у Римі, рекомендував Конгрегації у справах Східних Церков взяти активнішу участь у вирішенні русинського питання, а Папі Римському – звернутись до

канадського єпископату з проханням відновити щорічний збір коштів для русинів ще на п'ять років [286, с. 198]. Також упродовж 1922–1923 рр. єпископ видав два послання до духовенства і вірних у яких пояснив проблему, пов'язану з фінансовим становищем РГКЦ, і просив співпраці у її вирішенні [64]. За словами його генерального вікарія о. М. Оленчука, фінансове становище було настільки жахливим, що, якщо його не виправити, то Святий Престол не дозволить єпископу перебувати в Канаді. «Коротенько я ще раз представлю оплаканий стан нашого Владики і ще раз пропоную фінансовий стан нашої Епархії. На Епархії тяжить 30 тисяч довгу, який мусить ся оплачувати вже тепер ратами, бо в противнім разі опинимо ся в суді. Єпископ має виїжджати до Риму на другий місяць, а грошей на дорогу нема, ба навіть нема на щоденні видатки. В який спосіб наше священство дбає про свого Владика вистарчить сказати, що на серпень вплинуло до канцелярії 31 дол. Все ж таки сю ситуацію можна ще урегулювати при добрій волі нас всіх... бо від цієї кампанії залежить чи Владика вернуть нарад з Риму і чи взагалі Єпископа другого будемо мати в Канаді. Мій спосіб ведення кампанії такий, щодо поїздки Владики до Риму то кождий священник, що має юрисдикцію від Владики обов'язаний дати на цю ціль сто дол. служити у Новому Світі» [20]. Як наслідок, до кінця 1923 р. було зібрано 7 тис. дол., більшу половину з яких витратили на погашення боргів [14].

Від 1923 р. фінансове становище РГКЦ ще більше ускладнилося. З кінця грудня 1922 р. до жовтня 1923 р. єпископ Н. Будка був відсутній у Канаді через погіршення стану здоров'я. Всі справи епархії вів о. М. Оленчук, який довгий час ігнорував листи кредиторів та адвокатів про негайну виплату боргів й погрози судовими позовами. Коли єпископ повернувся у Вінніпег, йому було важко відновити управління. Отець Оленчук виявився некомпетентним у керівництві Ординаріатом, а часті конфлікти з римо-католицьким єпископатом призвели до його звільнення [1]. Станом на 1923 р. борг РГКЦ становив 30 тис. дол. [6]. Виплати вимагали придбані лоти на землю, взята позика для будівництва катедрального собору й адвокати кредиторів, яким було заборговано незначні суми [286, с. 200]. 6 жовтня 1924 р. єпископ провів засідання греко-католицького духовенства, з метою

з'ясувати фінансові проблеми та шляхи їх подолання. Було прийнято рішення створити Консультативний Комітет, який б займався фінансовими справами. Його очолив о. Н. Крижановський. 23 жовтня відбулося перше засідання Консультативного Комітету, учасники якого прийняли рішення продати Бурсу імені митр. А. Шептицького через неможливість її утримувати. Наступного місяця єпископська канцелярія надіслала повідомлення, закликаючи духовенство зібрати пожертви для фонду РГКЦ, щоб виплатити єпархіальні борги. Також єпископ доручив своєму помічникові відвідати всі парафії та зібрати пожертви для покращення фінансового становища Церкви. Ця кампанія принесла РГКЦ 17 тис. дол. [32].

Через байдужість греко-католицького духовенства і несплату податків, у 1927 р. борги РГКЦ знову зросли. Відтак, 15 серпня 1927 р. єпископ Н. Будка написав лист до священиків: «Хто особисте не хоче чи не може післати п'ятки на місяць до Єпископської Канцелярії, не заслугує бути душпастиром в Канаді. Хто не пильнує, щоби Вірні платили катедратик, кривдить Єпархію і місця у ній не має. Того забийчого занедбання більше терпіти не можу і загородження більше терпіти не можу» [63]. Однак, серед греко-католицьких вірян культивувалася думка, що єпископ надмірно залежний від римо-католицького духовенства. Пожертви, які надходили, використовувалися для фінансування шкіл, лікарень, місій під керівництвом римо-католицького духовенства, а не греко-католицького. До прикладу, українці вимагали, щоб ССНДМ керували лікарнею та школою у містах Сіфтон і Дофін. Підтримка єпископом Н. Будкою іммігрантів образила архиєпископа Альфреда Сіннотта, який виділив на їх будівництво понад 30 тис. дол. [286, с. 210–211]. Також вважалося, що ніби частина зібраних коштів не йшли на потреби Ординаріату, а особисто єпископу [258, с. 38].

Відтак, наприкінці 20-х рр. XX ст. розвиток РГКЦ ускладнився, проблеми, пов'язані із фінансовим та організаційним становищем, залишалися невирішеними. Критика діяльності єпископа Н. Будки все частіше походила не лише від противників РГКЦ, але й самих греко-католиків, які вимагали його відставки. Кардинали РКЦ вважали, що єпископ не виконував своїх обов'язків, був

некомпетентний у фінансових справах та не вмів організувати діяльність духовенства. До того ж, єпископа звинувачували у м'якості ставлення до священників, що сприяло їх незалежній діяльності. Про це йшла мова і під час поїздки єпископа до Риму. У своїй доповіді, виголошеній у березні 1923 р., він давав наступне пояснення його толерантного підходу: «Багато хто були тут лише на певний час, вони не любили Канаду і не робили достатніх зусиль, щоб піклуватися про душі та освіту молоді. Здійснювати контроль за їх дисципліною є важко, тому що священники завжди є в дорозі... мають від 10 до 20 парафій для служіння. Відстань становить 3000 км від першого пункту до останнього. Якби я мав ще десять священників, можна було б зберегти суворіші дисципліни. Але сьогодні є 38 священників на 250 000 вірян, я змушений задовольнятися тим, що вони дають місії, тому що ця праця є надзвичайно важкою. Це все не дозволяє мені ставитися до них у суворій формі. В іншому разі вони б перейшли в табори моїх ворогів» [31, арк. 11].

Своє занепокоєння подальшим розвитком РГКЦ особисто висловив й о. Й. Жан. У червні 1925 р. він представив свою доповідь апостольському делегатові у Канаді Петро ді Марії, у якій цитував негативне ставлення римо-католицького духовенства до єпископа Н. Будки. Єпископ Ріджайни Джон МакНелі писав: «Єпископ Никита Будка не є організатором і він нам непотрібний»; єпископ Генрі О'Лері з Едмонтон: «Нам потрібний русинський єпископ, який дбатиме про школи і лікарні»; архієпископ Вінніпегу А. Сіннот: «Позбавте Канаду цього русинського єпископа і його світських священників якомога швидше». Від початку своєї діяльності апостольський делегат Педро ді Марія підтримував єпископа Н. Будку у його діяльності, проте отримана доповідь від о. Жана змусила розпочати консультації з Джіованні Таччі – секретарем Конгрегації у справах Східних Церков. У надісланих листах йшла мова про бездіяльність єпископа Н. Будки і втрату його авторитету серед духовенства і вірян [286, с. 382–384].

У 1927 р. здоров'я єпископа Н. Будки погіршилося, він переніс операцію та був змушений провести шість місяців відпустки у США. До Вінніпегу єпископ повернувся в серпні 1927 р. Пробувши там два тижні, він виїхав до Оттави на зустріч з апостольським делегатом, щоб повідомити про свій стан. 16 вересня того ж

року, єпископ залишив Канаду, а 25 вересня прибув до Львова. Після зустрічі з митрополитом А. Шептицьким, єпископ Н. Будка, взяв участь в Конференції греко-католицького духовенства, яка тривала 29 листопада – 6 грудня [117, с. 1].

Наприкінці грудня 1927 р., єпископ Н. Будка вирушив у Рим, щоб здійснити другий візит *Ad Limina*. Також під час цього візиту єпископ просив дозволу звільнити його на 6 місяців від будь-яких обов'язків, пов'язаних із справами Ординаріату в Канаді. Префект Конгрегації у справах Східних Церков Луїджі Сінчерро подав відповідний запит папі Пію XII. У середині січня 1928 р. єпископ отримав відповідь: «Папа люб'язно надав відпустку на якийсь час з причин вашого здоров'я. Його Святість зацікавлена у вашому швидкому одужанню і бажає успішного лікування» [286, с. 372]. Півроку єпископ Н. Будка провів у монастирі сестер-францисканок в Сан-Ромео (Італія), про що написав митрополиту А. Шептицькому 28 лютого 1928 р. [9]. За два місяці лікування до єпископа надійшли чутки про проблеми в Ординаріаті і він вирішив повернутися до Канади, незакінчивши лікування. «По Великодніх Святах, чи буде вже номінація нового Єпископа, чи ні і хоть мені ще много до нормальности бракує в здоровлю, виїзду, бо нетерпетивляться вже в Канаді з браку священників і Єпископа» [10]. Однак, висновок віденських лікарів завадив його рішення і 24 червня 1928 р. єпископ написав до префекта Конгрегації у справах Східних Церков, що змушений їхати до Словаччини, щоб продовжити лікування ревматизму [286, с. 373]. Через слабе здоров'я єпископ довгий час був відсутнім в Ординаріаті, що призвело до погіршення фінансових справ й стало однією з причин його відставки.

П'ятирічний звіт про стан РГКЦ у Канаді (1922–1927 рр.) єпископ Н. Будка розпочав із причин несвоєчасного завершення звіту та статистичних даних кількості греко-католицьких священників, парафій, місійних станиць, побудованих церков. У документі єпископ відзначив постійні конфлікти з православними. Єпископ написав: «РГКЦ змушена була сплатити православним 10 тис. дол. лише через те, що один із моїх авторів русько-католицької газети назвав їх «неосвіченими», а коли я виїхав на операцію, вони сказали: «Якщо єпископ не помре на операційному столі, ми загинемо» [106, с. 376]. З огляду на нестачу духовенства, єпископ Н. Будка знову

просив Папу Римського дозволити приїзд ще десятьом священикам із Галичини. Присутність священика на парафії, за його словами, додасть впевненості русинам і захистить їх від небезпек [106, с. 377].

Окремо у звіті йшла мова про відкриття Коледжу св. Йосифа у Йорктоні для підготовки майбутніх вчителів, діяльність ССНДМ і поширення їхньої місії у Монреалі та Мондері, будівництво церков у Канаді [106, с. 377]. Ще однією проблемою, про яку говорив єпископ Н. Будка, була велика територія для одноосібного служіння. Від 1916 р. він неодноразово писав папі Пію XI, просячи призначити помічника. «Моя місія потребує двох єпископів: одного для постійної євангелізації та постійних відвідувань протягом усього року; іншого для єпископської канцелярії, дисципліни духовенства, організації семінарій, шкіл і місії, та збирання грошей» [286, с. 389]. Прохання єпископа папа Пій XI розглянув лише після 1928 р., проте сфера його обов'язків була невизначеною. Відтак кардинали Конгрегації у справах Східних Церков самотійно вирішували проблему у наданні відповідного титулу – єпископа-помічника чи єпископа-коад'ютора та його юрисдикції [286, с. 393–394].

Наприкінці січня 1928 р. римо-католицьке духовенство розпочало підготовку відповідної документації для розгляду на пленарному засіданні. У свою чергу на початку лютого, греко-католицькі єпископи з Галичини подали список можливих кандидатур до Варшавської нунціатури. З огляду на «терміновість та необхідність» призначити помічника у Канаду та визначити його юрисдикцію, пленарне засідання відбулося 11 червня 1928 р. за участю кардиналів Майкла Лега, Рафаелло Скапінеллі ді Леджуїгно, Бонавентури Черретті, Луїджі Капотості, Лаурі, Франца Ерла та Луїджі Сінчерро [79]. На засіданні кардинали вирішили поділити територію РГКЦ на дві єпархії – Едмонтонську – для західних провінцій та Вінніпезьку – для центральної і східної Канади; збільшити кількість духовенства шляхом заснування семінарій; максимально використати для формування священиків згромадження ЧСВВ і ЧНІ, й, таким чином, усунути розбіжності, які існували між світським і монашим духовенством; не приймати священиків, яким було заборонено служити у США та Канаді; сприяти заснуванню українських шкіл, преси та організацій. Після

дискусій кардинали погодилися з пропозиціями, але вирішили не розділяти Ординаріат, допоки Конгрегація у справах Східних Церков «не побачить результатів від інших прийнятих положень» [79].

Щодо питання про статус новопризначеного єпископа, кардиналами були заслухані відповідні доповіді, у яких йшла мова про призначення єпископа-коад'ютора з повною юрисдикцією. Відтак, кардинали сподівалися вирішити проблеми, які існували в Ординаріаті, відсторонивши єпископа від управління. Прийняті на пленарному засіданні пропозиції були затверджені папою Пієм XI 23 червня 1928 р. [80].

Серед духовенства найбільший резонанс викликало те, що єпископа Н. Будку не було замінено. Упродовж червня–листопада 1928 р. точилися дискусії з цього приводу. До Конгрегації у справах Східних Церков надходили доповіді канадських єпископів про те, що призначення єпископа-коад'ютора чи єпископа-помічника не буде достатнім для вирішення проблем, які існували в РГКЦ. Апостольський делегат Андреа Кассуло навіть натякнув на можливість замінити єпископа [75].

Наступне пленарне засідання Конгрегації у справах Східних Церков відбулося 6 листопада 1928 р. Кардиналів цікавили наступні питання: «Чи повинен єпископ Н. Будка піти у відставку? Який статус матиме майбутній єпископ? Чи необхідно ділити територію РГКЦ на декілька єпархій? Які кроки слід зробити, щоб фінансова підтримка була стабільною?» Присутні одноголосно прийняли рішення відкликати єпископа Н. Будку з Канади і призначити нового єпископа [286, с. 403]. Наступного дня, після зустрічі з кардиналом Луїджі Сінчерро, єпископ Н. Будка вирішив піти у відставку, а 9 листопада 1928 р. єпископ Н. Будка склав свої повноваження [15]. Повідомлення про відставку єпископа дійшли до Канади. Тамтешнє духовенство та віряни вимагали пояснень, але жодних офіційних заяв не отримали. Коли єпископ Н. Будка дізнався, що його відставка відома загалу, він розпочав приватне листування. З цього приводу архієпископ Андреа Кассуло писав до кардинала Луїджі Сінчерро: «Єпископ Будка пише своїм друзям, що він був змушений піти у відставку, і, що він хотів повернутися до Канади, але Святий Престол цього не хотів. Я думаю, що було б доцільно попередити єпископа Будку, щоб він був обережний у

такому висловлюванні, бо, не бажаючи цього, він міг би створити труднощі в такий делікатний момент, коли потрібна доброзичливість до всіх, щоб вийти з цієї складної ситуації» [76].

Завдяки діяльності єпископа Н. Будки у Канаді було засновано РГКЦ, яка наприкінці 20-х рр. XX ст. налічувала 250 тис. вірних, 29 світських священиків і 19 монахів, 268 парафій і місійних станиць, 2 семінарії, 2 інститути, 26 вечірніх шкіл, 79 ССНДМ [286, с. 348–354; 258, с. 41]. Поряд із кількісним зростанням, єпископ домогся приїзду греко-католицького духовенства, створення Єпископської Корпорації з метою уніфікації запису церковного майна, заснування освітніх закладів і видавництва української преси.

Таким чином, діяльність єпископа Н. Будки сприяла заснуванню парафій у Вінніпегу, на схід від Едмонтону та Саскатуну, що мало своїм наслідком будівництво храмів, шкіл, лікарень та обумовило зростання числа священиків. З метою уніфікації їхньої діяльності затверджено «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» (1914 р.). Проте непосильні фізичні та морально-психологічні навантаження священиків, в опікуванні яких перебувало не менше шести різновіддалених парафій, та недостатній рівень фінансового забезпечення вірян призводили до обопільного уникнення виконання прийнятих положень, що у підсумку гальмувало фінансове забезпечення Церкви.

Встановлено, що у діяльності Н. Будки мала місце низка негативних тенденцій, які обумовлювалися конфліктами єпископа з ієрархами РКЦ, духовенством ЧНІ, ОМІ, ЧСВВ. Відсутність консенсусу із світськими діячами призвело до церковного розколу й створення альтернативної інституції – УГПЦ (1918 р.)

Висновки до розділу 3

За умов наполегливості іммігрантів греко-католиків, митрополита А. Шептицького та духовенства Східної Галичини в Конгрегації Поширення Віри, серед канадської римо-католицької ієрархії домінувало переконання, що відсутність греко-католицького єпископа у Канаді є небезпекою втрати українськими іммігрантами релігійної ідентичності. Проте, до 1911 р. не мали консенсусного вирішення питання юрисдикційних повноважень єпископа (повна юрисдикція, часткова юрисдикція, яка передбачала заснування окремої єпархії та без юрисдикції), подальшої присутності одруженого духовенства, місіонерської діяльності священиків-бірітуалістів і конфесійної належності тих громад, якими опікувалося римо-католицьке духовенство.

Узгодження кандидатури єпископа Н. Будки та його призначення (1912 р.) засвідчило новий рівень сприйняття греко-католицизму Святим Престолом і створило прецедент служіння двох єпископів на одній канонічній території. Надання єпископу Н. Будці повноти юрисдикційних повноважень в управлінні та реєстрація церковної інституції «Руська Греко-Католицька Церква» (1912 р.) пришвидшили процес об'єднання громад.

Одночасно для унормування прав власності на земельні ділянки і споруджені на них церковні будівлі, вирішення майнових колізій між греко-католицькими громадами і РКЦ, засновано «Руську Греко-Католицьку Єпископську Корпорацію, об'єднану з Римом» (1913 р.). Перехід у власність Єпископської Корпорації майна громад, записаного на отців Василян, Редemptористів, єпископа С. Ортинського, відбулося згідно з Інкорпораційним Актом (1914 р.). Однак, присутність в офіційній назві словосполучення «об'єднаної з Римом» викликало неоднозначну реакцію серед іммігрантів й пригальмувало вирішення майнових прав релігійних громад. Наприкінці 1914 р. 50 із загальної кількості 80 збудованих церков було включено до Єпископської Корпорації.

У конфесійно-канонічному сегменті діяльність єпископа Н. Будки сприяла активізації заснування парафій у Вінніпегу, на схід від Едмонтону та Саскатуну й мала своїм наслідком будівництво храмів, шкіл, лікарень та обумовила зростання

числа греко-католицьких священиків. З метою уніфікації їхньої діяльності затверджено «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» (1914 р.). Однак, прийняті положення щодо церковних послуг та обов'язків духовенства, практично не бралися ними до уваги, що ускладнювало фінансове становище Ординаріату та гальмувало внутрішній розвиток РГКЦ. Попри позитивну динаміку розвитку парафій, їх церковно-релігійного життя, у діяльності Н. Будки мала місце низка негативних тенденцій. Прибутки РГКЦ, щорічні дотації від РКЦ і пожертви вірян не покривали витрат. Очевидно, що розподіл цих коштів був неефективним. Періодично виникали заборгованості зі сплатою державних податків, судових послуг, зарплатні працівникам тощо, що свідчило про фінансову кризу РГКЦ. Також існував конфлікт між єпископом Н. Будкою та ієрархами РКЦ, згромадженнями ЧНІ, ЧСВВ, ОМІ, світськими діячами. Відсутність консенсусу з останніми призвело до церковного розколу й створення альтернативної інституції – УГПЦ (1918 р.), яка забезпечила приїзд одружених священиків, унезалежнила вплив римо-католицького духовенства, зберегла право громади володіти церковним майном, позбавила релігійного впливу світські навчальні заклади. УГПЦ у 1927 р. налічувала 80 парафій і місій, духовну опіку якими здійснювало 20 священиків. Відтак, це все ускладнило розвиток РГКЦ. Через неспроможність виконувати обов'язки ординарія, єпископ Н. Будка склав свої повноваження.

РОЗДІЛ 4

ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ

УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КАНАДІ

УПРОДОВЖ 1929–1970-х рр.

4.1. Поглиблення процесів інституалізації Руської Греко-Католицької Церкви у період діяльності єпископа В. Ладики та митрополита М. Германюка

Відставка єпископа Н. Будки спричинила в середовищі РКЦ низку питань, пов'язаних з подальшим розвитком РГКЦ у Канаді. Наявність несплачених кредитів, постійні конфлікти між священиками та іммігрантами, потребували негайного вирішення, а відтак обрання нового єпископа. Водночас, період 1920-х рр. характеризувався змінами у керівництві РКЦ, які мали свій вплив на розвиток РГКЦ. У 1926 р. новим апостольським делегатом Канади став Андреа Кассуло. У січні 1927 р. Джовані Таччі – кардинал Конгрегації у справах Східних Церков, подав у відставку. На його місце папа Пій XI призначив Луїджі Сінчерро. Архиєпископи відзначалися своїм прагненням допомогти греко-католикам, які проживали у Канаді. Розмірковуючи над ситуацією, архиєпископ Андреа Кассуло писав кардиналу Луїджі Сінчерро, що «сильний пастир і сильні місіонери необхідні, а якщо їх немає, то велика частина віруючих втратить віру» [286, с. 387–388].

На пленарному засіданні Конгрегації у справах Східних Церков 11 червня 1928 р. кардинали запропонували розглянути список кандидатів на єпископа РГКЦ, який був складений навесні того ж року. Греко-католицьке духовенство – митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин, Й. Коциловський та Н. Будка – рекомендували оо. Теодозія Галущинського, Івана Бучка, Йосифа Лучинського, Володимира Сухого. Проте канадська ієрархія рекомендувала о. Василя Ладику, який належав до згромадження отців Василіян [286, с. 422–432].

Найшвидше відхилили кандидатури В. Сухого, через поганий стан здоров'я, та Й. Лучинського, як можливого помічника і наступника митрополита А. Шептицького [325; 326]. Кандидатури І. Бучка та В. Ладики підтримували римо-

католицьке духовенство Канади і Польщі. Попри те, що о. І. Бучко не мав належного досвіду в імміграційних справах і не знав англійської та французької мов, Папа Римський 10 листопада 1928 р. номінував його єпископом РГКЦ, а о. В. Ладику – єпископом-помічником [204, с. 15, 24–25].

Про рішення Конгрегації у справах Східних Церков о. І. Бучко був повідомлений 13 листопада 1928 р., але за три дні відмовився від призначення. Свої переконання у неможливості очолити РГКЦ в Канаді отець представив у листі до Конгрегації у справах Східних Церков від 22 листопада 1928 р. У ньому о. І. Бучко стверджував, що він не готовий для такої діяльності і лише погіршить становище РГКЦ. У листі до о. В. Ладики о. Бучко написав, що «ніхто краще, як Ваше Преосвященство, не знає канадійських відносин. Так і сказав я Святішому Отцю: о. Ладика краще поведе діло сам, як зі мною» [19]. Відтак, 24 листопада 1928 р. папа Пій XI прийняв заяву о. І. Бучка і погодив кандидатуру о. В. Ладики як очільника РГКЦ. Зауважимо, що о. В. Ладика був обізнаним з проблемами, які існували в Ординаріаті, адже на час свого призначення вже провів 17 років серед українських іммігрантів Альберти [110, с. 168–170; 353].

Того ж дня апостольський делегат Андреа Кассуло відправив лист о. В. Ладиці, в якому повідомляв про його обрання. За десять днів, 14 грудня 1928 р., отець написав апостольському делегату, що відмовляється від запропонованої посади через труднощі, пов'язані з русинською ситуацією в Канаді та поганий стан здоров'я. Після відмови о. Ладики, архієпископ Андреа Кассуло намагався знайти інших кандидатів і просив поради в архієпископа Едмонта Генрі О'Лері та кардинала Конгрегації у справах Східних Церков Луїджі Сінчеро. Перший запропонував обрати кандидата василіянина – Н. Крижановського або С. Дидика. Проте, кардинал вважав, що потрібно ще раз поговорити з о. В. Ладикою [286, с. 445–446].

На прохання апостольського делегата у Канаді, архієпископ Генрі О'Лері звернувся до о. Ладики. У січні 1929 р. отець погодився на зустріч з архієпископом Андреа Кассуло та виїхав до Оттави. Згодом апостольський делегат у листі до Ватикану від 5 березня 1929 р. повідомив: «Отець Ладика згідний із рішенням,

однак висунув декілька вимог, а саме: 1) вирішити фінансові труднощі Ординаріату з допомогою латинських єпископів, але так, щоб це не поставило під загрозу авторитет єпископа перед вірянами; 2) дозволити приїзд ще шістьом священикам із Галичини; 3) замінити у назві церкви слово «Руська» на «Українська»; 4) надати право єпископові за необхідності самому замінити юліанський календар на григоріанський; 5) призначити помічника» [76].

Римо-католицька ієрархія вважала, що прийняття цих вимог матиме негативні наслідки для РКЦ, а міжнародна спільнота, зокрема польський уряд, ніколи не визнає русинів українською нацією. В листі від 4 квітня 1929 р. кардинал Луїджі Сінчерро писав до Андреа Кассуло: «Фактично, якби не було великих труднощів у пошуку кандидатів, то умова про заміну назви Церкви стала б єдиною причиною відхилити його у номінації». Також кардинал Сінчерро написав, що папа Римський відхилив цю умову, зазначаючи, що це «перебільшений націоналізм, жива рана і паралізуюча отрута для будь-якої доброї дії» [286, с. 447–488].

У листі від 28 квітня 1929 р. архієпископ Андреа Кассуло писав до кардинала Луїджі Сінчерро, що о. В. Ладика не погодився з рішеннями Ватикану, додавши, що «русини не хочуть, щоб їх вважали росіянами, поляками і т. д., тільки українцями» [22]. Без огляду на зауваження, 20 травня 1929 р. папа затвердив кандидатуру о. В. Ладики, а 14 липня того року він був урочисто висвячений на єпископа РКЦ. Єпископська хіротонія відбулася в римо-католицькій катедрі св. Йосафата в Едмонтоні, на якій були присутніми 10 єпископів РКЦ. Урочиста архиєрейська літургія, на якій номінували о. В. Ладику єпископом Ординаріату для русинів у Канаді, відбулася 1 липня 1929 р. в церкві св. Миколая (Вінніпег) [125, с. 315].

Єпископ В. Ладика не підтримував діяльності свого попередника і часто її критикував [65]. Мабуть, це було пов'язано із наявністю постійних конфліктів між Ординаріатом та ЧСВВ, а також через фінансові проблеми, які виникли внаслідок діяльності Н. Будки і його заступника о. М. Оленчука. Остання проблема була найбільш гострою й потребувала негайного вирішення.

Уважно вивчивши фінансову ситуацію, яка склалася в РГКЦ, єпископ В. Ладика виявив, що «борги, які залишилися від його попередника, були більшими, ніж вартість усіх активів» [35]. З метою допомогти новообраному єпископу у вирішенні проблеми, був створений Фінансовий комітет, який очолював римо-католицький архиєпископ з Вінніпегу А. Сіннот. Проведений ним аналіз свідчить, що єпископська резиденція була зареєстрована у відповідних органах влади на ім'я єпископа Н. Будки й знаходилася під заставою у розмірі 2,5 тис. дол. Особисті борги єпископа складали понад 4 тис. дол. [286, с. 457]. Було з'ясовано, що наявні страхові поліси у розмірі 25 тис. дол. не покривали й половини потрібної для виплати суми [286, с. 458]. Щоб уникнути ускладнень та ще більшої відповідальності, єпископ В. Ладика відмовився приймати будь-яке майно, записане на єпископа Н. Будку. З огляду на існування іпотеки на резиденцію, єпископ В. Ладика проживав у монастирі отців Василіян при церкві св. Миколая (Вінніпег). Також заробітної плати вимагала й кухарка єпископа Н. Будки. У листі єпископа В. Ладика до о. С. Дидика йшлося, що «єпископ Будка їй підписав офіційно письмо на 5000 дол.». Не маючи таких фінансів, єпископ В. Ладика домовився виплатити їй 1 тис. дол., на що кухарка погодилася [286, с. 461].

Окрім того, Національний Банк Канади вимагав 11 тис. дол., які єпископ Н. Будка взяв у кредит. Фінансовий комітет порекомендував у першу чергу погасити борг у банку, оскільки в іншому випадку декілька церков будуть продані, а їх власників позбавлять права власності. Єпископ В. Ладика звернувся до Конгрегації у справах Східних Церков і пояснив, що він не має ні особистих, ні єпархіальних коштів, щоб сплатити борги єпископа Н. Будки [54]. З огляду на складність ситуації, кардинал А. Сінчерро 29 листопада 1931 р. написав до митрополита А. Шептицького, пояснивши причини судових позовів на єпископа Н. Будку, а також застеріг, що «ситуація викликала велике занепокоєння і стосується життєвих інтересів самих вірян. Потрібно мати достатньо чіткі та зрозумілі пояснення з боку єпископа Н. Будки, адже він спричинився до наявності боргів у єпархії» [286, с. 460].

У відповідь митрополит А. Шептицький зазначив, що єпископ Н. Будка керувався рекомендаціями канадських єпископів та експертів із правових питань у заснуванні Єпископської Корпорації. Йшла мова і про те, що борг був єпархіальним, а не особистим, адже стосувався єпархіальних працівників та будівництва священиками ЧНІ коледжу у Йорктоні. Митрополит вважав, що «через свою наївність і довірливість єпископ Будка тепер не може захистити себе» [286, с. 460].

Позиція митрополита свідчила про підтримку єпископа Н. Будки, проте її не поділяло римо-католицьке духовенство. Конгрегація у справах Східних Церков надіслала митрополиту А. Шептицькому лист від 24 травня 1932 р. на підтримку єпископа В. Ладики. У ньому йшла мова, що останній приклав чимало зусиль для вирішення складних питань, залишених попередньою адміністрацією. Тому необхідно, щоб митрополит почав довіряти новому єпископу і, таким чином, «настав кінець цій справі» [286, с. 463]. Того ж року на ім'я єпископа В. Ладики надійшло два чеки від РКЦ – перший на 1 тис. дол., а другий – 15 тис. дол., щоб частково покрити борги Ординаріату [259, с. 161]. За нашими підрахунками, загальна сума боргу складала понад 60 тис. дол.

Наміри єпископа В. Ладики були позитивними та мали на меті зміцнення авторитету РКЦ серед іммігрантів у церковному середовищі і суспільстві загалом. «Не для почести, але, виключно з послуху перед намісником Христа, я взяв на себе такий відповідальний перед Богом тягар. Моїм старанням буде піднести престиж нашого народу в Канаді. Я хочу гідно його репрезентувати перед чужинцями, але не все залежить від мене. Нам треба єдності, бо в єдності – сила, а розбрат тільки нищить народ. Ми всі мусимо взятися до позитивної праці для добра Церкви й України» [334].

Важливим напрямком діяльності єпископа В. Ладики була підтримка розвитку громадських та релігійних організацій, які мали на меті розвиток етнокультурних, духовних і патріотичних цінностей, зокрема: «Братство Українців Католиків Канади», «Лігу Українських Католицьких Жінок», «Українське Католицьке Юнацтво», «Руський Канадійський Народний Союз», «Українське Запомогове Братство св. Миколая», «Товариство св. Йосафата» і «Союз Українських Братств».

Найчисельнішою організацією у Канаді, заснованою у 1932 р., було БУК. Його осередки знаходилися в Саскачевані, Манітобі та Альберті й об'єднувало понад 180 тис. осіб. Учасники Першого Загального З'їзду БУК (о. Степан Семчук, Федь Мамчур, Михайло Білінський, Бмитро Байда, Григорій Дубик та ін.), який відбувся у Саскатуні упродовж 28–29 грудня 1932 р., виробили ідеологію організації. Було вирішено, що БУК займатиметься питаннями католицької релігії, української культури та канадської державності. Голова БУК, о. С. Семчук, у своїй доповіді зазначив, що «Католицька релігія для БУК – це кермо і провід життя, з яких випливають культурні і духовні цінності. Канада – це наша держава, і все її є також нашим. Ми тут не засланці, ані сезонні робітники, котрих доля змусила шукати заробітків, але господарі і власники країни. Ми хочемо брати якнайживішу участь у всіх державних справах Канади, бути чинником не лише співпрацюючим, але також співпануючим. Наша релігія, наша культура мають жити в Канаді, куди ми прийшли на стало. Ми також не годні позабути країни наших батьків і прадідів – України. Ми винні їй пошану, поміч і любов» [200, с. 71]. БУК видавало часописи «Бюлетень БУКа», «Література БУКа». З ініціативи оо. П. Сулятицького, П. Криворучки та О. Прийми у 1935 р. було організовано Бурсу для молоді в Саскатуні. Через нестачу коштів бурсу закрили. За два роки на її базі заснували Бурсу ім. Маркіяна Шашкевича, основним ініціатором якої став єпископ В. Ладика. Понад 60 відділів БУКа працювали перед Другою Світовою Війною [200, с. 72].

Після заснування БУКа, його учасники вирішили зініціювати створення жіночої організації. Упродовж 1944 р. було засновано ЛУКЖ, до складу якої входили комітети воєнних зусиль, імміграції, освітньо-виховних справ, пресової інформації. ЛУКЖ розгорнула активну діяльність у Вінніпегу та Йорктоні, а звідти в інші регіони Канади – Торонто, Едмонтон і Саскатун. Наприкінці 1940-х рр. ЛУКЖ налічувала близько 200 осередків [200, с. 89–90].

УКЮ засноване у 1938 р. Його відділи існували при БУК, але їх діяльність не була систематичною. Поштовхом до активної роботи УКЮ стало призначення капеланом о. Михайла Горошка у 1940 р., з ініціативи якого відбувся Перший з'їзд УКЮ у Вінніпезі. УКЮ мало свою англomовну сторінку в часописі «Будучність

Нації», а також деякий час видавало журнал «Вісник Молоді» [200, с. 94]. Основна увага УКЮ була звернена на релігійно-освітнє виховання молоді.

Окрему категорію українських організацій склали благодійні товариства і братства: Українське Запомогове Братство св. Миколая, Благодійне Товариство св. Йосафата, Союз Українських Братств [157, с. 20; 183, с. 68]. Найбільш активно діяло Українське Запомогове Братство св. Миколая. Від початку 1930-х рр. організація була домінуючою та налічувала понад 30 осередків у різних регіонах Канади та 5 тис. учасників. Українське Запомогове Братство св. Миколая виплатило понад 1 млн. дол. сім'ям загиблих воїнів і понад 300 тис. дол. важкохворим учасникам організації. Також організація щорічно виділяла 40 тис. дол. на культурно-освітні потреби, а бюджет на кінець 1940-х рр. сягав понад 2 млн. дол. [200, с. 97–98].

Єпископ В. Ладика став ініціатором розвитку української преси. Йому належить ініціатива створення тижневика «Західні Вісті» (з 1931 р. – «Українські Вісті») в Едмонтоні, фінансова підтримка видавництва тижневиків «Голос Спасителя» в Йорктоні отців Редemptористів, «Світло» отців Василіян в Мондері та БУК «Будучність Нації» у Вінніпезі [301, с. 34].

З-поміж низки важливих проблем церковного життя особливе місце займало календарне питання. Серед греко-католицьких церков світу вже існували прецеденти переходу на григоріанський календар. Наприкінці XIX ст. Мелкітська Греко-Католицька Церква прийняла григоріанський календар. У 1930-х рр. Сирійська Греко-Католицька Церква дозволила своїм вірянам у Північній Америці перейти на цей календар [235, с. 96]. Попри те, за даними нашого аналізу, українські католицькі громади дотримувалися юліанського календаря до 60-х рр. XX ст.

Календарне питання стосувалося різних аспектів національного, політичного життя та соціальних обставин. Поява нової церковної одиниці у римо-католицькому світі Канади призвела до одночасного існування не лише церков, вірян, але й календарних систем – юліанського на противагу григоріанському. Зазначимо, що на початку XX ст. юліанський церковний календар, особливо для іммігрантів, став одним із основних елементів, що визначав національну

ідентичність галичанина, був універсальною системою «координат». Вперше календарне питання було винесене на публічне обговорення у 1899 р. американською газетою «Свобода». У статті йшлося про те, що вирішальний голос у цьому мала церковна ієрархія, адже через календарне питання виникали складнощі в соціальному житті іммігрантів, які, здебільшого, працювали у промислових районах. На підприємствах, де існував чіткий графік роботи, через прохання робітників надати вихідний у святкові дні за юліанським календарем, вони були звільнені [341]. Інша ситуація спостерігалася в сільськогосподарських районах США, Канади, Бразилії та Аргентини. Там населення не відчувало нагальної потреби в календарних нововведеннях, оскільки не були прив'язані до графіку робочого дня.

Подальший розгляд проблеми використання церковних календарів мав місце перед Першою світовою війною. Частина українського католицького духовенства почала використовувати григоріанський календар, не погодивши з громадою даного питання, що мало своїм наслідком поглиблення конфліктів. У 1928 р. проблема календаря обговорювалася на сторінках газети «Свобода». Зокрема, українська громада штату Пенсильванія розмістила заяву про необхідність переходу на григоріанський календар, але лише із дозволу єпископа. На пропозицію пристала переважно українська молодь штату [473].

Від 1930-х рр. процес впровадження календаря нового стилю відбувався в українських католицьких парафіях Канади. Парафії, згідно з власним рішенням у різний час переходили на григоріанський календар богослужіння. Почасти такі рішення викликали непопрозуміння й спротив частини вірян та призводили до їхнього розколу й створення нових парафій (див. Таблиця 4).

Пропозицію перейти на григоріанський календар ініціювали й деякі священики. Так, парох катедрального храму в Саскатуні запропонував вірянам перейти повністю на григоріанський календар або ж святкувати за новим стилем лише Різдво і Великдень. Парафіяни погодились повністю перейти на новий стиль, оскільки інсували важливіші проблеми, пов'язані зі збереженням мови та українських традицій. У той же час, парафії, якими опікувалися василіяни та

редемптористи, без офіційних рішень і погоджень з єпископом, переходили на григоріанський календар. Проте, у східній частині Канади, куди була спрямована третя хвиля імміграції після Другої світової війни, юліанський календар залишився домінуючим [308, с. 310].

Наші підрахунки доводять, що тенденції переходу громад зміцнилися саме в період єпископства В. Ладики. У період 1929–1956 рр. було засновано 195 парафій, в тому числі і місійних станиць. З них: 145 використовували юліанський календар, а 50 – григоріанський. До кінця 1956 р. 30 парафій стали використовувати у богослужбовій практиці григоріанський календар й, таким чином, кількість цих парафій зросла до 80 одиниць (див. Таблиця 4, 5). Констатуємо, що характер роботи іммігрантів у провінціях корелюється із динамікою переходу громад на використання григоріанського календаря у богослужіннях.

Збільшення кількості парафій спонукало єпископа В. Ладику звернутися до папи Пія XII з проханням номінувати йому помічника. У квітні 1943 р. єпископом-помічником призначено Ніла Саварина (ЧСВВ), а в липні 1943 р. відбулися його єпископські свячення у катедрі св. Михаїла (Торонто). Серед єпископів на літургії були присутніми В. Ладика, А. Сенишин та архієпископ Джеймс Макгіган [116, с. 114]. В царині організації церковного життя владика Н. Саварин важливе місце відводив роботі зі священниками. Використовучи власні кошти, він сприяв приїзду 64 священників, які згодом організували 40 парафій та 100 місійних станиць [335; 107, с. 118].

Заслугою владики була й організація Католицької Акції в Канаді з метою «ширити католицькі засади в усіх ділянках життя і культури»¹⁰ [107, с. 119]. В 1946 р. відбувся Перший Конгрес Українців Католиків Канади. Його учасники заснували Українську Католицьку Централю, до її складу увійшли усі католицькі світські організації [243, с. 56–57].

¹⁰ Католицькі Акції (КА) набули розвитку у Галичині за підтримки митрополита А. Шептицького і єпископа Г. Хомишина у 1920-х рр. У січні 1931 р. на конференції греко-католицьких єпископів було офіційно засновано КА і затверджений її статут, а в грудні 1933 р. обрано президію. Метою КА, згідно статуту було: «приготовляти, творити і гуртувати католицькі стоваришення для цілей світського апостольства, себто для поглиблення і поширення, впровадження в чин і оборони католицьких засад у життя одиниці, родини та суспільства, згідно з наукою католицької Церкви і вказівками Апостольської Столиці» [228, с. 16].

За час свого єпископського служіння В. Ладика ініціював приїзд греко-католицьких священиків. Повторна окупація Східної Галичини спричинила виїзд частини греко-католицьких священиків у країни Європи. Після Львівського собору 1946 р. пожвавилася імміграція духовенства до країн Північної Америки. Ці імміграційні процеси змусили Святий Престол надати дозвіл на приїзд священиків східного обряду у Канаду.

Апостольський делегат у Канаді надіслав лист єпископу В. Ладичі від 12 січня 1946 р., у якому повідомляв, що «Конгрегація у справах Східних Церков розглянула попередні листи від єпископа русинів у Канаді від 16 жовтня і 5 листопада 1945 р., у яких йшлося про надання дозволу приїхати декільком священикам східного обряду з районів окупованої росіянами Галичини. Священна Конгрегація просить мене повідомити Вашому Високопреосвященству, що вам дозволено прийняти священиків і семінаристів, скільки вважаєте за потрібне, але на умовах попередньо наданих єпископу Богачевському у США. Для приїзду священиків зобов'язуєтеся співпрацювати із компетентними органами влади» [290, с. 126–127].

У листі від 5 грудня 1945 р. префект Конгрегації у справах Східних Церков Ежен Тіссерант писав до апостольського делегата у Канаді Ільдебранда Антоніутті, що «Священна Конгрегація надала його Преосвященству монсеньйору Богачевському дозвіл приїзду до екзархату тих священиків, які зробили такий запит. Святіший Отець, враховуючи дуже особливі обставини, відмовився від розпоряджень, які раніше забороняли одруженому духовенству прибути до Америки» [58]. Також кардинал Ежен Тіссерант написав, що Римський понтифік, беручи до уваги обставини, які виникли внаслідок війни, надав дозвіл їхньому приїзду до Канади, проте висунув декілька вимог, а саме: священики, про яких йде мова, повинні надати необхідну документацію перш, ніж їхні кандидатури будуть розглянуті; одружені священики, які будуть прийняті, повинні погодитися у письмовій формі, що їхнє перебування буде тимчасовим і вони якомога швидше повернуться до своєї єпархії, якщо така можливість з'явиться; єпископ зобов'язувався зробити певні кроки, щоб уникнути можливих конфліктів серед

римо-католиків щодо причин надання можливості служити одруженим священикам, а також щодо celibату в Східних Церквах [295, с. 140–141].

Умови, які були запропоновані Папою Римським, єпископ В. Ладика прийняв. Однак, відповідно до положень декретів від 1929–1930-х рр. не планував приймати одружених священиків, адже прохання спочатку стосувалося лише celibатів [348]. Відтак, єпископ просив кардинала Ежена Тіссеранта роз'яснити дану ситуацію та надати свої рекомендації: «Багато листів, особистих дзвінків та звітів досягають нашого Ординаріату від наших фермерів, які мають родичів у Європі, серед них одружені священики. Вони укладають угоди з урядом, щоб іммігрувати до Канади. У багатьох випадках священики-біженці готові в'їхати в Канаду як друзі чи робітники, щоб уникнути колись неминучої загрози насильницької депортації до Росії. Їх канадські родичі готові прийняти весь фінансовий тягар стосовно транспортних витрат та обслуговування в Канаді. Ситуація в Канаді така, що є дуже мало місць, де одружені священики можуть бути задіяні в парафіяльній роботі через відсутність належних резиденцій або достатнього джерела доходу для підтримки своїх сімей. Тепер я зустрівся із цією новою складністю, і тому смиренно шукаю поради від Вашого Високопреосвященства про моє належне втручання у ці наближені проблеми. Я хотів би дізнатись, чи дозволено мені приймати цих одружених священиків, якщо вони приїдуть до Канади за допомогою їхніх родичів. Вони зможуть служити Святу Літургію у місцях їхнього розміщення. Аналогічним чином я прошу Ваше Високопреосвященство посприяти, щоб відповідний дозвіл надав Святіший Отець» [40].

Лист від Конгрегації у справах Східних Церков надійшов у квітні 1947 р. У ньому Папа Римський надав дозвіл приїздити одруженому духовенству на певний час. Зазначалося і те, що єпископ повинен запобігти можливим скандалам із римо-католиками, надавши їм обґрунтовані пояснення щодо можливого духовного служіння священиків східного обряду в Канаді. Як вважали у Конгрегації у справах Східних Церков, конфлікти були неминучими, але їх можна було б уникнути, надавши римо-католикам вичерпну інформацію про традиції Східних Церков і умов, у яких вони опинилися [28]. Таким чином, отримавши дозвіл від Конгрегації у

справах Східних Церков та згідно зі спеціальним дозволом, виданим урядом Канади, упродовж весни – літа 1947 р. прибуло 35 священників, більшість з яких були одруженими [40].

Також єпископ В. Ладика заохочував юнаків із числа канадських українців вступати до семінарій. Від Ільдебранда Антоніутті він отримав дозвіл на навчання хлопців в англійських, французьких та бельгійських семінаріях. Однак, з одного боку це сприяло вирішенню проблеми кількості духовенства, а з іншого – посилило латинізацію українських католицьких священників [291, с. 73]. В Канаді навчалось 25 юнаків, у Римі – 2, у Львові – 5. Упродовж 1930–1950-х рр. до згромадження ЧСВВ вступило 33 юнаки, які стали священниками та очолили українські католицькі парафії у Канаді. Усього було 65 осіб, які готувалися до місій [157, с. 15].

Заходи єпископа В. Ладика позитивно вплинули на динаміку розвитку РГКЦ. Упродовж 1929–1940-х рр. кількість парафій зросла з 268 до 463, з яких 85 – місійні станиці, число священників зросло з 84 (29 – отців Василіян, 12 – отців Редemptористів, 2 – ОМІ, 41 – світського духовенства) до 229 (40 – отців Василіян, 7 – отців Редemptористів, 182 – світського духовенства), ССНДМ з 80 до 130; для навчання семінаристів приїхало 14 богословів; діяло 6 монастирів (Монреаль, Вінніпег, Едмонтон, Мондер – отців Василіян; Ітуна і Йорктон – отців Редemptористів), 4 сиротинці (м. Ітуна – для хлопців, м. Йорктон – для дівчат, в Едмонтоні та Мондері – мішаного типу), 2 лікарні в містах Мондер та Велінгтон, 1 будинок для емеритів у Комарно (50 км від Вінніпегу). Кількість вірян зросла від 150 тис. до 186 587 тис. чол. Так, у східній Канаді налічувалося (провінції Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія) – 29 637 тис. вірян.; у західній Канаді (провінції Манітоба, Саскачеван, Альберта) – 226 039 тис. вірян. Загалом на території Канади проживало 255 676 українських іммігрантів, з них 83 % були греко-католиками [2; 200, с. 290–292].

Зростанню віруючих греко-католиків та розбудові структур РГКЦ сприяли не лише політичні обставини, але й призначення лояльних до Східних Католицьких Церков осіб у ватиканському керівництві. Зокрема, у 1936 р. секретарем Конгрегації у справах Східних Церков став Е. Тіссерант [115, с. 299–300; 273, с. 31].

Вперше кардинал Е. Тіссерант відвідав США і Канаду у квітні – травні 1927 р., коли працював префектом ватиканської бібліотеки, з метою налагодження відносин з американськими і канадськими університетами та бібліотеками. У 1933 р. кардинал здійснив другий візит, коли був учасником Конгресу-Конференції Американських бібліотек (7 жовтня–16 листопада) [273, с. 22]. Під час третього візиту, який відбувся упродовж квітня–червня 1947 р., кардинал зустрівся із президентом США Гаррі Труменом та генерал-губернатором Канади Гарольдом Джорджем Александром [273, с. 27]. У Канаді архієпископ Е. Тіссерант мав нагоду відвідати українські парафії, школи, а також монастирі отців Василіян. На нашу думку, візитаційна місія кардинала до Канади стала знаменною подією в розвитку РГКЦ. Візит мав на меті оцінити становище парафій, а відтак можливість подальшого розвитку східної гілки християнства у діаспорі, адже від 1946 р. ГКЦ в УРСР була забороненою, а її духовенство переслідуваним, що ставило під сумнів її подальше існування.

Після повернення до Риму, кардинал мав зустріч із папою Пієм XII, на якій йшла мова про необхідність зміцнення ієрархічної організації РГКЦ у Канаді. Наслідком стала видача 3 березня 1948 р. Апостольської Конституції «*Omnium cuiusvis ritus*». Згідно з її положеннями Ординаріат для русинів у Канаді перейменували й надали йому статус Апостольського екзархату для русинів у Канаді. Новостворений екзархат також поділили на три окремі екзархати – Центральний, Західний та Східний [107, с. 287]. Єпископа В. Ладику призначено апостольським екзархом Центрального екзархату (провінції Манітоба і Саскачеван); Ісидора Борецького – титулярним єпископом Амантуса та апостольським екзархом Східного екзархату (провінції Онтаріо і Квебек), а Ніла Саварина – екзархом Західного екзархату (провінції Альберта, Британська Колумбія та Північна Канада). Одночасно титулярним єпископом Танаїса і помічником В. Ладики призначили Андрія Роборецького [200, с. 290; 265, с. 13; 384, с. 233].

За три місяці – 17 червня 1948 р., ієрархи новостворених екзархатів звернулися до Ільдебранда Антоніутті з проханням, щоб Святий Престол створив окрему церковну провінцію для українців у Канаді, тобто надав РГКЦ статус

митрополії [60]. Українські єпископи вважали, що це зміцнить престиж Церкви, стане актом вірності Папі Римському й забезпечить підтримку вірян і духовенства в Україні та Канаді. Однак, запит не був підтверджений. Проте, 21 червня 1948 р. папа Пій XII надав єпископу В. Ладиці почесне звання архієпископа та титулярного єпископа Мартирополіса [100, с. 288].

Після встановлення радянської влади на окупованій території Західної України, ГКЦ була ліквідована, а її єпископат – заарештований. Таким чином, ієрархічна структура ГКЦ в УРСР була повністю зруйнована [169; 220, с. 256–257]. На противагу руйнівним процесам греко-католицизму в радянській Україні відбувалося інституційне зміцнення РГКЦ у діаспорі. 19 березня 1951 р. Апостольська Столиця видала Конституцію «*De Ruthenorum*», керуючись якою папа Пій XII поділив Центральний екзархат РГКЦ у Канаді на екзархати Манітоби та Саскачевану [95, с. 544–547]. Екзархат Саскачевану очолив А. Роборецький, а єпископом-помічником¹¹ у Вінніпезі став Максим Германюк [265, с. 13–14].

Восени 1951 р. архієпископ Ільдебранд Антоніутті надіслав лист до архієпископа В. Ладики про зміни назв Апостольських екзархатів для русинів Канади [33]. Конгрегація у справах Східних Церков використала практику РКЦ в іменуванні єпархій та апостольських вікаріатів щодо місця розташування катедральних соборів. Були запропоновані наступні зміни: Апостольський екзархат Торонто і Східної Канади для вірних українців візантійського обряду замість Апостольського екзархату Східної Канади; Апостольський екзархат Вінніпегу для вірних українців візантійського обряду замість Апостольського екзархату Манітоби; Апостольський екзархат Саскатуна для вірних українці візантійського обряду замість Апостольського екзархату Саскачевану; Апостольський екзархат Едмонтону для вірних українців візантійського обряду замість Апостольського екзархату Західної Канади [331].

Відтак до Апостольського екзархату Торонто і Східної Канади увійшли провінції Онтаріо, Квебек, Нью Брунсвік, Нова Шотландія, Ньюфаундленд та

¹¹ Єпископ-помічник (лат. *episcopus auxiliaris*) – єпископ, призначений у єпархію, щоб допомагати єпархіальному єпископові у межах повноважень і компетенцій, визначених правом та єпархіальним єпископом [234, с. 55].

графство Принц-Едвард. В екзархаті налічувалися 40 парафій, які об'єднали 56 тис. вірних, працювало 63 священики і 44 монахи. Серед останніх були отці Василіани, які мали три монастирі в Торонто, Монреалі і Грімсбі, отці Редемптористи з двома монастирями в Торонто і Вотервілл та отці Студити, які почали свої місії з 1951 р. у Вудстоку та Онтаріо. Також працювали ССНДМ, які мали шість монастирів і один новіціат, та сестри Місіонерки, які опікувалися одним монастирем у Грімсбі (див. карта 5, діаграма 5) [350; 200, с. 291].

Апостольський екзархат Вінніпегу налічував 58 тис. вірних, серед яких працювало 60 священиків у 59 парафіях. Свої місії мали отці Василіани (7 монахів) та Редемптористи з новіціатом у Робліні (11 монахів) та ССНДМ, які опікувалися двома цілоденними школами та трьома будинками для сеньйорів у Дофіні, Сіфтоні, Комарно (див. карта 2, діаграма 2) [200, с. 291].

Апостольський екзархат Саскатуна був найменшим – у ньому працювало 31 священик серед 35 тис. вірних, які були об'єднані у 157 парафій. ССНДМ опікувалися Академією в Йорктоні, двома Інститутами для дівчат в Саскатуні та Ріджайні; Брати Християнських Шкіл – Колегією св. Йосафата в Йорктоні. Також діяв Інститут ім. Маркіяна Шашкевича в Саскатуні (див. карта 4, діаграма 4) [200, с. 291].

Апостольський екзархат Едмонтону охопив провінції Альберту, Британську Колумбію, територію Юкотону та західну частину Північно-Західних територій. Душпастирську працю здійснювало 66 священиків, в тому числі 32 монахи ЧСВВ. Останні мали 4 монастирі, 1 новіціат та 2 інститути для молоді. Свої місії мали ССНДМ та сестри Місіонерки, які опікувалися Інститутом св. Йосафата в Едмонтоні. Парафій та місійних станиць було 138, а всіх вірних 60 тис. (див. карта 3, діаграма 3) [200, с. 291; 357].

Користуючись нагодою у зміні назв Апостольських екзархатів РГКЦ, архієпископ В. Ладика звернувся з проханням до Конгрегації у справах Східних Церков замінити у назві церкви слово «Руська» на «Українська», оскільки перший термін ображав гідність українських вірних у Канаді [42]. Прохання не знайшло підтримки, як і в 1928 р. [371, с. 240–241].

Навесні 1955 р. здоров'я архієпископа В. Ладики значно погіршилося, відтак постало питання призначення нового єпископа. Апостольський делегат у Канаді Джованні Паніко від імені Конгрегації у справах Східних Церков 15 квітня 1955 р. повідомив єпископа М. Германюка, що він буде призначений єпископом-коад'ютором¹² РГКЦ у Вінніпезі [44]. Через два місяці після смерті єпископа В. Ладики, у листопаді 1956 р. папа Пій XII оприлюднив розпорядження щодо нового очільника РГКЦ. Він призначив М. Германюка екзархом Вінніпегу і главою РГКЦ [107, с. 230]. Обрання М. Германюка єпископом, а згодом митрополитом РГКЦ, було обумовлене його активною діяльністю серед українських іммігрантів у Бельгії, наявністю організаторських здібностей та отриманої освіти.

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. УКЦ налічувала 186 587 тис. вірних (42 % всіх українців у Канаді), кількість парафій зросла до 463 одиниць, число священників до 229, в тому числі: 66 монахів (43 ЧСВВ, 22 ЧНІ та 1 ОМІ), ССНДМ 130, 12 Сестер Милосердя та 7 Братів християнських шкіл. Діяли 1 колегія, 2 академії, 5 виховних інститутів, 27 шкіл, 2 лікарні, 3 сиротинці, 3 будинки для юніорів, 5 газет. Також було організовано 5 українських католицьких організацій та Українську Католицьку Раду у Вінніпезі, яка координувала їхню роботу [301, с. 34; 298, с. 34]. Згідно нашими розрахунками, один священник опікувався в середньому 800 віруючими.

Період діяльності архієпископа М. Германюка (1956–1992 рр.) позначений низкою подій, які вплинули на подальший розвиток РГКЦ та Вселенської Церкви загалом [358]. Діяльність архієпископа М. Германюка характеризується поглибленням процесів інституалізації РГКЦ. Після призначення М. Германюка Конгрегація у справах Східних Церков в особі кардинала Е. Тіссеранта оприлюднила папську конституцію «*Hanc Apostolicam*» від 3 листопада 1956 р. Згідно з її положеннями, Апостольські екзархати Канади були переведені в статус єпархій й підпорядковувалися митрополії [99, с. 114–115; 265, с. 14–15]. Тоді ж єпископ М. Германюк звернувся до апостольського делегата у Канаді Джовані Паніко з проханням перейменувати РГКЦ на «Українську Католицьку Церкву».

¹² Єпископ-коад'ютор (лат. *episcopus coadiutoris*) – єпископ з правом наступництва, який здійснює своє служіння в єпархії та після звільнення уряду єпархіального єпископа має право його зайняти. До цього моменту допомагає єпархіальному єпископові у межах наданих йому повноважень [234, с. 196].

Архиєпископ відповів, що він не може зробити заміну самостійно, але передасть це питання на розгляд Конгрегації у справах Східних Церков [43]. Відповідь до митрополита М. Германюка надійшла 22 січня 1957 р. У листі від кардинала Е. Тіссеранта повідомлялося, що Конгрегація у справах Східних Церков і Святий Престол не проти перейменування РГКЦ на УКЦ [59].

З нагоди свята Трьох святих – Василя Великого, Григорія Богослова та Івана Золотоустого 12 лютого 1957 р. папською буллою, в присутності апостольського делегата, єпископ М. Германюк був введений на посаду першого митрополита УКЦ Канади. Апостольським екзархатам Едмонтону, Саскатуна, Торонто і Східної Канади надали статус єпархій. У своїй проповіді архиєпископ Джованні Паніко заявив, що «сьогодні УКЦ здобула повну організаційну структуру» [262, с. 67–71].

Інституційному розвитку УКЦ також посприяв візит кардинала Й. Сліпого, який упродовж 14 червня – 20 липня 1968 р. перебував в українських парафіях Канади. На кардинала справило враження кількісне зростання українських католицьких парафій та їх вірян. Повернувшись до Риму, 24 серпня 1968 р. архиєпископ Й. Сліпий написав лист Олександру Картеру – президенту Канадської католицької конференції єпископів. Він пропонував заснувати дві нові єпархії в Канаді – у провінції Британська Колумбія, з центром у Ванкувері, та в провінції Квебек, з центром у Монреалі [290, с. 51]. Першу пропозицію ієрархи УКЦ ухвалили під час засідання у Вінніпезі 12 січня 1971 р. Однак, спроби єпископа І. Борецького переконати духовенство заснувати у Монреалі єпархію, не знайшли підтримки [290, с. 52]. Очевидно, що цьому рішенням завадило франко-канадське католицьке духовенство, яке упродовж століть опікувалося територіями провінції Квебек, більшість населення якого були франко-канадцями, і не бажало втрачати своє монопольне становище в церковно-релігійних питаннях.

Протилежним було рішення у справі заснування єпархії у Ванкувері. У листі від 26 жовтня 1969 р. до архиєпископа і апостольського про-нунція Емануеля Кларізо єпископ Н. Саварин висловив пропозицію розділити Едмонтонську єпархію й створити окремо єпархію у Британській Колумбії. Пропозицію схвалили на

засіданні українського католицького духовенства у Вінніпезі 1971 р., однак Конгрегація у справах Східних Церков просила додаткового роз'яснення причин такої підтримки, а також наявності достатньої кількості священиків та фінансів [69]. Доповідь від 31 липня 1972 р. єпископа Н. Саварина у цій справі не знайшла підтримки у римо-католицького духовенства [70]. Проте, за два роки кількість вірян католиків східного обряду у Британській Колумбії досягла 25 тис., а зареєстрованих парафій налічувалося 10, які обслуговувало 14 священиків [354]. Кількісний ріст посприяв рішення папи Павла VI заснувати єпархію Нью-Вестмінстера та призначити Ієроніма (Ізидора) Химія (ЧСВВ) першим її єпископом, що відбулося 24 червня 1974 р. [331; 354].

Реорганізація церковних структур стала наслідком кількісного і якісного зміцнення УКЦ. Виявлено, що у сільськогосподарських районах сконцентровувалася найбільша кількість парафій з власними церквами, в той час, як у містах і промислових районах віряни не завжди мали змогу будувати храми, так як земельні ділянки були вартісними, тому існувала практика винайму будівель для здійснення богослужінь. Упродовж 1929–1970-х рр. ареал поширення українських католицьких парафій збільшився. У провінції Манітоба, вздовж кордону з провінцією Саскачеван, були засновані парафії Гілберт (1930 р.), Грендв'ю (1936 р.), Рассел (1939 р.), Ангусвілл (1944 р.), Беніто, Шортдейл (1952 р.), Сван Рівер (1953 р.). На південь від Вінніпегу були засновані у 1947 р. парафії Пензі та Саундаун. У пошуку нових робочих місць і через їх нестачу, українці змушені були переїжджати в інші міста, відтак виникли парафії в Де-Па (1937 р.), Томсоні (1961 р.), Флін Флоні (1949 р.). Також спостерігаємо появу нових парафій заснованих у самому місті Вінніпег – Пресвятої Родини (1932 р.), Св. Андрія (1938 р.), Божої Матері Неустанної Помочі, Свв. Петра і Павла (1948 р.), Св. Йосифа (1952 р.), Св. Йосафата (1958 р.), Св. Анни (1960 р.), Св. Василя (1961 р.) [111, с. 313–393] (див. карта 2).

Згідно з нашими підрахунками, Вінніпезька митрополія до середини 1970-х рр. налічувала 50 тис. вірян, 143 парафії, 20 парафіяльних районів, 3 деканати, 34 священики, 15 дияконів. У 1914 р. було відкрито першу

архипатріархальну друкарню, а в 1959 р. – Архиепархіальне Видавництво «Поступ» («Progress»), а також Централю Українських Католиків архієпархії з власним архівом. Упродовж 1938–1950-х рр. при Централі виходив двотижневик «Будучність Нації», а у 1950–1975-х рр. – місячник для дітей «Мій Приятель». З ініціативи митрополита М. Германюка започатковане півгодинне радіомовлення «Голос Церкви». В архієпархії також діяли католицькі організації: Українська Асоціація Взаємодопомоги св. Миколая Канади, Централь Українських Католиків Манітоби, БУК, ЛУКЖ, Товариство Українських Католицьких Учителів ім. Маркіяна Шашкевича, студентська організація «Обнова» та Український Відділ Лицарів Колумба; освітні заклади: Колегіальна школа св. Володимира, Мала семінарія, Школа Непорочного Серця Марії; українські католицькі установи: Архиепархіальна Бібліотека, Музей св. Володимира, Дім опіки Святої Родини. У 1920 р. відкрито Український Католицький Цвинтар Всіх Святих, який перебував у власності Катедрального собору у Вінніпезі, а у 1937 р. – Цвинтар Пресвятої Родини під керівництвом василіян і парафії св. Миколая у Вінніпезі [235, с. 386].

В провінції Альберта упродовж 30-50-х рр. ХХ ст., поблизу кордону з Британською Колумбією іммігранти організували парафії: Ріно (1932 р.), Гайнс Крік (1933 р.), Ксітаун (1934 р.), Гай Прері (1940 р.), які згодом були об'єднані в парафіяльний район Гранд Прері. Упродовж 50-60-х рр. в м. Едмонтон були засновані нові парафії Успіння Пресвятої Діви Марії, Святого Юрія, Чесного Хреста, Покрови Пресвятої Богородиці, Святого Миколая, Святого Володимира. На схід, вздовж кордону з провінцією Саскачеван, були засновані парафії: Глендон (1931 р.), Ту Гіллс, Айрон Рівер (1932 р.), Елк Пойнт (1935 р.), Сент Пол (1940 р.), Денверт (1941 р.), Ллойдмінстер, Верміліон (1949 р.) та ін. [111, с. 415–465] (див. карта 3).

До середини 1970-х рр. єпархія Едмонта налічувала 40 тис. вірян, 102 парафії і 15 парафіяльних районів, 28 єпархіальних священиків, 13 отців Василіян, 3 дияконів. В єпархії від 40-х рр. ХХ ст. діють католицькі організації: Централь Українців Католиків Альберти, БУК, ЛУКЖ, Ліга Української Католицької Молоді. У 1932 р. засновано єпархіяльний тижневик «Українські Вісті». Також у єпархії відкрито Доми сеньйорів Пресвятої Євхаристії, св. Василя ,

св. Йосафата; Дім опіки св. Михаїла; 2 лікарні Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії. У Мондері з 1902 р. діє монастир отців Василян. Після створення Нью-Вестмінстерської єпархії в Британській Колумбії, у 1974 р. Едмонтонська єпархія охоплювала територію лише провінції Альберта [235, с. 387].

У провінції Саскачеван прослідковується поодинокий характер заснування парафій, які доповнили вже існуючі парафіяльні райони. Так, на схід від Ростерн були засновані парафії: Алвена (1930 р.), Єлов Крік (1931 р.), Твей (1937 р.), Мелфорт, Вонда (1941 р.) Вакав, Прудом (1945 р.); на захід – Редігтсон, Спірс, Беттелфорд (1948 р.). Між оз. Квілл і кордоном з провінцією Манітоба були засновані парафії: Стенен (1934 р.), Бюкенен (1935 р.), Кемсек (1938 р.), Тедмор (1941 р.), Паркерв'ю (1943 р.), Гезл Дейл (1944 р.), Віньярд, Вілловбрук (1945 р.), Інвермей (1950 р.), Шіго (1952 р.). На півдні провінції були засновані парафії: Чеплін (1943 р.), Свіфт Каррент, Вейбурн (1948 р.), Монмарт (1950 р.), Іствен (1960 р.) [111, с. 502–567] (див. карта 4).

У середині 70-х рр. XX ст. Саскатунська єпархія налічувала близько 25 тис. вірян, 151 парафію, 20 парафіяльних районів, 21 єпархіального священика, 12 отців Редемптористів та 3 дякони [235, с. 388].

Після Другої світової війни до Канади прибуло 40 тис. «переміщених осіб» (DP). 75 % з їх числа залишилися в провінції Онтаріо [275, с. 36]. Завдяки їм кількість українських католицьких парафій збільшувалася у 50–60-х рр. XX ст. Переважно це парафії, які межували з провінцією Квебек в районі Валь д'Ор, Тіммінс, Теміскамінг, а також поблизу водоспаду Ніагара. Щодо парафіяльних районів Ніагари, то у 1930-х рр. тут проживало не більше 150 сімей, які були розпорошені на території півострова, і лише від початку 1950-х рр. змогли організувати свої парафії [274, с. 4]. У місті Торонто і в околицях, українці, упродовж 50-70-х р. XX ст. заснували близько 14 парафій, 8 з яких знаходилися у Торонто (див. карта 5). На кінець 1970-х р. єпархія Торонто і Східної Канади налічувала 86 парафії, 9 деканатів, близько 86 єпархіальних священиків, 10 отців Василян, 6 отців Редемптористів, 3 отців Студитів та 20 дяконів [235, с. 386].

Парафії Нью-Вестмінстерської єпархії були засновані значно пізніше від інших. До 1950-х рр. тут розміщувалося 12 парафій, серед них: Гріндрод (1924 р.), Ванкувер (1927 р.), Вернон (1936 р.), Річмонд (1946 р.), Келовна (1948 р.) і Вікторія (1949 р.) [111, с. 477–489] (див. карта 6). Основна кількість парафій постали з початком другої половини ХХ ст. Це відбувалося у зв'язку з початком третьої хвилі української імміграції до Канади.

У 1975 р. єпархія налічувала 8 тис. вірян, 16 парафій, 13 єпархіальних священників, 4 отці Василяни і 2 дияконів. З 70-х рр. Розпочали свою діяльність ЛУКЖ, БУК, Єпархіальна Душпастирська Рада, Українська Католицька Молодь. Від 1975 р. у єпархії діє Дім для сеньйорів та літня оселя св. Володимира, заснована у 1983 р. [235, с. 388].

Таким чином, обрання Конгрегацією у справах Східних Церков В. Ладики другим єпископом РГКЦ у Канаді, який належав до ЧСВВ на протигагу світському духовенству, було спробою вирішення довготривалого конфлікту між священниками. Попри залежність від РКЦ, діяльність єпископа В. Ладики позитивно вплинула на фінансове становище та інституційний розвиток РГКЦ. Зростання кількості парафій, священників, заснування українських релігійних і громадських організацій, будівництво шкіл, лікарень, інститутів допомогло організувати іммігрантів та вберегти їх від масової асиміляції. Особливе місце серед української діаспори займала проблема використання церковних календарів. Її невирішеність, в силу певних політичних чи релігійних умов, набувала різного значення для іммігрантів, оскільки була пов'язана з їхньою релігійною ідентичністю, яка опинилася у новому культурному середовищі.

За час діяльності архиєпископа М. Германюка інституційний розвиток РГКЦ набув сталих форм. Ознаками цього були: перейменування РГКЦ в УКЦ, заснування Нью-Вестмінстерської єпархії та призначення нових єпископів, надання Церкві статусу митрополичої, а екзархатам – єпархії. УКЦ отримала чітку ієрархічну структуру та сформований інститут єпископства. Подальшого кількісного розвитку набули парафіяльні райони, число яких збільшили новостворені парафії, та будівництво церков в єпархіях УКЦ. На початок 1970-х рр. процес активного

заснування українських католицьких парафій проходив у провінціях Онтаріо і Квебек. Усього до УКЦ у цей період належало 492 парафії і місії.

4.2. Формування синодальної моделі управління

Української Католицької Церкви та розвиток патріархального руху

УКЦ в середині 70-х рр. XX ст. набула організаційно-ієрархічного довершення. Подальшого розвитку вимагала внутрішня формація Церкви, пов'язана із заснуванням законодавчого і судового органів влади. У Східних Католицьких Церквах відповідною інституцією, яка об'єднувала ці гілки влади, був Синод єпископів. Звичайною формою управління у цих церквах є синодальне управління. Синод єпископів становить найвищу владу, пов'язану із прийняттям законів і здійсненням судочинства, в той час, як Верховний Архієпископ чи Патріарх уособлює виконавчу владу (ККСЦ § 9, к. 102) [84, с. 143].

Тяглість впровадження синодальної форми управління в УКЦ зумовлене декількома причинами. Перша – існування відмінних систем церковного управління у католицизмі і православ'ї. В РКЦ – це єпископська конференція, яка виступає дорадчим органом різних рівнів, регулюється нормами канонічного права та є територіально обмеженою [297, с. 97–98]. У східній традиції подібним аналогом виступає Синод єпископів, який є найвищим законодавчим органом Церкви [234, с. 145].

Друга причина пов'язана з тривалою відсутністю в канонічному праві РКЦ відповідних правових норм щодо організації внутрішнього управління в Східних Католицьких Церквах. Кодекс Канонічного Права РКЦ (Codex Iuris Canonici), прийнятий у 1917 р., затвердив єпископські конференції як дорадчий орган в системі управління Церквою¹³. Обґрунтування синодальної системи управління у

¹³ Статус конференцій єпископів РКЦ був визначений конституцією папи Пія Х «Sapienti concilio» від 29 червня 1908 р., за якою конференції були передані у відання римської Конгрегації собору. Папа Бенедикт XV надав конференціям статус посередницьких органів між Святим Престолом і єпархіальними єпископами. Кодекс Канонічного права РКЦ від 1917 р. не сформулював жодних норм щодо їхньої організації та мети. До Другого

Східних Католицьких Церквах знайшло своє відображення у Кодексі Канонів Східних Церков лише в 1990 р.

Традицію скликання єпископських конференцій для розв'язання важливих для ГКЦ завдань у Східній Галичині започаткував митрополит А. Шептицький. Упродовж 29 листопада – 7 грудня та 21–29 жовтня 1929 р. митрополит організував дві міжнародні єпископські конференції у м. Львів та м. Рим відповідно. У них брали участь майже всі греко-католицькі єпископи світу. На конференції у Львові було створено чотири комісії: з питань вивчення літургії, кодифікації права Східного канону, пастирських обов'язків та церковної організації [339]. Єпископи мали намір знову зустрітися за два роки, а згодом – кожні п'ять років.

На конференції у Римі, яка була приурочена 50-ій річниці священства папи Пія XI, єпископи розглядали питання єдності в здійсненні богослужінь, церковної єдності, формації духовенства та фінансів [130, с. 436]. Також її учасники створили міжконференційну комісію для перегляду всіх літургійних книг [123 с. 235]. Однак, спільних рішень комісія не прийняла, з огляду на відсутність згоди між її учасниками. У 1938 р. папа Пій XI створив літургійну комісію у Ватикані, якій доручив підготувати видання богослужебних книг для греко-католиків.

Наступна конференція була скликана лише у 1951 р. й ініційована українським католицьким духовенством Канади. На той час РГКЦ мала чотири екзархати, очолювані єпископами. Ієрархи вважали за необхідне обговорити проблеми греко-католиків у діаспорі й Канаді зокрема. Важливим було обговорити ситуацію в радянській Україні, де ГКЦ була офіційно ліквідована рішеннями Львівського псевдособору 1946 р. [220, с. 260]. Друга Міжнародна конференція і одночасно Перша Конференція українського католицького єпископату Канади відбулася в Оттаві 11–12 жовтня 1951 р. Єпископи погодились працювати разом над кількома проектами: почати підготовку до скликання першого Синоду; побудувати семінарію; підготувати спільний пастирський лист

Ватиканського Собору існувало 45 національних конференцій єпископів, 20 з яких мали статус затверджений Святим Престолом. Правові норми про конференції єпископів вперше розглянуто в *motu proprio* папи Павла VI «*Ecclesiae sanctae*» від 6 серпня 1966 р. У документі конференція єпископів виступає як синодальний вимір кожного єпископа [212, с. 344–345; 297, с. 100–109].

про покликання до священства та релігійного життя; працювати над створенням єдиної української католицької преси в Канаді; а також видати декілька публікацій, в тому числі книгу про українську імміграцію до Канади, шематизм РГКЦ в Канаді, Катехизис для дітей та Історію УКЦ [290, с. 82].

Інституалізація УКЦ у Канаді, США, країнах Західної Європи уможливили проведення з 1950-х рр. міжнародних конференцій українських католицьких єпископів. Ці зустрічі мали юридичний статус Конференцій єпископів УГКЦ [199, с. 261]. Так, з ініціативи єпископа М. Германюка, який був прихильником єпископської колегіальності і прагнув розширити «Конференцію українського католицького єпископату Канади», включивши єпископів США, запропонував єпископу В. Ладиці організувати спільну конференцію. Єпископи ГКЦ у США погодилися на зустріч за умови, що вони обговорюватимуть обрядові питання. Під час Конференції українського католицького єпископату Канади і США, яка відбулася 25 жовтня 1954 р. у Вашингтоні, єпископам не вдалося досягти згоди. Проте, вони вирішили, що такі засідання необхідні, особливо з метою поглиблення єдності в УКЦ [290, с. 83].

Бажання українських католицьких єпископів налагодити внутрішньо-церковну діяльність спонукало їх до заснування у 1957 р. «Конференції українських єпископів українського обряду» або її ще називають «Конференцією католицьких єпископів Вільного Світу» (The Conference of the Ukrainian Episcopate of the Free World). По суті, український католицький єпископат використав римо-католицьку модель вираження синодальності, яка була відсутня в східному канонічному праві. Результатом заснування конференції єпископів було набуття нею прав юридичної особи [105, с. 82]. Відтак, «Конференція українських єпископів українського обряду» стала дієвою юридичною інституцією [199, с. 263–264].

«Конференція українських єпископів українського обряду» була скликана п'ять разів до часу Другого Ватиканського Собору. Перша конференція – 12 листопада 1957 р. у Торонто, що співпала із щорічною нарадою римо-католицького духовенства Канади (13–14 листопада, Оттава). Друга – 2–

З листопада 1958 р. у Філадельфії, з нагоди святкування інтронізації архієпископа Костянтина Богачевського у Філадельфії. Третя – 12–14 жовтня 1959 р. в Римі з нагоди тридцятої річниці єпископської конференції, скликаної митрополитом Шептицьким в 1929 р. Четверта – 8–10 серпня 1960 р. у Мюнхені, з нагоди XXXVII Міжнародного Євхаристійного з'їзду. П'ята – 2–4 липня 1962 р. у Вінніпезі, з нагоди П'ятдесятої річниці призначення першого греко-католицького єпископа у Канаді [290, с. 83–84; 249, с. 23; 339].

З моменту свого створення робота «Конференції українських єпископів українського обряду» мала на меті вирішити наступні питання: 1) скликання Першого Провінційного Синоду Вінніпезької митрополії УКЦ у 1962 р.; 2) видачі спільних пастирських листів; 3) звернення до духовенства, які включали проблеми покликання, діяльності священиків, єдності в літургійних канонах, введення української та англійської мов у богослужіння; 4) будівництво міжпархіальної семінарії; 5) оприлюднення екуменічних принципів для відносин з іншими християнами, зокрема православними; 6) фінансова підтримка катехитичних програм; 7) переміщення Інституту східнохристиянських досліджень ім. митр. А. Шептицького з Чикаго в Оттаву; 8) забезпечення єдності УКЦ у відносинах з Святим Престолом, Синодом єпископів Української Церкви, Канадською Конференцією католицьких єпископів, релігійними і світськими організаціями та різними рівнями влади [290, с. 62].

Слід зауважити, конференції, організовані митрополитом А. Шептицьким, та, пізніше, українським католицьким духовенством діаспори, мали характер зустрічей, метою яких був обмін досвідом, обговорення та узгодження окремих питань у вирішенні проблем церковного життя. За аналог були узяті єпископські конференції РКЦ, які носили дорадчий характер, а прийняті рішення не були обов'язковими до виконання. Проте, керівництво УКЦ Канади керувалися рішеннями «Конференції українських єпископів українського обряду», спрямовуючи на унормування діяльності ієрархів та розбудову Церкви загалом.

Упродовж 1949–1957 рр. папа Римський Пій XII видав послання *motu proprio*, які сприяли розвитку партикулярного права УКЦ, так як стали частиною

пізніше сформованого Кодексу Канонів Східних Католицьких Церков: «*Crebrae allatae sunt*» від 22 лютого 1949 р.; «*Sollicitudinem nostram*» від 6 січня 1950 р.; «*Postquam apostolicis litteris*» від 9 лютого 1952 р. та «*Cleri sanctitati*» від 2 червня 1957 [91, с. 89–117; 102, с. 5–12; 103, с. 65–150; 90, с. 433–603]. Зокрема, в каноні 351 «*Cleri sanctitati*» папа рекомендував єпископам Східних Католицьких Церков хоча б один раз на двадцять років скликати Синод. Власне, параграфи 1-2 цього документу і стали юридичним підґрунтям для скликання «Конференції українських єпископів українського обряду».

Підготовка до скликання Першого Провінційного Синоду Вінніпезької митрополії тривала упродовж 1957–1962 рр. Синод мав відбутися в 1962 р. з нагоди 50-ї річниці заснування Ординаріату для русинів у Канаді (1912 р.) та призначення першого єпископа. Ювілейні урочистості також включали Євхаристійний конгрес та проведення «Конференції українських католицьких єпископів діаспори». У 1960 р. українські католицькі єпископи Канади затвердили «Статут Української католицької конференції», підготовлений митрополитом М. Германюком [339]. У ньому «Українська католицька конференція» визначалася як організація, яка існує за згодою та з благословення Святого Престолу і об'єднує українських католицьких єпископів усіх країн світу з метою систематичного вивчення, прийняття спільних рішень, пов'язаних з духовним та національним добробутом українського народу й впровадження їх на практиці [290, с. 85]. 15 грудня 1961 р. митрополит надіслав до Конгрегації у справах Східних Церков цей документ для розгляду й затвердження. Юридичну апробацію з боку Святого Престолу «Статут Української католицької конференції» отримав 9 лютого 1962 р. у листі від секретаря Конгрегації у справах Східних Церков архієпископа Габріеля Кусси. Він вніс певні корективи щодо назви і деяких положень документу. Окремо архієпископ запропонував внести уточнення щодо національно-територіальної приналежності створеної «Конференції українських єпископів українського обряду». Рекомендації архієпископа українська католицька ієрархія взяла до уваги і того ж року

затвердила на конференції у Вінніпезі «Статут Конференції католицьких єпископів українського обряду» [36]. Відтак, документ набув юридичної сили.

Наступним етапом розвитку системи управління було скликання Першого Провінційного Синоду єпископів Вінніпезької митрополії УКЦ. Для його проведення, митрополит доручив о. Василю Лабі – протоієрею і протосинкелу екзархату Західної Канади, підготувати проект норм УКЦ, які мали б розглянутися його учасниками [17]. На «Конференції українських єпископів українського обряду», що відбулася в Саскатуні 4 липня 1961 р., єпископи обговорили подальші дії у підготовці до проведення Першого Провінційного Синоду єпископів Вінніпезької митрополії. Відтак, 8 серпня 1961 р. митрополит М. Германюк заснував п'ять передсинодальних комісій – чотири єпархіяльні і одну центральну координаційну, щоб розробити норми, які будуть прийняті єпископами Провінційного Синоду [30]. Кожен із членів комісій одержав копію норм, підготовлених о. В. Лабою, щоб запропонувати свої зауваження та пропозиції. Водночас, 21 січня 1960 р., митрополит М. Германюк написав до архієпископа Габріеля Кусси, просячи його надіслати повну копію Кодексу Східних Католицьких Церков, включаючи ті норми, які ще не опубліковані [320, с. 27]. Архієпископ погодився допомогти, а також надав копії зауважень до Кодексу Східних Католицьких Церков.

Упродовж двох засідань, 29–30 листопада 1961 р. та 13–14 лютого 1962 р., центральна комісія підготувала текст норм. З метою аналізу документа та висловлення своїх зауважень, копії запропонованого тексту були надіслані архієпископом М. Германюком усім священикам Вінніпезької митрополії УКЦ 24 лютого 1962 р. До 15 квітня 1962 р. священики зобов'язувалися передати документ із внесеними пропозиціями центральній комісії [29]. Згодом, центральна комісія доручила о. В. Лабі підготувати остаточний варіант тексту, який в подальшому надіслали кожному священику до початку Синоду.

Відповідно до канону 340, § 2 «Cleri sanctitati» митрополит офіційно скликав Провінційний Синод єпископів Вінніпезької митрополії УКЦ 2 травня 1962 р. Єпископи Едмонтону, Саскатуну, Торонто і Східної Канади мали на

Синоді дорадчі уповноваження, в той час як представники монаших згромаджень – консультативні (відповідно до канонів 341, §1 та 342, § 2). До участі в Провінційному Синоді єпископів з дорадчим голосом були запрошені протопресвітери, ігумени релігійних інститутів Канади й усі священники Вінніпезької митрополії.

З благословенням і дозволу папи Іоанна XXIII та за участю митрополита М. Германюка Перший Провінційний Синод єпископів Вінніпезької митрополії УКЦ офіційно відкрили 26 червня 1962 р. [56]. Упродовж трьох днів проведення Провінційного Синоду єпископів відбулося 7 засідань, які були присвячені прийняттю або зміні норм, заздалегідь підготовлених комісіями. На останньому засіданні єпископів, яке відбулося 29 червня, митрополит М. Германюк зазначив, що усі прийняті акти та рішення будуть передані до Святого Престолу для їх підтвердження і оприлюднення відповідно до канону 350, § 1 «Cleri sanctitati». Учасники Провінційного Синоду єпископів зобов'язалися тримати в таємниці всі питання, які були обговорені під час засідання. Незважаючи на те, що учасники Синоду затвердили низку рішень з питань управління митрополією, вони не отримали підтвердження від Святого Престолу, оскільки римо-католицьке духовенство вважало, що вони не відповідали прийнятим нормам Другого Ватиканського Собору (1962–1965 рр.). Відтак рішення Провінційного Синоду ніколи не були оприлюднені [58].

Наступний етап синодального розвитку пов'язаний із діяльністю архієпископа Й. Сліпого й скликанням Другого Ватиканського Собору. Після повернення архієпископа Й. Сліпого із заслання у 1963 р., УКЦ у кожній зарубіжній країні, де проживали українці, мислилася як елемент єдиного цілого [323; 161, с. 156]. Метою архієпископа було об'єднати Церкви, консолідувати діяльність єпископів і підпорядкувати Верховному Архієпископу. Під керівництвом архієпископа Й. Сліпого, «Конференція українських єпископів українського обряду» була реорганізована як юридичний інститут у Синод, який став невід'ємною правовою частиною УГКЦ і діє до сьогодні [199, с. 261].

Фактично, від часу прибуття архієпископа Й. Сліпого було юридично закріплено офіційну назву – «Синод єпископів УКЦ».

Коли архієпископ Й. Сліпий очолив «Конференцію українських католицьких єпископів українського обряду», як Верховний Архієпископ і глава ГКЦ, почались конфлікти із Конгрегацією у справах Східних Церков. Кардинал вважав, що «східні єпископи в імміграції залежать від їх власного Патріарха або Верховного Архієпископа, таким чином Патріарх або Верховний Архієпископ не повинен питати дозволу для скликання звичайного постійного Синоду або Синоду єпископів, як це було в Русі-Україні дотепер. Митрополит А. Шептицький головував на всіх Синодах єпископів України, Транскарпатії, Югославії, Америки та Болгарії» [150, с. 105–106]. Також архієпископ Й. Сліпий відзначив, що після його прибуття в Рим і упродовж двох років, він міг без зусиль зібрати українських єпископів. «Пробудження і сумнів розпочалися у 1967 р. для того, щоб перешкодити зібранню Синоду; відтоді почалися різноманітні труднощі в українській Церкві» [150, с. 106].

Проблема полягала в тому, що Конгрегація у справах Східних Церков відмовлялася визнавати право архієпископа Й. Сліпого скликати Синод єпископів. Кардинали РКЦ вважали ці зібрання Конференціями єпископів [339]. Префект Конгрегації у справах Східних Церков М. де Фюрстенберг надіслав лист архієпископу Й. Сліпому, в якому йшлося, що єпископи, які знаходилися за межами України, не підпорядковуються владі Верховного Архієпископа. Відповідно, кардинал Й. Сліпий не мав права скликати Синод за участю українських католицьких єпископів. До того ж, частина з українських ієрархів вважали, що ці зібрання мають статус Конференцій, а інші – Архієпископських Синодів [323].

Попри невизнання Конгрегацією у справах Східних Церков права духовенства УКЦ організовувати синодальні засідання, кардинал Й. Сліпий продовжував скликати сесії. Упродовж 1963–1976 рр. відбулося сім Синодів єпископів УКЦ: 1) 27 вересня – 28 листопада 1963 р., під час другої сесії Другого Ватиканського Собору; 2) 13 вересня–19 листопада 1964 р., під час третьої сесії

Другого Ватиканського Собору; 3) 13 вересня–6 грудня 1965 р., під час четвертої сесії Другого Ватиканського Собору; 4) 29 жовтня–4 листопада 1969 р; 5) 31 жовтня–5 листопада 1971 р.; 6) 18–23 жовтня 1973 р.; 7) 9–11 грудня 1976 р. [290, с. 88–89; 339].

На Першому Синоді єпископів УКЦ, який був скликаний під час другої сесії Другого Ватиканського Собору, 17 українських єпископів погодилися, що прийняті в майбутньому рішення Синодів двома третинами голосів матимуть зобов'язуючий характер для духовенства [339]. Однак, дана постанова не була апробована з боку Конгрегації у справах Східних Церков, оскільки суперечила «Статутові Конференції католицьких єпископів українського обряду», у якому йшлося про суто дорадчий характер її рішень [199, с. 266].

Під час засідання Другого Синоду єпископів УКЦ упродовж 13 вересня–19 листопада 1964 р. ієрархи прийняли рішення, що заяви окремих єпископів у питаннях Синоду чи патріархату, вважатимуться офіційною позицією усієї УКЦ [290, с. 95–97]. Крім того, архієпископ Й. Сліпий під час третьої сесії Другого Ватиканського Собору виступив з пропозицією надати Львівсько-Галицькій митрополії статус патріархату [85, с. 37–46]. На четвертій і завершальній сесії Другого Ватиканського Собору митрополит М. Германюк подав письмову пропозицію про створення Львівсько-Галицького патріархату, з огляду на потребу збереження обрядової єдності, церковного правопорядку та координації місійної діяльності [86, с. 3–24; 172, с. 91–92].

Дослідники вказують, що митрополит М. Германюк особисто звертався до кардиналів Римської курії у справі патріархату. Його лист про надання статусу УКЦ патріархату викликав осуд не лише серед римо-католицької ієрархії, але й окремих представників греко-католицького духовенства, про що митрополит написав у своєму щоденнику¹⁴. 23 березня 1965 р. митрополит М. Германюк отримав лист від Апостольського делегата в Оттаві з вимогою припинити акцію «домагання Українського Патріархату» [309, с. 117]. Згодом митрополит був

¹⁴ «Проти ідеї патріархату УГКЦ виступили: митрополит Амбросій Сенишин (США), єпископи Августин Горняк (Лондон), Йосиф Маринець (Бразилія), архієпископ Іван Бучко (Рим) і протоархимандрит ЧСВВ Атанасій Великий (Рим)» [309, с. 110, 112, 117].

повідомлений, що папа Римський «проти створення Українського Католицького Патріярхату, бо це було проти єкуменічного руху – проти Москви» [309, с. 133].

Упродовж 6–8 грудня 1966 р. кардинал Й. Сліпий провів передсинодальне зібрання за участю архієпископа Івана Бучка та єпископів Платона Корниляка, Володимира Маланчука, на якому єпископи підготували порядок денний наступного Синоду єпископів УКЦ, який мав відбутися 1967 р. з нагоди століття канонізації св. Йосафата Кунцевича [339]. Водночас, кардинал Й. Сліпий повідомив про це рішення папу Павла VI, а у листі до кардинала Густаво Тести висловив бажання від імені всього українського католицького єпископату переформатувати єпископські конференції в Синод єпископів. 9 січня 1967 р. кардинал Теста надіслав лист, у якому йшлося, що єдино можлива синодальна інституція для ієрархії УКЦ є «Конференція католицьких єпископів українського обряду», рішення якої мають дорадчий, а не зобов'язувальний характер. Також кардинал додав, що останнє положення відображене в «Статуті Конференції католицьких єпископів українського обряду», а для його зміни повинна бути згода Святого Престолу [199, с. 266, 270]. Відтак, Синод єпископів УКЦ не був скликаний.

У листі до папи Павла VI від 7 грудня 1968 р. кардинал Й. Сліпий звернувся з проханням дозволити скликати Синод єпископів УГКЦ, навів аргументи такого права й описав ситуацію, яка склалася в ГКЦ після 1946 р. Лист державного секретаря кардинала Амлето Чіконьяні від 8 лютого 1969 р. від імені папи закликав архієпископа Й. Сліпого не скликати Синод єпископів і припинити будь-які заходи чи ініціативи в цьому напрямку [199, с. 270].

Згодом, у листі до папи Павла VI, українські католицькі єпископи Канади написали, що причиною нескликання Синоду була Конгрегація у справах Східних Церков. «Прикро, що, не зважаючи на свої численні зусилля, Українська католицька ієрархія не змогла провести одну загальну асамблею в період з 1963–1969 рр. Наша Церква, яка зараз є переслідуваною в Україні і заснована в багатьох країнах вільного світу, зустрілася з незліченними труднощами, які потребують негайного вирішення. Всі спроби наших єпископів запровадити колегіальний уряд

у своїй Церкві, відповідно до указів Другого Ватиканського Собору та недавнього Синоду Єпископів, були відкинуті Священною Конгрегацією для Східних Церков на тій підставі, що канонічне право не передбачає таку колегіальну акцію для східних християн» [290, с. 88].

25 жовтня 1969 р. до Конгрегації у справах Східних Церков надійшов лист, підписаний українськими ієрархами, в якому чітко ставилося питання про надання УГКЦ статусу патріархату [150, с.101].

Третій Синод єпископів УКЦ відбувся упродовж 29 жовтня – 4 листопада 1969 р. Його скликанню передувало посвячення собору Святої Софії в Римі, на якому були присутні українські католицькі єпископи діаспори [328]. Під час проповіді кардинал Й. Сліпий оголосив про скликання Синоду єпископів УКЦ. Упродовж засідання єпископи ухвалили низку рішень й розробили текст «Конституції Українського Патріархату», яка, як передбачалося, мала б стати основним законом у діяльності УКЦ. Того ж року кардинал Й. Сліпий надіслав текст «Конституції Українського Патріархату» префекту Конгрегації у справах Східних Церков М. де Фюрстенбергу. У листі від 1 грудня 1969 р. префект писав, що згідно з чинним канонічним законодавством Східних Католицьких Церков, ніхто в УГКЦ не мав права скликати Синод. Він ще раз підкреслив, що церковна влада кардинала Й. Сліпого обмежена Львівською єпархією [150, с. 101]. Кардинал Й. Сліпий у відповідь надіслав лист від 15 грудня 1969 р., у якому писав, що рішення прийняте більшістю українських єпископів і захищає тисячолітні права Києво-Галицької митрополії [290, с. 90].

Обґрунтування префектом М. де Фюрстенбергом неправомірності кардинала Й. Сліпого скликати Синоди єпископів підсилило позицію Папи Римського [57]. Папа Павло VI особисто написав кардиналу Й. Сліпому 7 липня та 22 липня 1971 р., що «існують канонічні, історичні, духовні та пастирські причини, які, завдяки сучасним обставинам, не дозволяють, на жаль, задовольнити бажання Української Католицької Ієрархії». Також Папа посилався на конституцію «*Orientalium Ecclesiarum*», норми якої «обмежували юрисдикцію патріархів за межами патріаршої території» [290, с. 90; 328]. Попри те, що Святий

Престол не схвалював скликання українською ієрархією Синодів єпископів, кардинал Й. Сліпий, маючи титул Верховного Архиепископа¹⁵, був переконаний, що норми «*Orientalium Ecclesiarum*», надавали йому право їх скликати (п. 9–10).

На Четвертому Синоді 1971 р., українські єпископи підтвердили, що їхні зібрання мали відповідний статус згідно з канонами 288–295 «*Cleri sanctitati*» і продовжили роботу над написанням «Конституції Українського Патріархату». Коли вона була завершена, кардинал Й. Сліпий надіслав її усім українським єпископам для розгляду. Поява цього документу викликала негативний резонанс серед ієрархів РКЦ. Римо-католицькі очільники вказували на низку зауваг: прийняття «Конституції Українського Патріархату» відбулося без відома Святого Престолу і Конгрегації у справах Східних Церков; Українська Церква не була створена як патріарша, а й відтак не мала жодної канонічної основи; вжитий термін «автономний» не відповідав звичаям інших Східних Церков; Конституція, як документ, не мала права піднімати питання про створення Патріархату [38].

Таким чином, попри проведення синодальних засідань українськими ієрархами, Святий Престол продовжував вважати їх єпископськими конференціями, а не Синодом єпископів. У 1972 р. щорічне видання РКЦ «*Annuario pontificio*» подало перелік «Конференцій католицьких єпископів українського обряду», в якому митрополит М. Германюк названий їх президентом. З метою спростування некоректно поданої інформації, митрополит М. Германюк звернувся до кардинала Жана Вілота. У листі митрополит стверджував, що після звільнення кардинала Й. Сліпого з ув'язнення, в УКЦ запроваджено синодальну форму управління, що відповідає рішенням Другого Ватиканського Собору. Одночасно митрополит зауважив, що від 6 травня 1967 р. він подав у відставку як президент «Конференції українських католицьких єпископів українського обряду» [290, с. 91].

¹⁵ 23 грудня 1963 р. згідно з постановою Конгрегації у справах Східних Церков, Й. Сліпий, будучи митрополитом Львівським, отримав титул Верховного Архиепископа, а у 1965 р. – кардинала, в обмін на його вимоги надати патріаршого устрою УГКЦ [217, с. 192–193].

Верховний Архиепископ – самостійний Глава Церкви *sui iuris*, який очолює Верховно-архиепископську Церкву. Має ті самі права і обов'язки, що й патріарх, тому його владу називають ще квазіпатріаршою. Під своїм управлінням має митрополитів та єпископів. В ієрархічній структурі Східних Католицьких Церков займає щабель нижчий від патріарха [234, с. 28].

На Шостому Синоді в 1973 р. українські єпископи оприлюднили текст «Патріаршої Конституції Помісної Української Церкви». Відповідно до її положень, УКЦ є однією із східних помісних Церков з власним літургійним обрядом, територією, церковною дисципліною, історією, починаючи від хрещення Київської Руси-України князем Володимиром Великим у 988 р. У статтях 3-5 вказано, що в межах юрисдикції Української Церкви є забезпечення вірних власним духовенством та ієрархією. Статті 9-16 визнали синодальну систему управління Української Церкви, а також титули, які слід вживати – Блаженніший Патріарх або Верховний Архієпископ, Київський і Галицький. Також у «Патріаршій Конституції Помісної Української Церкви» прописано умови скликання та діяльність Помісного Собору (ст. 34), Постійного Синоду (ст. 35), Патріаршого Собору (ст. 36) і Надзвичайного Синоду (ст. 37) [329].

Нова редакція «Патріаршої Конституції Помісної Української Церкви» була надіслана кардиналу Ж. Віллоту й повторно не отримала схвалення. Апостольським делегатам було доручено поінформувати українських єпископів у всьому світі про те, що документ відхилений Римським Понтифіком через канонічну відсутність органу, який мав право його приймати [37]. Також Конгрегація у справах Східних Церков, за розпорядженням Папи Римського, заборонила єпископам УКЦ бути присутніми на Синоді у Римі 8 травня 1976 р., а кардиналу – учасником Євхаристійного Конгресу в США, який мав відбутися в серпні того ж року. Жодне з послань кардинала Й. Сліпого не було надруковане в діаспорних газетах [290, с. 95].

Встановлені Святим Престолом обмеження у праві скликати Синод єпископів, а також ненадання УКЦ статусу патріархату, викликали хвилі протестів серед українських католиків діаспори. Ідея патріархату здобула широку підтримку серед вірян і духовенства й згодом переросла у патріархальний рух, який найбільше розвинувся у США, Канаді та Австралії [346].

Поштовхом для формування мирянського руху за патріархат у містах Чикаго, Філадельфія, Клівлед, Торонто, Вінніпег, стала низка статей професора М. Чубатого [346]. В українській католицькій газеті «Америка» у червні 1964 р.

він опублікував статтю «Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства» [132]. Цього ж року в журналі «Овид», який виходив у Чикаго, М. Чубатий опублікував статтю «Київський Патріархат – церковна та національна справа» [131]. У статтях історик відзначив потребу в проголошенні патріархату, а також вважав, що утворення Українського патріархату приведе до піднесення престижу Церкви, консолідації української діаспори та сприятиме об'єднанню православних українців з греко-католиками [131, с. 12].

З ініціативи Українського Християнського Руху, який очолював Василь Качмар, постала ініціативна група крайового Комітету за Створення Києво-Галицького Патріархату. Упродовж вересня 1964 р. – червня 1965 р. Комітет за Створення Києво-Галицького Патріархату надіслав до Конгрегації у справах Східних Церков 40 тис. індивідуальних і понад 30 збірних петицій [227, с. 33; 217, с. 198]. У 1965 р. було засноване Товариство за Патріархальний Устрій УКЦ в США [382]. Його учасники у листопаді того ж року склали і надіслали українським єпископам Меморіал, «який за своїм змістом ішов далі поза справу формального встановлення патріархату», адже в ньому йшла мова про проблеми обряду, календаря, мови, єдності Церкви та її самоуправління [198, с. 80].

У вересні 1969 р. з ініціативи ТПУ в США було засновано Світове ТПУ УКЦ. Його очолив Володимир Пушкар, а учасниками стали представники з 10 країн. Зазначимо, що товариства, які існували у цих країнах не консолідували своїх дій. Були спроби об'єднати ТПУ США з ТПУ Канади й відтак створити Координаційний Комітет Українських Громадських Організацій США і Канади за Здійснення Патріархату УКЦ [227, с. 36].

Упродовж 7–8 березня 1970 р. відбулася конференція ТПУ обох країн за участю представників Світового ТПУ в США, Централі Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови УКЦ, Канадійської Ради та Комітету Громадської Дії за Патріархат. Об'єднати дії Координаційного Комітету Українських Громадських Організацій в Канаді та Світового ТПУ в США не вдалося через те, що Координаційний Комітет існував на базі товариств і діяв зі згоди митрополита

М. Германюка та єпископів, у той час як Світове ТПУ США діяло самостійно з ініціативи окремих осіб. Наступна спроба об'єднати організації відбулася 29 січня 1971 р. на з'їзді в Нью-Йорку, проте теж невдало [227, с. 38].

Відзначимо, що ТПУ США, на відміну від ТПУ Канади, було радикальнішим. Показовими у цьому сенсі були оціночні судження ТУП США щодо позбавлення римо-католицькими очільниками права українських ієрархів скликати Синоди, нелегітимності їх рішень тощо. Різкій критиці піддавалися ієрархи, які не підтримували патріархальний рух. Наприклад, у США ТПУ організувало протест проти єпископа Амврозія Сенишина, який не брав участі в Синоді єпископів УКЦ у жовтні 1969 р. і не підписав петиції на підтримку патріархату [217, с. 84]. Після хіротонії Єфрема Кривого (ЧСВВ), 13 лютого 1972 р., якого номінувала Конгрегація у справах Східних Церков, а не Синод єпископів УКЦ, ТПУ США надіслало листи єпископам УКЦ, у яких закликали українських єпископів не брати участі в хіротонії новопризначеного єпископа. У документі ТПУ США зазначалося: «Ми стали посміховищем для куріальних достойників, які вміють зручно користуватися засадою «дівіде ет імпера» і показують силу супроти нашої мученицької Церкви» [227, с. 41].

Протистояння між Конгрегацією у справах Східних Церков та ієрархами УКЦ продовжилося внаслідок призначення 27 липня 1974 р. без згоди кардинала Й. Сліпого і Синоду єпископів УКЦ єпископів для єпархій Нью-Вестмінстера (Ієроній Химій) та Едмонтон (Дмитро Грещук) й апостольського візитатора у Західну Європу (Мирослав Марусин) [265, с. 14]. Як наслідок, у Канаді, за підтримки місцевого греко-католицького духовенства, та в інших країнах світу відбулися протестні демонстрації [120, с. 18].

Навесні 1975 р. Українським Єпископським Синодом у базиліці св. Петра було проголошено Український Католицький Патріархат, а кардинала Й. Сліпого обрано патріархом. Тоді ж вперше архиєпископ підписався під посланням «Патріарх і Кардинал» [217, с. 92]. Акт прийняття патріаршого титулу – подія історично важлива, однак, не все українське католицьке духовенство підтримувало самостійне проголошення Українського патріархату [172, с. 92]. Святий Престол

не визнав цього статусу, мотивуючи тим, що це «не є на часі». В листі папа Павло VI до кардинала Й. Сліпого від 24 травня 1975 р., рекомендував останньому не користуватися цим титулом, оскільки патріархат не може бути встановлений [290, с. 96]. Діалог між папою і кардиналом викликав обурення серед представників ТПУ в різних країнах світу.

Наступна хвиля протестів відбулася у 1976 р., коли архієпископу Й. Сліпому було заборонено приїздити на 41 Міжнародний Євхаристійний Конгрес у Філадельфію [290, с. 95]. Віряни заснували Мирянський міжкрайовий комітет, який організував публічні демонстрації на підтримку «в'язня Ватикану». Одна з таких акцій відбулася в Римі під час процесії очолюваної папою Римським та кардиналом Каролом Войтилою.

Діяльність мирянських організацій у справі проголошення патріархату та у праві проводити кардиналом Й. Сліпим єпископські синоди характеризувалася різним ступенем активності. Але проблема, на думку дослідників, полягала у невмінні об'єднати зусилля. Організаціям бракувало контакту з іншими католицькими мирянськими організаціями. Частина з них використовувала радикальні методи, інші ж знаходилися під впливом ієрархії. В обох випадках її члени не розуміли церковних документів й сприймали їх буквально, не брали до уваги тонкощів ватиканського дипломатичного протоколу [227, с. 66].

Сьомий Синод єпископів УГКЦ був скликаний 9–11 грудня 1976 р. у Римі. Його учасники звернулися до папи Павла VI з проханням визнати Український Патріархат, дозволити використовувати титул «Патріарх» під час богослужінь й не забороняти скликати Синодів. Також кардинал Й. Сліпий вважав, що коли помісна, або сестринська модель замінить у Католицькій Церкві уніатську, або патерналістську церкву, зникне підозра з боку православних церков. Відроджена довіра дасть змогу перейти від автокефальної моделі відносин до помісної [154, с. 50]. У 1977 р. папа підтвердив свою попередню позицію і підкреслив, що патріархат не може бути встановлений, а Верховний Архієпископ УКЦ не мав жодної юрисдикції за межами своєї території [290, с. 96]. Слід зазначити, що певні зрушення у праві застосування синодального управління в

УКЦ відбулися після смерті папи Павла VI і початком понтифікату Івана Павла II у 1978 р. [227, с. 50]. Очевидно, що відмова Папи Римського надати УКЦ статус Патріаршої Церкви була зумовлена політичними мотивами, а також необхідністю зміни моделі відносин між Святим Престолом та Східними Католицькими Церквами, зокрема УКЦ.

Як вважають дослідники, право скликати Синод єпископів УКЦ кардиналом Й. Сліпим тісно пов'язане із проблемою – надання патріаршого статусу УКЦ і проблемою юрисдикції Верховного Архиєпископа. Надання патріаршого статусу останньому не вирішило б питання його територіальної юрисдикції. Згідно з канонами 240 § 1–2 «*Cleri sanctitati*» патріарх мав «звичайну владу» в межах патріархату, а, отже, мав право здійснювати юрисдикцію над єпископами, духовенством та вірянами, проте влада патріарха обмежувалася територіальним принципом. Декретом «*Orientalium Ecclesiarum*» права і обов'язки патріаршої інституції були прирівняні до інституцій верховних архиєпископів. Відтак, з юридичної точки зору, слід розрізняти питання про визнання або надання певній Церкві статусу патріархату, а її очільнику – титул патріарха, а також питання про розширення юрисдикційних прав Верховного Архиєпископа або Патріарха. Тогочасні норми східного законодавства, викладені в «*Cleri sanctitati*» і якими керувався Святий Престол щодо УКЦ, не відповідали принципам, які були прописані в «*Orientalium Ecclesiarum*». Згідно положень декрету, єпископи, які перебували поза територією патріаршої Церкви, були належними до ієрархії цієї ж Церкви [199, с. 268–269; 293, с. 13]. Відтак, кардинал Й. Сліпий розумів, що його право скликати Синод єпископів обмежувалося територією його Церкви. Тому українські католицькі єпископи, які перебували за межами Львівської митрополії, йому не підпорядковувалися. Проте, з огляду на ліквідацію УКЦ у 1946 р. і переслідування її духовенства, норма про територіальне обмеження влади Верховного Архиєпископа не могла мати вирішального значення. Про це неодноразово наголошував кардинал Й. Сліпий у листах до кардиналів Конгрегації у справах Східних Церков і до Папи Римського.

З іншого боку, заяви Святого Престолу у неможливості створення українського Києво-Галицького патріархату і скликання синоду єпископів УКЦ були юридично підкріплені. Норми декрету «*Orientalium Ecclesiarum*» не розширювали влади Патріарха поза територією його патріархату. Тому, створення українського патріархату не розв'язало б проблеми юрисдикції Верховного Архиєпископа за межами території його Церкви. Натомість створення патріархату стало б приводом для інших патріархів Східних Католицьких Церков вимагати таких самих прав, що в майбутньому спричинить до появи різних канонічних проблем [199, с. 275].

Таким чином, переформатування конференційних засідань українського католицького духовенства в Синод єпископів та набуття ним юридичного статусу пройшло тривалий час розвитку. Насамперед, це було зумовлене відсутністю в РКЦ відповідних канонічних норм та еволюцією поглядів кардиналів щодо законодавства Східних Католицьких Церков. Водночас право кардинала Й. Сліпого скликати Синод єпископів за межами території його Верховно-архиєпископської Церкви, а також питання проголошення патріархату, були зумовленими необхідністю консолідувати дії українських католицьких єпископів діаспори, розвитку церковних структур й збереження прав УКЦ.

Висновки до розділу 4

Позитивна динаміка зростання греко-католицьких громад, оптимізація адміністративно-територіального управління Церквою, кадрові рішення, фінансова стабільність, пожвавлення культурно-просвітницької роботи сприяли подальшому інституційному розвитку УКЦ у 1929–1970-х рр.

Призначення апостольським делегатом у Канаду архиєпископа Андреа Кассуло та кардиналів Л. Сінчерро і Е. Тіссеранта до складу Конгрегації у справах Східних Церков, для яких питання інституційного розвитку РГКЦ та збереження українців у лоні католицизму були пріоритетними, вплинуло на зміцнення ієрархічної організації РГКЦ. За їх сприяння відбулося призначення о. В. Ладики очільником РГКЦ, що засвідчило посилення впливу РКЦ. З його особою

пов'язувалося вирішення фінансових проблем Ординаріату, усунення конфлікту між світським духовенством, монашими згромадженнями та іммігрантами. За сприяння РКЦ єпископу В. Ладиці вдалося акумулювати необхідні ресурси для виплати боргу Ординаріату у сумі понад 60 тис. дол. і забезпечити фінансову стабільність РКЦ. Пріоритетом його служіння були: розвиток парафій, число яких зросло від 268 у 1928 р. до 463 в 1956 р.; громадських і релігійних організацій, зокрема ініційованих ним БУК, ЛУКЖ, УКЮ, РКНС, СУБ, Запомогових товариств св. Йосафата і св. Миколая. Координації роботи цих організацій та загалом оптимізації управлінських функцій єпископа у сфері роботи з греко-католицьким духовенством сприяло призначення єпископа-помічника. Внаслідок встановлення радянської влади у Східній Галичині і проведення Львівського собору 1946 р. пожвавилася імміграція духовенства до країн Північної Америки. Вимагало обґрунтування *casus iuris* щодо душпастирської діяльності одруженого духовенства з боку Святого Престолу, які упродовж весни-літа 1947 р. прибули до Канади. Узгодженість дій єпископа В. Ладики та Конгрегації у справах Східних Церков у даному питанні сприяла приїзду 35 священників ГКЦ. Єпископ В. Ладика демонстрував виваженість у вирішенні календарного питання, яке для українців промислових районів Канади мало не лише релігійний, але й соціальний вимір. Пропозицією вільного вибору використання юліанського або григоріанського календарів, на користь останнього скористалися 41 % новостворених громад.

Надання у 1948 р. Ординаріату для русинів у Канаді статусу Апостольського екзархату, з подальшим виокремленням трьох екзархатів й призначенням для них єпископів, стало свідченням інституційної розбудови РКЦ. Серед основних чинників реорганізації церковних структур були: відсутність права юрисдикції митрополита Галицького над іммігрантами за межами своєї території; наявність у Канаді значної кількості католиків східного літургійного обряду; ліквідація ГКЦ в радянській Україні у 1946 р., переслідування віруючих і підпільного духовенства в УРСР. Кількісне та якісне зростання парафій уможливило у 1951 р. поділ Центрального екзархату на екзархати Манітоби і Саскачевану. Заснування

екзархатів сприяло чіткому окресленню територіальних меж, що в майбутньому позначилося на зміцненні структур Церкви.

Каденція обраного 1956 р. главою РГКЦ єпископа М. Германюка характеризувалася подальшим поглибленням інституційних процесів. Упродовж 1956–1957 рр. екзархати набули статусу єпархій, об'єднаних у митрополію, а РГКЦ перейменовано в УКЦ. У 1974 р., з огляду на кількісне збільшення іммігрантів та духовенства у Британській Колумбії, засновано єпархію в Нью-Вестмінстері та призначено єпископа. Таким чином, до другої половини 1970-х рр. основні структурні елементи УКЦ набули сталих форм. Загалом в УКЦ налічувалося 492 парафії і місії.

Розбудова УКЦ потребувала створення системи її внутрішнього управління. За основу була взята конференційна модель, яка використовувалася в РКЦ як регіональний дорадчий орган різних рівнів та, в окремих випадках, використовувалася керівництвом ГКЦ у Галичині. Апробацією цієї управлінської інституції стало проведення п'яти «Конференцій українських єпископів українського обряду» (1957–1962 рр.) і затвердження її Статуту. Засади колегіальної форми управління розвинув Провінційний Синод Вінніпезької митрополії УКЦ (1962 р.). Проте, ініціатива митрополита М. Германюка поширити конференційно-синодальну модель управління для координації діяльності УКЦ країн діаспори не знайшла підтримки єпископів та Святого Престолу.

Своєї довершеності конференційно-синодальна модель як вищий законодавчий орган консолідованої УКЦ отримала лише після приїзду Й. Сліпого у Рим (1963 р.). «Конференція українських єпископів українського обряду» була реорганізована у Синод єпископів УКЦ, який став найвищим церковним законодавчим органом, очолюваним Верховним Архиєпископом. Його учасники отримали право приймати рішення, обирати єпископів та главу Церкви, здійснювати судочинство. Проведення семи Синодів упродовж 1963–1976 рр. засвідчило конфлікт інтересів між кардиналом Й. Сліпим, якого підтримувала більшість єпископів, та Святим Престолом. Останній вважав, що єпископи, які

знаходилися за межами України, не підпорядковуються владі Верховного Архієпископа, а синодальні засідання мають статус конференцій. Обмеження юрисдикційних повноважень Й. Сліпого, локалізація його діяльності та ветування проведення Синодів упродовж 1968–1976 рр. мало своїм наслідком виникнення патріархального руху, який здобув широку підтримку серед вірян і духовенства й набув сталих організаційних форм у Канаді, США та Австралії. Однак, патріархальні організації не змогли об'єднатися в потужний осередок, який би лобіював патріарший статус УКЦ у Ватикані. Координаційний Комітет існував на базі ТПУ Канади і діяв за згоди митрополита М. Германюка та єпископів, у той час як Світове ТПУ в США функціонувало з ініціативи окремих осіб.

ВИСНОВКИ

Інтеграція українських іммігрантів у суспільне життя Канади упродовж кінця XIX – другої половини XX ст. супроводжувалася складними процесами у всіх сферах їхньої життєдіяльності – суспільно-політичній, фінансово-економічній, культурно-освітній, церковно-релігійній. У цих умовах потужним інструментом консолідації громад іммігрантів стала УКЦ, яка пройшла непростий шлях свого становлення та розвитку й засвідчила єдність національного і релігійного самовизначення.

Опрацьований пласт історіографічної бази дослідження підтвердив наявність вагомих напрацювань в окремих сегментах історії української імміграції та УКЦ у Канаді серед зарубіжних, діаспорних і сучасних науковців. Переважно дослідники акцентували увагу на соціально-політичній, економічній та культурно-освітній проблематиці. Проте, комплексне дослідження розбудови церковних структур УКЦ у Канаді відсутнє. Відтак, основу дисертаційного дослідження склали документи Вінніпезької митрополії УКЦ, єпархії Едмонтона УКЦ, архієпархії Сент Боніфас РКЦ та Конгрегації у справах Східних Церков, які вперше введено до наукового обігу. Проаналізовані архівні матеріали створили достатньо репрезентативний комплекс джерел, що сприяло обґрунтуванню основних положень дисертації.

Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на новітніх підходах сучасної науки й зумовлені методологією соціально-гуманітарного наукового пізнання. Розв'язання повставлених завдань здійснено за умов використання історико-генетичного, компаративного, діахронного, синхронного, статистичного, картографічного методів та методу періодизації. З метою з'ясування особистісного внеску ієрархів у процеси інституалізації УКЦ використано методологію психоісторії. Сукупність застосованих методів і принципів наукового пізнання дозволило розкрити тему дисертації й досягти поставленої мети.

Встановлено, що упродовж першої хвилі імміграції (1891–1914 рр.) вплив присутніх у Канаді РПМ, протестантських конфесій та РКЦ на церковно-

релігійного життя українців мав прозелітичний характер різного ступеня активності. Успішна діяльність місіонерів РПМ серед іммігрантів греко-католиків обумовлювалася їхніми знаннями української мови, подібністю обрядово-літургійної практики. На відміну від місіонерів РПМ, протестанти акцентували увагу на вирішенні соціальних проблем іммігрантів, ініціювавши заснування в українських поселеннях шкіл, лікарень, гуртків тощо. Попри налагоджену харитативну діяльність частина українців не знаходила в протестантських деномінаціях задоволення духовних потреб за відсутності Святих Таїнств. З метою припинення відтоку віруючих протестантські пастори підтримали проект створення церкви, яка б позиціонувала свою незалежність від РПЦ та РКЦ. Так звана «Серафимова церква» стала основою для заснування Незалежної Грецької Церкви за фінансової підтримки пресвітеріан. Проект, де протестантська церква офіційно фігурувала як православна, був облудним і посіяв глибоке розчарування серед українців.

Доведено, що конкуренція на місійних територіях у Західній Канаді серед римо-католицького франко- і англоканадського духовенства сформувала феномен суперництва між ними й спонукала греко-католиків до переходу в інші конфесії. Конфліктний характер відносин між українським греко-католицьким духовенством і вірянами з одного боку, та ієрархами РКЦ з другого боку, наприкінці XIX – початку XX ст., обумовлювався канонічними нормами РКЦ, які обмежували права юрисдикції єпископів ГКЦ у Галичині над іммігрантами за межами митрополії та забороняли священнодіяти одруженому духовенству. Низка декретів Конгрегації Поширення Віри упродовж 1890–1902 рр. не сприяли покращенню душпастирської опіки іммігрантів, оскільки ускладнювали або забороняли приїзд одруженого духовенства до Канади і США. Запровадження практики бірітуалізму з метою забезпечення іммігрантів духовною опікою лише частково послабили протистояння між римо-католицьким духовенством та греко-католиками у Канаді. Іммігранти упереджено ставилися до священників через недостатнє знання мови та обряду. Конфронтації між римо-католицьким ієрархами та греко-католицьким

духовенством спричинили зволікання із призначенням єпископа та вирішення питань майнової власності громад.

З'ясовано, що співіснування двох католицьких конфесій на одній території спонукали до пошуків *casus iuris* з боку Святого Престолу. Канонічне обґрунтування присутності церковної інституції греко-католиків включало вирішення двох питань: призначення єпископа з визначеним колом повноважень та власне заснування Церкви католиків східного обряду з подальшою реєстрацією в органах державної влади. Вивчення Конгрегацією Поширення Віри особливостей функціонування греко-католицьких громад у 1902–1908 рр. підтвердили потребу призначення єпископа східного обряду у Канаду та США з метою врегулювання їхнього юрисдикційного підпорядкування та унормування майнових прав. Проте, погоджуючись на призначення єпископа для греко-католиків Канади, учасники Пленарного Собору в Квебеку (1909 р.), на якому вперше публічно розглядалося це питання, переважно керувалися прагматичним бажанням припинити прогресуючий відтік віруючих до РПМ та протестантських конфесій.

Встановлено, що безпосередній вплив на вирішення питання призначення єпископа для греко-католиків Канади мав митрополит А. Шептицький, який під час XXI Євхаристійного Конгресу (6–12 вересня 1910 р., Монреаль), розпочав діалог з римо-католицьким канадським духовенством. За відсутності консенсусу римо-католицького єпископату щодо заснування окремої релігійної інституції для українських іммігрантів греко-католиків на тлі суперництва між ієрархами французького та англійського походження, митрополиту вдалося аргументувати необхідність призначення єпископа для українських іммігрантів.

Доведено, що формування основних структурних елементів Церкви греко-католиків відбулося у період єпископства Н. Будки (1912–1927 рр.). Упродовж його каденції зареєстровано РГКЦ, як юридичну інституцію, яка наприкінці 20-х рр. XX ст. налічувала 250 тис. вірних, 29 світських священиків і 19 монахів, 268 парафій і місійних станиць, 2 семінарії, 2 інститути, 26 вечірніх шкіл, 79 ССНДМ. З метою вирішення майнових протиріч греко-католицьких громад, а

відтак уніфікації запису церковного майна засновано «Руську Греко-Католицьку Єпископську Корпорацію об'єднану з Римом» (1913 р.).

З'ясовано, що інституційна розбудова РГКЦ вимагала від єпископа напрацювання уніфікованих норм діяльності священників, проєкт яких затверджено на Першому Канадському Соборі у Йорктоні (27–29 листопада 1914 р.). Проте «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» переважно не мали практичного застосування. Непосильні фізичні та морально-психологічні навантаження священників, в опікуванні яких перебувало не менше шести різновіддалених парафій, та недостатній рівень фінансового забезпечення вірян призводили до обопільного уникнення виконання прийнятих положень, що у підсумку гальмувало фінансове забезпечення розвитку Церкви.

Встановлено, що шістнадцятирічна діяльність єпископа Н. Будки характеризувалася низкою негативних тенденцій, які обумовлювалися конфліктами єпископа з ієрархами РКЦ, бірітуалістами, ЧСВВ, світськими діячами. Відсутність взаєморозуміння з останніми призвело до церковного розколу й створення альтернативної інституції – УГПЦ (1918 р.). Неефективність розподілу коштів призвела до заборгованості зі сплатою державних податків, судових послуг, зарплатні працівникам тощо, що свідчило про фінансову кризу РГКЦ. Загострення протиріч та власний стан здоров'я спонукали Н. Будку скласти свої повноваження єпископа-ординарія.

З'ясовано, що за сприяння ієрархів РКЦ відбулося призначення Конгрегацією у справах Східних Церков В. Ладики єпископом РГКЦ у Канаді (1928–1956 рр.), який належав до ЧСВВ. Його обрання було спробою вирішення довготривалого конфлікту між світським та монашим духовенством й засвідчило поглиблення впливу римо-католицьких ієрархів на внутрішні справи Ординаріату. Попри залежність від РКЦ, діяльність єпископа В. Ладики позитивно вплинуло на фінансове становище, інституційний розвиток РГКЦ та уможливила приїзд одруженого духовенства. Надання у 1948 р. Ординаріату для русинів у Канаді статусу Апостольського екзархату з подальшим виокремленням трьох екзархатів й призначенням для них єпископів стало свідченням інституційної розбудови РГКЦ.

Кількісне та якісне зростання парафій уможливило у 1951 р. поділ Центрального екзархату на екзархати Манітоби і Саскачевану. Заснування екзархатів сприяло чіткому окресленню територіальних меж РГКЦ, що в майбутньому позначилося на зміцненні її структур. Водночас, призначення єпископа-помічника, єпископа-коад'ютора і єпископів для кожного екзархату засвідчило формування інституту єпископства та сприяло оптимізації управлінських функцій в РГКЦ.

Проаналізовано період діяльності архиєпископа М. Германюка у 1957–1976 рр., яка характеризувався поглибленням процесів інституалізації РГКЦ. Упродовж 1956–1957 рр. екзархати набули статусу єпархій, об'єднаних у митрополію, а РГКЦ перейменовано в УКЦ. У 1974 р. у Британській Колумбії, засновано Нью-Вестмінстерську єпархію та призначено єпископа. Таким чином, до другої половини 1970-х рр. УКЦ мала у своєму складі 5 єпархій очолювані єпископами. Структурні елементи УКЦ набули сталих форм.

Досліджено особливості становлення конференційно-синодальної моделі управління УКЦ у Канаді та її поширення на українські католицькі церкви діаспори.

З'ясовано, що започаткування конференційної моделі внутрішнього управління Церквою ініційовано архиєпископом М. Германюком у формі «Конференції українських католицьких єпископів українського обряду» (1957 р.). Ця колегіальна форма управління після приїзду архиєпископа Й. Сліпого була переформатована в Синод єпископів УКЦ, який став найвищим законодавчим органом та одночасно інструментом об'єднання українських католицьких церков діаспори.

Доведено, що наприкінці 1960–1970-х рр. мав місце конфлікт інтересів між єпископатом УКЦ в діаспорі та Конгрегацією у справах Східних Церков у сфері канонічних прав архиєпископа Львівського, митрополита Галицького і єпископа Кам'янець-Подільського Й. Сліпого. Обмеження юрисдикційних повноважень кардинала Й. Сліпого, локалізація його діяльності та ветоування проведення Синодів упродовж 1968–1976 рр. мали своїм наслідком виникнення

патріархального руху, який здобув широку підтримку серед вірян і духовенства й набув сталих організаційних форм у Канаді, США та Австралії.

Визначено основні етапи процесу становлення і розвитку УКЦ упродовж кінця XIX – другої половини XX ст. й запропоновано авторську періодизацію даного процесу:

перший етап (1891–1910 рр.) – характеризується заснуванням греко-католицьких парафій у підпорядкуванні латинської ієрархії, що мало своїм наслідком протистояння між греко-католиками та ієрархією РКЦ. Обмеження юрисдикційних повноважень митрополита Галицького своєю територією та заборона служіння одруженого духовенства серед іммігрантів обумовили успішну місіонерську діяльність РПМ і протестантських конфесій серед католиків східного обряду. Прогресуючий відтік віруючих спонукав Конгрегацію Поширення Віри до пошуку канонічного обґрунтування створення для греко-католиків окремішньої церковної інституції.

другий етап (1911–1928 рр.) – характеризується активізацією інституалізаційних процесів: заснування Ординаріату для русинів у Канаді, призначення о. Н. Будки титулярним єпископом Ординаріату, реєстрація у державних органах влади РГКЦ як окремої інституції, що мало своїм наслідком зростання кількості парафій, поповнення кадрового складу духовенства, унормування прав власності громад на земельні ділянки і храмові споруди. Даний період став переломним у релігійному житті української греко-католицької спільноти;

третій етап (1929–вересень 1956 рр.) – період динамічного розвитку РГКЦ та її подальшої інституційної розбудови. Реорганізовано Ординаріат для русинів у Канаді в Апостольський екзархат для русинів у складі екзархатів Центральної, Східної і Західної Канади, які згодом перейменовано на Апостольські екзархати Вінніпегу, Едмонтону, Саскатуна, Торонто і Східної Канади. Додаткового розвитку набув інститут єпископства РГКЦ;

четвертий етап (жовтень 1956–1970-ті рр.) – основні структурні елементи інституційного розвитку УКЦ набули сталих форм: РГКЦ перейменовано на УКЦ

й надано їй статус митрополії, Апостольські екзархати Вінніпегу, Едмонтону, Саскатуна, Торонто і Східної Канади переведено в статус єпархій, засновано Нью-Вестмінстерську єпархію. Ініційовано формування конференційно-синодальної моделі внутрішнього управління. Розвитку набув патріархальний рух.

Встановлено, що на динаміку розвитку парафій УКЦ впливали інтенсивність міграційного потоку, усунення внутрішньо-церковних та міжконфесійних конфліктів, формування ієрархічної структури та зміцнення кадрового складу Церкви. Ареал компактного поселення мігрантів зі Східної Галичини та Північної Буковини визначив географію та хронологію заснування українських католицьких парафій. За нашими підрахунками упродовж 1891–1911 рр. було засновано 165 парафій і місій. У провінціях Саскачеван – 63, Манітоба – 56, Альберта – 38, Онтаріо – 7, Британська Колумбія – 1. У 1912–1928 рр. найбільша кількість парафій і місій концентрувалася у провінціях Манітоба і Саскачеван (98), Альберта (47), а найменша – в Онтаріо і Квебеку (23), Британській Колумбії (2). Усього в Ординаріаті налічувалося 268 парафій і місій, з них 64 парафії не мали церковних будівель. У 1929–1956 рр. було засновано 195 парафій і місій: у екзархатах Саскатуна – 48, Едмонтону – 39, Вінніпегу – 39, Торонто і Східної Канади – 49, Британській Колумбії – 12. Усього РГКЦ налічувала 463 парафії і місії. У 1957–1970 рр. – було засновано 35 парафії і місії, в єпархіях Торонто і Східної Канади – 14, Едмонтону – 8, Саскатуни – 5, Нью-Вестмінстері – 2 та Вінніпезькій митрополії – 6. Усього до УКЦ належало 498 парафії і місії. Таким чином, пік зростання парафій і місій припадає на 1950-ті рр., що обумовлено інтенсивним потоком іммігрантів у зв'язку із закінченням Другої світової війни. Усталеного характеру релігійна мережа набула лише наприкінці 70-х рр. ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Архів св. Володимира Архиепархії Вінніпегу УКЦ

1. Грамота звільнення о. адміністр. Оленчука. UCAWA. *Книга Ординаріату*, по. 59А (Жовтень, 1923). Р. 17.
2. З листування Богдана Казимири і митрополита М. Германюка, Едмонтон, Листопад 22, 1955. UCAWA. В. Kazymyра Fonds. F. 196. Р. 1–5.
3. Звернення о. Оленчука до греко-католицького духовенства у Канаді, Вінніпег, Листопад 27, 1922. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 311.
4. Книга Єпископського Ординаріату. Обіжник. Звіти і довги. UCAWA. Липень, 1913. No. 109. Р. 4.
5. Книга Єпископського Ординаріату. Обіжник. Звіти і довги. UCAWA. Листопада, 1925. No. 74. Р. 22.
6. Книга Єпископського Ординаріату. Обіжник. Звіти і довги. UCAWA. Листопад, 1923. No. 65. Р. 17.
7. Книга Єпископського Ординаріату. Обіжник. Звіти і довги. UCAWA. Червень, 1913. No. 89–103. Р. 3.
8. Лист, єпископа Н. Будки до Львівського Ординаріату, Вінніпег, Травень 14, 1914 р. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f. 11.16.069.
9. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, San Romeo, Лютий 27, 1928. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f. 11.16.114.
10. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, San Romeo, Березень 30, 1928. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f. 11.16.121.
11. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, Вінніпег, Грудень 20, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f. 11.16.020.
12. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, Вінніпег, Січень 20, 1914. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 13.
13. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, Вінніпег, Травень 3, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f. 11.16.230.

14. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, Рим, Грудень 19, 1923. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f. 11.16.088.
15. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, Рим, Листопад 7, 1928 р. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1.
16. Лист, єпископа Н. Будки до митрополита А. Шептицького, Рим, Січень 12, 1924. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 5, f.11.16.087.
17. Лист, митрополита М. Германюка до мітрата В. Лаби, Вінніпег, Квітень 2, 1960. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 498/58.
18. Лист, о. А. Редкевича до єпископа Н. Будки, Вінніпег, Травень 7, 1915. UCAWA. Secular Priests 11. Fascicle AR, f. 68r.
19. Лист, о. І. Бучка до єпископа В. Ладики, Грудень 30, 1912. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1. Fascicle 4. Folio 2826r.
20. Лист, о. М. Оленчука до о. А. Филипіва, Вінніпег, Вересень 20, 1922. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 350.
21. Лист, о. М. Оленчука до священиків, Листопад 27, 1922. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 311.
22. Лист, о. П. Олексіва до єпископа В. Ладики, Вінніпег, Травень 2, 1929. UCAWA. Secular Priests 9. Fascicle PO. Folio 148.
23. Лист, о. С. Дидика до о. М. Оленчука, Мондер, Грудень 3, 1922. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 312.
24. Лист, о. Филими до Вінніпезького Ординаріату, Торонто, Грудень 5, 1913 р. UCAWA. Secular Priests 5, f. 3.
25. Лист, о. Филими до Вінніпезького Ординаріату, Львів, Серпень 18, 1913. UCAWA. Secular Priests 5, fasc. JF, f. 2.
26. Парафіяльний вісник церкви свв. Володимира і Ольги, Вінніпег, Лютий 5, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 22-23.
27. Телеграма, єпископа Н. Будки до о. Й. Бали, Форт Вільямс, Жовтень 13, 1913. UCAWA. Secular Priests Papers 4. Fascicle. JD, f. 1.
28. Letter, Cardinal E. Tisserant to Archbishop B. Ladyka, April 19, 1947. UCAWA. Bishop Basel Ladyka Papers. Prot. 428/45.

29. Appeal to the Clergy of the Winnipeg Metropolia, April 15, 1962. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 498/58, No. 5.
30. Decree of Established of Pre-Synodal Commissions, Metropolitan Maxim Hermaniuk, August 8, 1961. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 498/58, No. 2.
31. First Ad Limina Visit and Second Quinquennial Report 1922–1923: Request for an Auxiliary Bishop. Winnipeg, December 22, 1922. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 1017.
32. Letter, Advistor Council to Bishop N. Budka, Winnipeg, November 5, 1924. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 486.
33. Letter, Archbishop I. Antoniutti to Archbishop B. Ladyka, Ottawa, November 16, 1951. UCAWA. Fonds Maxim Hermaniuk. Prot. 2086/51.
34. Letter, Archbishop I. Antoniutti to Archbishop B. Ladyka. Ottawa, June 23, 1948. UCAWA. Bishop Basel Ladyka Papers. Prot. 1183/48.
35. Letter, Archbishop A. Cassulo to Archbishop L. Sincero, Ottawa, November 27, 1929. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 3. Folio 1806r. Prot. 25319.
36. Letter, Archbishop G. Coussa to Ukrainian Catholic Bishops. Rome, February 9, 1962. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 498/58.
37. Letter, Archbishop Guido Del Mestri to Archbishop Maxim Hermaniuk, June 5, 1974. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 20462.
38. Letter, Archbishop Guido Del Mestri to Ukrainian Hierarchs in Canada, September 27, 1972. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 17692.
39. Letter, Archbishop M. Hermaniuk to Cardinal G. Testa, Winnipeg, February 12, 1964. UCAWA. OSBM 2, f. 1822-1829, No.12/64.
40. Letter, Archbishop B. Ladyka to Cardinal E.Tisserant, February 26, 1947. UCAWA. Bishop Basel Ladyka Papers. Prot. 428/45.
41. Letter, Archbishop B. Ladyka to Cardinal E. Tisserant, June 27, 1947. UCAWA. Bishop Basel Ladyka Papers. Prot. 428/45.
42. Letter, Archbishop B. Ladyka to Cardinal E. Tisserant, Wiinipeg, November 19, 1951. UCAWA. Bishop Basel Ladyka Papers. Prot. 2089/51.

43. Letter, Archbishop G. Panico to Archbishop M. Hermaniuk, Rome, January 12, 1957. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. No. 2614/57.
44. Letter, Archbishop G. Panico to Archbishop M. Hermaniuk, Rome, April 15, 1955. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 757/55.
45. Letter, Archbishop P. Stagni to Bishop N. Budka, Ottawa, January 9, 1914. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 2, f. 850-851. Prot. 10621.
46. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop P. Di Maria, November 26, 1918. UCAWA. Delegatio Apostolica Canadensis. Prot. 1133, L32883. P. 9-10.
47. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop A. Langevin, Winnipeg, July 27, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 2, f. 898.
48. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop A. Langevin, Winnipeg, July 28, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 2, f. 899.
49. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop A. Langevin, Winnipeg, July 29, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 2, f. 900.
50. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop J. Ryan, Winnipeg, December 7, 1914. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 1, f. 82.
51. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop A. Sinnott, Winnipeg, March 8, 1912. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 3, f. 1626.
52. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop P. Stagni, Winnipeg, March 31, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 2, f. 871.
53. Letter, Bishop N. Budka to Archbishop P. Stagni, Winnipeg, November 21, 1913. UCAWA. Bishop Nykyta Budka Papers 2, f. 917.
54. Letter, Bishop B. Ladyka to Archbishop A. Cassulo, Winnipeg, August 15, 1931. UCAWA. Bishop Basel Ladyka Papers. Folio 104.
55. Letter, Cardinal A. Cicognani to Metropolitan M. Hermaniuk, Rome, August 27, 1962. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 317/61.
56. Letter, Cardinal A. Cicognani to Metropolitan M. Hermaniuk, Rome, June 16, 1962. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 498/58, No. 85594.

57. Letter, Cardinal W. Fustenberg to Cardinal J. Slipyj, Rome, April 10, 1970. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. 388/69.
58. Letter, Cardinal E. Tisserant to Archbishop I. Antoniutti, December 5, 1945. UCAWA. 2, f. 917.
59. Letter, Cardinal E. Tisserant to Archbishop M. Hermaniuk, Rome, January 22, 1957. UCAWA. Metropolitan Maxim Hermaniuk (CSSR) Papers. Prot. No. 609/57.
60. Letter, Ukrainian Catholic Bishops to Archbishop I. Antoniutti, Winnipeg, June 17, 1948. UCAWA. Prot. 1177/48.

Архівні матеріали Едмонтонтської єпархії УКЦ

61. Будка Н. «Ми русини греко-католики». Лист Пастирський. Листопад 26, 1913. UCAAE. Fascicle T36-A-01.
62. В справі Бурси ім. Митрополита А. Шептицького і Інституту Просвіта, Березень 1, 1917. UCAAE. Fascicle T36-A-02.
63. Звернення єпископа Н. Будки до духовенства, Вінніпег, Серпень 15, 1927. UCAAE. Fascicle T36-A-02.
64. Звернення єпископа Н. Будки до духовенства, Вінніпег, Червень 22, 1923 р. UCAAE. Fascicle T36-A-02, Prot. No. 42/22 ord.
65. Лист, єпископа Н. Будки до о. А. Калиша, Рим, Червень, 26, 1928. UCAAE. Fascicle T36-A-02.
66. Лист, єпископа Н. Будки до о. С. Дидика, Вінніпег, Липень 17, 1919. UCAAE. Fascicle T36-A-02.
67. Лист, о. Н. Крижановського до єпископа Н. Будки, Листопад 6, 1925. UCAAE. Fascicle T36-A-02.
68. Лист, о. Н. Крижановського до о. М. Оленчука, Мондер, Січень 28, 1923. UCAAE. Fascicle T36-A-02.
69. Letter, Archbishop Guido Del Mestri to Bishop Neil Savaryn, Ottawa, January 26, 1972. UCAAE. Fascicle T36-A-02. Prot. 16707.
70. Letter, Bishop N. Savaryn to Archbishop G. Del Mestri, Edmonton, February 27, 1974. UCAAE. Fascicle T36-A-02. Prot. 16708.

71. Letter, Father P. Filas to Archbishop E. Legal, Leopoli, January 6, 1911. UCAAE. Fasc. 50-B-26.
72. Basyl Ladyka diaries. September 7, 1909. UCAAE. Fascicle T36-A-03.

Архівні матеріали архієпархії Сент Боніфас РКЦ

73. Letter, Archbishop A. Langevin à Archbishop D. Sbarretti: bénédiction de la nouvelle église ruthène; cessation d'un petit schisme ruthène June 10, 1905, 184.1 - Ruteni nella diocesi di St. Boniface, No. L33181.
74. Rapport Sur La Question Des Ruthenes. Archbishop A. Langevin to D. Sbarette. 1902. f. 0075, Ref. 34013-34016.

Архів Конгрегації у справах Східних Церков

75. Letter, Archbishop A. Cassulo to Archbishop L. Sincero, Ottawa, February 6, 1928. ACCO. Ruteni 5. Pos. 502/28. Fascicle 2. Prot. 23257.
76. Letter, Archbishop A. Cassulo to Archbishop L. Sincero, Ottawa, January 12, 1929. ACCO. Ruteni 2. Pos. 380/28. Fascicle 2. Folio 85. Prot. 24481.
77. Letter, Bishop N. Budka to Cardinal G. Tacci, Winnipeg, March, 1928. ACCO. Ruteni 2, pos. 380/28. Fascicle 1, f. 3.
78. Letter, Father A. Delaere to Archbishop P. Stagni, Jorkton, March, 1918. ACCO. Ruteni 5. Pos. 502/28. Fascicle 1. Prot. 14529 [372/18].
79. Plenary Minutes, June 11, 1928. ACCO. Ruteni 2. Pos. 380/28. Fascicle 1. Folio 48.
80. Plenary Minutes, June 23, 1928. ACCO. Ruteni 2. Pos. 380/28. Fascicle 1. Folio 48.

II. Церковні документи, апостольські листи, пастирські послання

81. Будка Н. Лист Пастирський. Дороговказ для русинів, що ідуть до Канади. Вінніпег, Манітоба, 1913. 12 с.
82. Будка Н. Лист Пастирський. О потребі організації. Вінніпег, Манітоба, 1913. 12 с.

83. Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді. Вінніпег, Манітоба, 1915 / D. Motiuk. *Eastern Christians in the New World: An Historical and Canonical Study of the Ukrainian Catholic Church in Canada*. С. 231–310.
84. Путівник по Східному Кодексу: Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков / за ред. Дж.Недунгатта. пер. з англ. О. Гладкий. Львів: Свічадо, 2008. 792 с.
85. Спільне Пастирське послання українських Владик з III сесії II Ватиканського Вселенського Собору в Римі / Й. Сліпий [та ін.]. *Благовісник*. Кастельгандольфо [Рим], 1965. Кн. 1. С. 37–46.
86. Спільне пастирське послання українських католицьких Владик приєднаних на кінцевій IV сесії Вселенського Собору Ватиканського Другого в Римі: дано при гробі св. свщм. Йосафата в день св. апостола Андрея Первозванного, року Божого 1965 / Й. Сліпий [та ін.]. *Благовісник*. Кастельгандольфо [Рим], 1966. Кн. 1. С. 3–24.
87. Унія в Америці. Причинок до відносин Рускої Церкви. Відповідь Андрееви гр. Шептицькому, митрополитови львівському гр. кат. Обряду на его посланіє з 20 августа 1902. New York, 1902. 73 с.
88. Шептицький А. Канадійським русинам (Жовква, 1911) // Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944. Т. I: Пастирські послання 1899–1914 / Упор. О. Гайова та Р. Тереховський. Львів: Артос, 2007. С. 722–767.
89. Шептицький А. Русинам, осілим у Канаді (1901) // Твори Слуги Божого Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.VIII. 1899 р. – 7. IX. 1901 р.). Т. 1. Торонто, 1965. С. 259–268.
90. «Cleri sanctitati» (2 червня 1957 р.) *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 49. P. 433–603.
91. «Crebrae allatae sunt» (22 Febbraio 1949 р.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 41. P. 89–117.
92. «Cum data fuerit» (1 Martii 1929 р.). *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, 1929. Vol. 21. P. 152–159.

93. «Cum Episcopo Graeco-Rutheno» (17 Augusti 1914). *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, 1914. Vol. 6. P. 458–463.
94. «Cum territorii amplitude» (1974 p.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 66. P. 470–471.
95. «De Ruthenorum» (1951 p.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 43. P. 544–547.
96. «Decretum de Sacerdotibus Ruthenis S. Congregat De Propaganda Fide, Die 10 Maii, 1892». *American Ecclesiastical Review* 8 (1892). P. 66–67 URL: <http://www.archive.org/stream/americanecclesia07cathuoft#page/n6/mode/1up> (accessed: 09.05.2017).
97. «Fidelibus Ruthenis» (18 Augusti 1913). *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, 1913. Vol. 5. P. 393–399.
98. «Graeci-rutheni Ritus» (24 Maii 1930 p.). *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, 1930. Vol. 22. P. 346–354.
99. «Hanc Apostolicam» (1956 p.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 48. P.114–115.
100. «Omnium cuiusvis ritus» (1948 p.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 40. P. 287–290.
101. «Qua sollerti» (23 Decembris 1929 p.). *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, 1930. Vol. 22. P. 99–105.
102. «Sollicitudinem nostrast» (6 Gennaio 1950 p.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 42. P. 5–12.
103. «Postquam apostolicis litteris» (9 Febbraio 1952 p.), *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, Vol. 44. P. 65–150.
104. Budka N. Memorandum on the Status & Improvements of the Ruthenians of Canada. January 31, 1914. *A Delicate and Difficult Question: Documents in the History of Ukrainians in Canada 1899-1962*, eds. by Bohdan Kordan and Lubomyr Luciuk. Kingston, Ontario: Limestone Press, 1986. P. 25–27.
105. Codex Iuris Canonici. *Acta Apostolicae Sedis*. Rome, 1917. Vol. IX. Pars II. 594 p.
106. Second Ad Limina Visit and Quinquennial Report, 1928 / McVay A. *God's martyr, history witness: Blessed Nykyta Budka, the first Ukrainian Catholic Bishop of Canada*. Edmonton: Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton, 2014. 613 p. P. 375–378.

III. Альманахи, пропам'ятні книги, ювілейні видання, шематизми

107. Дорога, Правда і Життя (1988–1988). Ювілейний збірник матеріалів для відзначення Тисячоліття Українського Християнства. Ред. Я. Чумак. Торонто: Видання УКЦ Східної Канади, 1988 р. 816 с.
108. 60-ліття українських піонерів в Канаді (1891-1951 pp.). Winnipeg, Trident Press Ltd., 1951. 84 с.
109. Перше сторіччя Тебе Бога хвалимо. Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії. Рим, СС. Служебниці Н.Д.М., 1992. 111 с.
110. Пропам'ятна книга оо. Василян у Канаді. 50 літ на службі Богові й народові (1902–1952). Вид. оо. Василян у Торонті, 1953. 432 с.
111. Blazejovskyi D. Shematism of the Ukrainian Catholic Church: a Survey of the Church in Diaspora. Rome: Synod of Ukrainian Catholic Bishops, 1988. 1318 p.
112. Blazejovskyi D. Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751–1988): Annotated List of Priest Who Served Outside of Ukraine. Rome, 1988. 284 p.
113. Fifty Steps Forward. 50th Anniverary St. Vladimir's College 1942–1992. Roblin, Manitoba, 1991. 224 p.
114. Jubilee Memoir. 1902–1962. В п'ятдесят річчя провінції Христа Царя Згромадження Сестер Служебниць Пресвятої непорочної Діви Марії. Торонто, 1952. 161 с.
115. Millennium of Christianity in Ukraine: A Symposium. Ottawa, Saint Paul University, 1987. 303 p.

IV. Преса

116. Василянський вісник. Рим : При Ген. Курії ОО. Василян, 1988. № 18. С.114.
117. «Гр. Кат. Єпископи проповідували по Львівських церквах». *Свобода*, 4 січня 1928. № 2 (36). Р. 1.
118. Громадський голос. Липень 15 – Серпень 1, 1900. С. 3.
119. Епархіяльний вістник. Вінніпег: Ман., 1 грудня, 1924. № 1 (2). С. 3
120. За Патріархат. Грудень, 1974. С. 18.

121. Канадійський русин. Січень 23, 1918. С. 2
122. «Конституційний Статут Католицької Акції греко-католицької Галицької провінції». *Католицька Акція*, 1934. № 1 (червень 1934 р.). С. 16
123. Міжєпархіальна обрядова комісія. *Нива*, 1930. № 25. С. 235.
124. *Нива*, 1908. № 3, С. 60–63.
125. *Нива*, 1929. №. 7–8 (24). С. 315.
126. *Свобода*. 28 травня, 1903. №. 22. С. 1–8.
127. *Свобода*. 13 червня, 1901. №. 24. С. 1–4.
128. *Свобода*. 24 квітня, 1902. №. 17–18. С. 1–4.
129. *Свобода*. 26 вересня, 1898. №. 39. С. 2–3.
130. Чомин П. Конференція українського греко-католицького єпископства в Римі. *Нива*, 1929. № 24. С. 434–439.
131. Чубатий М. Київський Патріархат – церковна та національна справа. *Овид*. 1964, Ч. 3. С. 5–13.
132. Чубатий М. Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства. *Америка*. 1964. Ч. 107–109. С. 1–3.
133. «An Act to Incorporate the Ruthenian Greek Catholic Episcopal Corporation of Canada». Act of the Parliament, 1913 2 (chapter 91). P. 443–447.
134. *Missionary Bulletin*, 1907. № 3 (4). P. 169.
135. *Missionary Bulletin*, 1910. № 1 (7). P. 56.
136. *Missionary Outlook*. February, 1907. № 29 (2). P. 154.
137. *Missionary Outlook*. September, 1908. № 32 (3). P. 163.
138. Stechishin M. The National Priest. *Український голос*. December 1917-July 1918. P. 3
139. *The Presbyterian Record*, 1910. April № 4 (25). P. 182–183.
140. *The Presbyterian Record*, 1919. April № 4 (64). P. 102.
141. Будучність Нації. № 22–23, Йорктон, 1947. 12 с.
142. Бюлетень КУК. Ч. 2-3. Торонто. 1978.
143. Бюлетень НТШ в Канаді. Торонто-Онтаріо, 1950–1953.
144. Віра й Культура. Вінніпег, 1955–1956, 1975–1976.

145. Голос Ізбавителя. Йорктон, 1923. 26 с.
146. Голос Спасителя. Йорктон, 1936, 1950.
147. Логос. Вотерфорд, 1950–1953.
148. Український Православний Вісник. № 37. Ямайка. 1970,

V. Монографії, опубліковані статті, брошури

149. Андрухович К. З життя Русинів в Америці. Спомини з років 1889–1892. Коломия, Галичина, 1904. 60 с.
150. Баб'як А. Легітимність українського Патріархату. Ліон-Львів: Місіонер. 2004. 272 с.
151. Баграмов Л. Государство и экономика Канады. Москва: Наука, 1986. 319 с.
152. Бала Й. Перший Український Єпископ Канади Кир Никита Будка. Вінніпег, 1952. 56 с.
153. Бачинський Ю. Українська еміграція в З'єднаних державах Америки. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1914. 492 с.
154. Бендик М. Помісність Української Греко-Католицької Церкви та її бачення патріархом Йосифом Сліпим. Львів, 1996. 55 с.
155. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
156. Білецький Л. Українські піонери в Канаді: 1891–1951. Вінніпег: Накладом Ком. Укр. Канади, 1951. 128 с.
157. Божик П. 25-ліття дієцезії в Канаді. Йорктон, 1938. 33 с.
158. Божик П. Церков українців в Канаді: Причини до історії українського церковного життя в Британській Колумбії за час від 1890. Вінніпег: Б.в., 1927. 335 с.
159. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). Монреаль-Оттава: Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук, 1991. 485 с.

160. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнзен, 1977. 341 с.
161. Бублик Т. Діяльність патріарха Йосифа Сліпого щодо легалізації УГКЦ у світлі радянських документів (1960–1980-і роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 37. С. 152–157.
162. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: у 4 т. Т. 4. Нью-Йорк, 1957–1961. 720 с.
163. Волік Н. Вплив митрополита Галицького А. Шептицького на становлення Української греко-католицької церкви в Канаді наприкінці XIX – початку XX століття. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій*: матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р. / за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2015. С. 117–123.
164. Волік Н. Інституційний розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (40–60-х рр. XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* / за заг. ред. проф. Івана Зуляка. *Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. № 2 (3). С. 118–123.
165. Волік Н. Никита Будка – перший єпископ Рутенської Греко-Католицької Церкви у Канаді: процес обрання. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2017. № 83. С. 139–146.
166. Волік Н. П'ять декретів, які вплинули на процес становлення Греко-Католицької Церкви в Канаді (1890–1902). *Українське релігієзнавство*. Київ, 2016. № 80. С. 62–67.
167. Волік Н. Порівняльна характеристика декретів «Fidelibus Ruthenis» та «Graeci-rutheni Ritus», їх вплив на релігійне життя Канади. *Науковий вісник «Гілея»*. *Збірник наукових праць*. Київ: Гілея, 2018. Вип. 131 (4). С. 191–195.

168. Гнідик І. Початки та розбудова Греко-Католицької Церкви у США (кінець XIX – початок XX ст.): дис. канд. іст. наук: 07.00.02/ Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2015. 200 с.
169. Головин Б. Мученики та ісповідники Української церкви XX століття: Нариси. Статті. Дослідження. Тернопіль: Просвіта, 2000. 244 с.
170. Гринчишин Т. Українська Греко–Католицька Церква за кордонами України станом 2010 року: короткий огляд. *Історія релігії в Україні : у 10-ти т. Т. 9. Релігія і Церква в історії української діаспори* / за ред. проф. А. Колодного. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2013. С. 25–64.
171. Гуменюк І. Мої спомини: До розвитку організованого життя українців у Східній Канаді. Торонто, 1957. 62 с.
172. Димид М. Еклезіологія митрополита Максима (Германюка). *Мётрон*, 2014. № 10–11. С. 85–128.
173. Дмитрів Н. Канадійська Русь. Подорожні спомини. Канада: Українська вільна академія наук, 1972. 60 с.
174. Добржанський О. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775–1940). Чернівці: Золоті литаври, 2003. 172 с.
175. Домбровський О., Масіян Н., Никирса М. Нарис історії Українського євангельсько-реформованого руху. Нью-Йорк-Торонто: Видання УЄО в Північній Америці, 1976. 622 с.
176. Євтух В. Українці за межами України. *Історія України: нове бачення* / за заг. ред. В. А. Смолія. К.: Україна, 1996. Т. 2. С. 467–493.
177. Історія України / за ред. Ю. Зайцева. Львів: Світ, 2000. 488 с.
178. Кабузан В. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса. М.: Наука, 2006. 657 с.
179. Казимира Б. Митрополит Андрій Шептицький та канадійські українці. *Пропам'ятна книга оо. Василян у Канаді. 50 літ на службі Богові й народові (1902 – 1952)*. Торонто-Онтаріо, 1953. С. 97–149.

180. Казимира Б. Перший василіянин у Канаді [Текст]. Торонто: Добра книжка, 1961. 40 с.
181. Казимира Б. Перші осяги (Духовна опіка над українцями в Канаді). Йорктон: Друкарня Голосу Спасителя, 1956. 27 с.
182. Казимира Б. Проблеми українського єпископату для Канади. *Історія релігії в Україні: у 10 т / за ред. А. Колодного [та ін.]. Релігія і Церква в історії української діаспори*. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2013. Т. 9. С. 167–196.
183. Казимира Б. Українська Католицька Церква та питання релігійної самобутності українців у Канаді. *Наукові записки*. На пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого у 30-ліття Єпископських свячень та 25-ліття вступлення на Митрополичий Престол / гол. ред В. Янів. Мюнхен-Рим-Париж, 1969. № 9–10. С. 58–75.
184. Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух із Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. Львів, 1995. 124 с.
185. Качараба С., Франків І. Греко-Католицька Церква у ставленні до української еміграції з Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Львівського Університету. Серія: Історія*. Львів, 2011. Вип. 46. С. 116–130.
186. Кащак І. Митрополит Андрей Шептицький і постання Української Католицької Церкви в Сполучених Штатах Америки / Пер. з англ. А. Гнип. Львів: Свічадо, 2004. 92 с.
187. Кириленко О. Українці в Америці. Відень: Накладом Союз визволення України, 1916. 46 с.
188. Ковальчук О. Українці в Канаді. *Енциклопедія історії України: у 10 т*. Ка-Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 72–77.
189. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.). К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 372 с.
190. Корольов В. Українці в Америці. Київ: «Просвіта», 1909. 109 с.

191. Коханик П. Русь и православие в Северной Америке. Wikkes Barre: Типография газеты «Свет», 1920. 144 с.
192. Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. Львів, 1964. 242 с.
193. Кравченко О. Початки Української Католицької Церкви в Америці. Дитройт, 1984. 24 с.
194. Кравченко О. Стежками о. Івана Волянського в Америці. *Альманах УНС*, 1994. С. 81–105.
195. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.). Львів, 1966. 65 с.
196. Лупул М. Непевність становища українців в Канаді. *Соціологічний збірник. Українці в Американському та Канадському суспільствах*. Джерзі Сіті, 1976. С. 278–292.
197. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці: Прут, 2006. 284 с.
198. Маркус В. П'ятнадцять років Патріархального Руху: матеріали Мирянських Конгресів та З'їздів УПСО. Чікаго, 1981. С. 71–99.
199. Маркштайнер-Міщенко М. Синодальна діяльність єпископів УГКЦ в 1963–1969 роках: канонічно-історичний аналіз. *Науковий збірник з церковної історії «Ковчег»*. № 8. Львів, 2019. С. 261–277.
200. Марунчак М. Історія українців Канади: у 2 т. Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук в Канаді, 1991. Т. 2. 512 с.
201. Марунчак М. Історія українців Канади: у 2 т. Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук в Канаді, 1968. Т. 1. 464 с.
202. Марунчак М. Студії до історії українців Канади. Піонерська доба. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1966–1967. Т. 2. 544 с.
203. Марунчак М. Українські церкви в розвиткових фазах української діаспори. Збірник праць ювілейного наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. Мюнхен, 1989. С. 364–402.

204. Марусин М. Архіпастир скитальців архієпископ Іван Бучко. Львів: Опілля, 2008. 369 с.
205. Машкова І. Освітня діяльність української діаспори в Канаді: історико-педагогічний аспект. *Українознавчий альманах*, 2014. Вип. 17. С. 230–233.
206. Міненко Т. Українська Православна Церква діаспори в її інституційному багатоманітті. Історія релігії в Україні: у 10 т / за ред. А. Колодного та ін. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2013. Т. 9: Релігія і Церква в історії української діаспори. С. 453–471.
207. Мулик-Луцик Ю., Савчук С. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: у 4 т. Вінніпег: Видавнича спілка «Екклесія», 1987. Т. 3: Українська Греко-Православна Церква в Канаді в юрисдикції митр. Германоса. 728 с.
208. Мулик-Луцик Ю., Савчук С. Української Греко-Православної Церкви в Канаді: у 4 т. Вінніпег: Видавнича спілка «Екклесія», 1985. Т. 2: Період зародження ідеї оснування Української Греко-Православної Церкви в Канаді. 784 с.
209. Олеськів О. О еміграції. Львів: Типографія Ставропигийского института под управлением Ив. Пухира, 1895. 70 с.
210. Олеськів О. Про вільні землі. Репринт. Вид.: Канада, Вінніпег, 1975. 46 с.
211. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954. 185 с.
212. Отрош М. Місце і роль Католицької церкви у міжнародному правопорядку: монографія. Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України. Київ; Одеса: Фінекс, 2017. 596 с.
213. Патарак І. Діяльність єпископа Никити Будки щодо організаційного становлення Української греко-католицької церкви Канади. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*, К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 45. С. 619–626.
214. Патарак І. Діяльність релігійних об'єднань по організації парафіяльних громад в Канаді початку ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2007. Вип. 9. С. 326–333.

215. Патарак І. Основні етапи та особливості формування Української греко-православної церкви в Канаді. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки*, 2009. Вип. 4. С. 322–327.
216. Патарак І. Суспільно-церковні відносини в українській громаді Канади: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2010. 200 с.
217. Пелікан Я. Ісповідник між Сходом і Заходом. Портрет українського кардинала Йосифа Сліпого. Львів: АРТОС, 2015. 276 с.
218. Прокоп Д. Спомини вчителя-піонера. Вінніпег: Тризуб, 1979. 93 с.
219. Прокоп Д. Українці в Західній Канаді: до історії їхнього поселення та поступу. Едмонтон-Вінніпег, 1987. 548 с.
220. Пшеничний Т. Греко-католицька церква і спроби її ліквідації у 1939–1945 рр.: історіографія проблеми. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* / за заг. ред. проф. І. Зуляка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. № 1. С. 256–261.
221. Саварин Н. Початки місійної праці оо. Василиян у Канаді. *Пропам'ятна книга оо. Василиян у Канаді. 50 літ на службі Богові й народові (1902–1952)*. Торонто-Онтаріо, 1953. С. 83–96.
222. Саварин Н. Роля оо. Василиян в історії Української Греко-католицької дієцезії в Канаді. Мондер: вид. і друк. оо. Василиян, 1938. 60 с.
223. Савчук С. Ідеологічні засади Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Історія релігії в Україні: у 10 т / за ред. А. Колодного та ін. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2013. Український видавничий консорціум та УАР, 2013. Т. 9: Релігія і Церква в історії української діаспори. С. 571–578.
224. Сич О. Деякі аспекти імміграційної політики Канади наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*, 1981. Вип. 11. С. 101–109.

225. Сич О. Імміграція та її місце в соціально-економічному розвитку Канади (1900–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: 07.60.03. Чернівці, 1994. 49 с.
226. Соловій М. Нарис праці оо. Василіан у Канаді (1902–1982). *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Anno centesimo reformationis dobromylensis vertente (1882–1982)*. Rome, 1982. С. 167–207.
227. Сороковський А. Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001). Львів: Свічадо, 2009. 363 с.
228. Сороковський А. Мирянський рух до і після Другого Ватиканського Собору. *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві: Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 травня 1998 р.* Львів: Свічадо, 1998. С. 128 с.
229. Стечишин Ю. Історія поселення українців у Канаді. Едмонтон: Вид. Союзу українців самостійників, 1975. 351 .
230. Тесля І., Юзик П. Українці в Канаді – їх розвиток і досягнення. Мюнхен: Вид-во Укр. техн.-господар. ін-ту, 1968. 78 с.
231. Трощинський В., Шевченко А. Українці в світі. Україна кризь віки: в 15 т. / ред. В. Смолій. К.: Альтернативи, 1999. Т. 15. 352 с.
232. Фігус-Ралько А. Українська Канада / упоряд. М. Тимошик. Київ, Вінніпег: Наша культура і наука, 2001. 183 с.
233. Хом'як Р. Начерк Діяльності оо. Редemptористів у Канаді. *Пропам'ятна книга з нагоди золотого ювілею поселення українського народу в Канаді*. Йорктон: Голос Спасителя, 1941. С. 63–64.
234. Хортик О. Тлумачний словник термінів канонічного права. Тернопіль: Астон, 2013. 216 с.
235. Цимбалістий В. «Світло» на світанку третього тисячоліття. Львів: Місіонер, 2000. 496 с.
236. Шлепаков А. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 199 с.
237. Ярмусь С. Формування феномену Українського Православ'я в Америці. Історія релігії в Україні: у 10 т / за ред. А. Колодного та ін. К.: Український

- видавничий консорціум та УАР, 2013. Т. 9: Релігія і Церква в історії української діаспори. С. 471–494.
238. Ankli R. and Little R. The Growth of Prairie Agriculture: Economic Considerations. *Canadian Papers in Rural History* / ed. by D. H. Akenson. Langdale Press, Gananoque, Ontario, 1978. P. 33–64.
 239. Badertscher J., Harland G. Religious Studies in Manitoba and Saskatchewan: A State-of-the-Art Review / J. Badertscher, M. Harland, G. Miller, E. Roland [etc.]. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 1993. 166 p.
 240. Becker A. The Lake Geneva Mission, Wakaw, Saskatchewan. *Saskatchewan History*, 1976. № 29. P. 51–64.
 241. Bodrug J. Independent Orthodox Church: Memoirs Pertaining to the History of a Ukrainian Canadian Church in the Years 1903 to 1913. / transl. by E. Bodrug and L. Biddle, ed. by J. Gregorovich. Toronto: Ukrainian Canadian Research Foundation, 1982. 158 p.
 242. Byrne V. From the Buffalo to the Cross. A History of the Roman Catholic Diocese of Calgary. Calgary Archives and Historical Publishers, 1973. 555 p.
 243. Caro L. Emigracja i polityka emigracyjna ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polskich. Poznan, 1914. 389 p.
 244. Carrière G. The Early Efforts of the Oblate Missionaries in Western Canada. *Prairie Forum*, 1979. № 4 (1). P. 1–25.
 245. Cholij R. An Eastern Catholic Married Clergy in North America. Recent Changes in Legal Status and Ecclesiological Perspective. *Eastern Churches Journal*, 1997. № 4 (2). P. 23–58.
 246. Christie E. The Presbyterian Church in Canada and Its Official Attitude Toward Public Affairs and Social Problems, 1875–1925: M.A. thesis University of Toronto, 1955. 366 p.
 247. Czumer W. Recollections About the Life of the First Ukrainian Settlers in Canada. Edmonton, 1981. 176 p.

248. Diederichs M. The Jurisdiction of the Latin Ordinaries over their Oriental subjects. *Canon Law Studies*. Washington, DC. Catholic University of America, 1946. № 229. P. 1–27.
249. Dushnyck W. The Ukrainian-Rite Catholic Church at the Ecumenical Council, 1962–1965. Shevchenko Scientific Society, New York, 1967. 191 p.
250. Duskie J. The Canonical Status of the Orientals in the United States. Washington, D.C.: The Catholic University of America, 1928. 196 p.
251. Emery G. Methodism on the Canadian Prairies, 1896 to 1914: The Dynamics of an Institution in a New Environment: PhD Dissertation, The University of British Columbia, May, 1970. 449 p.
252. Fay T. Canadian Church Historian: Gallicanism, Romanism, and Canadianism. McGill-Queen's University Press, 2002. 392 p.
253. Garrity R. Spiritual and Canonical Values in Mandatory Priestly Celibacy. *Studia canonica*, 1993. № 27. P. 217–260.
254. Goa D. The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context. Edmonton: CIUS Press, 1989. 260 p.
255. Hall D. Clifford Sifton: Immigration and Settlement Policy, 1896–1905. *The Settlement of the West* / ed. by Howard Palmer. Calgary: University of Calgary, Comprint Publishing, 1977. P. 60–85.
256. Himka J. The Background to Emigration: The Ukrainians of Galicia and Bukovyna, 1848–1914. *A Heritage in Transition Essays in the History of Ukrainians in Canada* / ed. by Manoly R. Lupul. Toronto, 1982. P. 11–31.
257. Hryniuk S. Peasants with Promise. Ukrainians in Southeastern Galicia, 1880–1900. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1991. 304 p.
258. Hryniuk S. Pioneer Bishop, Pioneer Times: Nykyta Budka in Canada. *Historical Studies. Canadian Catholic Historical Association*, 1988. № 55. P. 21–41.
259. Hryniuk S. The Bishop Budka Controversy: A New Perspective. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, June 1981. № 23 (2). P. 154–165.

260. Huel R. French-Speaking Bishops and the Cultural Mosaic in Western Canada. *Religion and Society in the Praire West* / ed. by Richard Allen. Regina: Canadian Plains Research Center, 1974. P. 53–64.
261. Hunchak N. J. Canadians of Ukrainian Origin: Population. Winnipeg: Ukrainian Canadian Committee, 1945. 164 p.
262. Izyk S. The First Ukrainian Catholic Metropolitan See of Canada. Ukrainian Catholic Diocese of Winnipeg, 1957. 183 p.
263. Kissinger H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
264. Kordan D. Historical Driving Tour: Ukrainian Churches in East Central Alberta. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2016. 58 p.
265. Kowcz-Baran M. Ukrainian Catholic Churches of Winnipeg Archeparchy, Canada. Saskatoon, 1991. 460 p.
266. Krawchuk A. Between a Rock and a Hard Place: Francophone Missionaries among Ukrainian Catholics. *Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity* / ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk. Toronto: University of Toronto Press, 1991. P. 206–217.
267. Kucharek C. The roots of «Latinization» and its context in the experience of Ukrainian Catholic in Canada. *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context* / ed. by David J. Goa. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989. P. 69–79.
268. Langevin A. Mémoire confidentiel sur la situation religieuse et statistiques de la population catholique de l'Archidiocèse de Saint-Boniface. Saint-Boniface: n. p., May 18, 1911. 40 p. URL: <http://peel.library.ualberta.ca/bibliography/3605/2.html>
269. Laverdure P. Achille Delaere and the Origins of the Ukrainian Catholic Church in Western Canada. *Canadian Society of Church History, Historical papers 2004: Annual Conference University of Manitoba, 3–4 June 2004* / ed. by Bruce L. Guenther. Canada, 2004. P. 95–113.
270. Laverdure P. Redemption and Renewal: The Redemptorists of English Canada, 1834–1994. Toronto: Dundurn Press, 1996. 380 p.

271. Laverdure P. Redemption and Ritual: The Eastern-Rite Redemptorists of North America, 1906–2006. Yorkton: Redeemer's Voice Press, 2007. 421 p.
272. Lehr J. The Role of Clifford Sifton in Ukrainian Immigration to Canada, 1896–1905. *Studia Ukrainica*, 1984. № 2. P. 225–236.
273. Lesourd P. and Ramiz J.-M. Eugene Cardinal Tisserant. The Men Who Make The Council / ed. M. Novak. University of Notre Dame Press, 1964. 130 p.
274. Luciuk L. and Wynnnycka I. A Distinct Constituency – the Ukrainians of Ontario. Polyphony: The Bulletin of the Multicultural History Society of Ontario. *Ukrainians in Ontario*, 1988. № 10. P. 3–10.
275. Luciuk L. Searching for place: Ukrainian displaced persons, Canada, and the migration of memory. University of Toronto Press, 2000. 576 p.
276. Lupul M. A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada. Toronto: McClelland and Stewart Ltd, 1982. 344 p.
277. Lupul M. The Roman Catholic Church and the North-West School Question: A Study in Church State Relations in Western Canada, 1875–1905. Toronto, 1974. 292 p.
278. Magney W. The Methodist Church and the National Gospel, 1884–1914. Toronto: Ryerson Press for the Committee on Archives of the United Church of Canada and Victoria University, 1968. 564 p.
279. Makuch A. Hlus' Church: A Narrative History of the Ukrainian Catholic Church at Buczacz, Alberta. Edmonton, 1989. 140 p.
280. Maloney G. Married Ukrainian Priests. *Diakonia*, 1976. № 11. P. 2–5.
281. Marti F. I Rutheni negli Stati Uniti. Santa Sede e mobilita tra ottocento e novecento. Milano: Giuffre Editore, 2009. 633 p.
282. Martynowych O. The Ukrainian Bloc Settlement in East central Alberta, 1890–1930: A History. Edmonton: Alberta Culture, 1985. 421 p.
283. Martynowych O. Ukrainians in Canada: The Formative Period 1891–1924. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1991. 564 p.

284. McGowan M. A Portion for the Vanquished: Roman Catholics and the Ukrainian Catholic Church. *Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity* / ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk. Toronto: University of Toronto Press, 1991. P. 218–237.
285. McVay A. Accordind to the Will of God: The Untold Story of Father Platonid Filas, OSBM. *Beacon Ukrainian Catholic Magazine*, Spring 2004. P. 17–21.
286. McVay A. God's martyr, history witness: Blessed Nykyta Budka, the first Ukrainian Catholic Bishop of Canada. Edmonton: Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton, 2014. 613 p.
287. McVay A. Putting Down Roots: The Founding of the Basilian Novitiate in Canada. *Beacon Ukrainian Catholic Magazine*. Winter 2003. P. 12–19.
288. Morrissey F. The Development of Particular Canonical Legislation in Canada. Canadian Catholic Historical Association, *Study Sessions*, 1983. № 50. P. 223–245.
289. Morrissey F. Relations between Oriental Rite and Latine Rite Catholics in Canada. *Millennium of Christianity in Ukraine: A Symposium*, 1985, Ottawa, Saint Paul University, 1987. P. 253–267.
290. Motiuk D. Eastern Christians in the New World: An Historical and Canonical Study of the Ukrainian Catholic Church in Canada. Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, 2005. 424 p.
291. Najdus-Smolar W. Szkice z historii Galicji 1905–1907. Warsaw: Książka i Wiedza, 1958. 636 s.
292. Panchuk J. Bukowinian Settlements in Southern Manitoba. Gardenton Area. Battle Creek, Michigan, 1971. 86 p.
293. Paska W. Sources of Particular Law for the Ukrainian Catholic Church in the United States. Washington, DC: Catholic University, 1975. 183 p.
294. Petryshyn J. Peasants in the Promised Land: Canada and the Ukrainians (1891–1914). Toronto: James Lorimer & Company, 1985. 265 p.
295. Pospishil V. Clerical Celibacy in the Eastern Rite Catholic Dioceses of the United States and Canada. *Diakonia*, 1967. № 2. P. 137–155.
296. Pospishil V. Compulsory Celibacy for the Eastern Catholics in the American. *Diakonia*, 1976. № 11. P. 133–156, 259–280.

297. Prince B. Foundation of the Episcopal Conference in Canada. *Studia canonica*, 1967. № 1. P. 97–109.
298. Prymak T. Gathering a heritage: Ukrainian, Slavonic, and Ethnic Canada and the USA. University of Toronto, 2015. 384 p.
299. Ramsay F. The Churches and Emigration to the Colonies. *The Canadian Society of Presbyterian History Papers*, 1976. № 2. P. 23–30.
300. Regehr T. D. The Canadian Northern Railway: Pioneer Road of the Northern Prairies, 1895–1918. Toronto: Macmillan of Canada, 1976. 543 p.
301. Roborecky A. A Short Historical Summary of the Ukrainian Catholics in Canada. *Canadian Catholic Historical Association*, 1949. № 16. P. 25–36.
302. Russin G. The Ukrainian United Church in Winnipeg, Manitoba, 1903– 1961: The History of a Unique Canadian Religious Experience: M. A. thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies in Partial Fulfillment of the Requirements, Department of History University of Manitoba, Winnipeg, October, 1999. 280 p.
303. Silver A. French Canada and the Prairie Frontier, 1870–1890. *Canadian Historical Review*, 1969. Vol. 50, № 1. P. 11–36.
304. Simon C. The First Years of Ruthenian Church life in America. *Orientalia Christiana Periodica*. Rome, 1994. Vol. 60, № 1. P. 187–232.
305. Simpson G. Father Delaere: Pioneer Missionary and Founder of Churches. *Saskatchewan History*, 1950. Vol. 3, № 1. P. 1–16.
306. Sirka A. The Nationality Question in Austrian Education: The Case of Ukrainians in Galicia 1867–1914. Frankfurt-am-Main, 1980. 237 p.
307. Tamborra A. Chiesa catholica e Ortodossia rusa. Due secoli di confronto e dialogo. Dalla santa alleanza ai nostril giorni. Torino, 1992. 466 p.
308. Tataryn M. Canada's Eastern Christians. *Christianity and Ethnicity in Canada* / ed. by Bramadat Paul and Seljak Devid. University of Toronto Press. Toronto-Buffalo-London, 2008. P. 287–330.
309. The Second Vatican Council Diaries of Met. Maxim Hermaniuk (C.Ss.R.) (1960–1965) / by J. Skira. Leuven-Paris, 2012. 333 p.

310. Vocht J. *Eternal Memory! Father Achiel Delaere (1868–1939): The First Eastern Rite Redemptorist and Canada's Ukrainian Catholic Church*. Yorkton: Laverdure & Associates, 2005. 325 p.
311. Volik N. The Ukrainian Sisters Servants of Mary Immaculate and Basilian fathers' activity in Canada in 1901–1925. *Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія*. Вид-во-полігр.центр «Київський університет», 2018. № 139 (4). С. 19–24. doi: 10.17721/1728-2640.2018.139.03
312. Woycenko O. Community Organization. *A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada* / ed. by Manoly R. Lupul. Toronto, 1982. P. 175–194.
313. Yereniuk R. *A Short Historical Outline of the Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC)*. Winnipeg: Ecclesia, 2008. 37 p.
314. Yereniuk R. Church Jurisdictions and Jurisdictional Changes Among Ukrainians in Canada, 1891–1925. *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context* / ed. by David J. Goa. Edmonton, CIUS, 1989. P. 109–127.
315. Yuzyk P. Religious Life. *A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada* / ed. by Manoly R. Lupul. Toronto: McClelland and Stewart Limited, 1982. P. 143–172.
316. Yuzyk P. The Expantion of the Russisan Orthodox Church Among the Ukrainians in North America to 1918. *Studia Ucrainica*, 1984. № 2. P. 213–223.
317. Yuzyk P. *The Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada 1918–1951*. University of Ottawa Press, 1981. 210 p.
318. Yuzyk P. *The Ukrainians in Manitoba. A Social History*. Toronto Free Press, 1953. 232 p.
319. Zuk M. *The Ukrainian Ptotestant Missions in Canada: STMthesis*, McGill University, 1957. 95 p.
320. Zuzek I. Les textes non publies du Code de Droit Canon Oriental. *Nuntia*, 1975. Vol. 1. P. 23–31.

VI. Електронні ресурси

321. Апологетика. Українська Православна Церква в Канаді. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/119-book119/1417-title1764> (дата звернення: 12.09.2017).
322. Ахіль Деляре. Редемптористи. *Некролог Львівської провінції* <http://www.santalfonsoedintorni.it/BiografiePDF/05Lviv/0712delare.pdf> (дата звернення: 10.05.2019).
323. Бабинський А. Три титули Блаженішого Йосифа Сліпого. URL: https://risu.org.ua/article_print.php?id=54141&name=studies of religions& lang=ua& (дата звернення: 03.10.2018).
324. Білаш Р. Перші українські поселення в Альберті (Канада): вплив географічних особливостей місцевості на оформлення життєвого простору українців. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2007. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_2007_15_11 (дата звернення: 26.06.2018).
325. Волоськевич Е. Отець Володимир Сухий – просвітитель, якому не судилося стати єпископом. URL: <http://bolekhiv.if.ua/history/people/175-o-volodimir-suhiy-prosvtitel-yakomu-ne-sudilosya-stati-yepiskopom.html> (дата звернення: 14.06.2018).
326. Грім Є. Отець Йосиф Іван Лучинський. *Місіонар*. Березень, 2012. Р. 24– 25. URL: https://issuu.com/mykolaslotvinsky/doc/04_2012 (дата звернення: 27.05.2019).
327. Грушка Григорій Теодорович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=32132 (дата звернення: 5.07.2017).
328. Дати з життя і діяльності Патріарха Йосифа Сліпого. URL: http://ugcc.ua/official/ugcc-today/slipyj/dati_z_zhittya_%D1%96_d%D1%96yalnost%D1%96_pat%D1%96arha_yosifa_sl%D1%96pogo_79007.html (accessed: 12.08.2019).

329. Димид М. Патріархальний Устав Помісної Української (Руської) Католицької Церкви (блог), Жовтень 10, 2010 (01:14). URL: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~Dymyd/38329/> (дата звернення: 21.08.2019)
330. Добржанський О. «Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848–1918 роках». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 22. С. 300-307. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/73628/20-Dobrzanskiy.pdf?sequence=1>
331. Едмонтонська єпархія УКЦ URL: <https://synod.ugcc.ua/church-structure/edmontonska-parhiya-32/>
332. Ковальчук О. Двомовна освіта як чинник збереження ідентичності українців у Канаді та їх інтеграції в суспільство (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Міжнар. наук. форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 2013. С. 25–43. URL: enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4504/1/Kovalchuk.pdf (дата звернення: 14.11.2018).
333. Лопата П. Єпископ Никита Будка – перший у Канаді. URL: <http://meest-online.com/history/figure/epyskop-nykyta-budka-pershyj-u-kanadi/> (дата звернення: 14.04.2017).
334. Лопата П. Спасителі душ іммігрантських. Листопад 24, 2011. URL: <http://meest-online.com/diaspora/canada-diaspora/spasyteli-dush-immigrantskyh-do-120-richchya-pershyh-ukrajinskyh-poselen-u-kanadi/?topeStarEhJUS=1> (дата звернення: 14.11.2018).
335. Мельникович О. Правдивий шлях душпастиря-владкики Ніла Саварина. *Оранта*, Серпень 15, 2018. URL: http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3593:pravdyvyshljah-dushpastyrja-vladyky-nila-savaryna- (дата звернення: 10.05.2018).
336. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. Навчальний посібник. Київ Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/history/mitsyk_iu/part11/1107.htm

337. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. К.: Міжнародна організація з міграції. 2015. 100 с.
338. Монолатій І. Австрійська Буковина: особливості національних, професійних та мовних поділів. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/monolatij1.htm> (дата звернення: 28.10.2017).
339. Мончак І. Розвиток синодальности в Українській Католицькій Церкві. *Патріярхат*. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/o-d-r-ihor-monchak-rozvytok-synodalnosty-v-ukrajinskij-katolytskij-tserkvi/> (дата звернення: 10.12.2019).
340. Очерк о истории Православной Церкви в Канаде. URL: www.orthodox-canada.com/ru/about-us/history/ (дата звернення: 02.04.2018).
341. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/istoriya-vprovadzennya-hryhorianskoho-kalendarya-d-halychyni/> (дата звернення: 08.11.2019).
342. Патарак І. Чин отців Редemptористів у громадсько-релігійному житті українців в Канаді URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoai_2008_11_13.pdf
343. Пекар А. Митрополит А. Шептицький і Закарпаття. Грудень 31, 2011. URL: <http://zakarpattya.net.ua/Gromada/91364-Mytropolyt-Andrei-Sheptytskyi-i-Zakarpattia> (дата звернення: 23.08.2017).
344. Смирнов А. Українська православна діаспора. Ч. 1. Заснування церковних структур URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/71773/
345. Смирнов А. Українська православна діаспора. Ч. 2. Післявоєнні випробування URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:MpfwsISWJyoJ:https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/72062/+&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

346. Сороковський А. Нарис історії Українського патріархального руху. *Патріархат*. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/andrij-sorokovskyj-narys-istoriji-ukrajinsko-ho-patriyarhalnoho-ruhu/> (дата звернення: 04.08.2019).
347. Стех Я. Ювілей 120-річчя поселення українців у Канаді. URL: http://basilianfathers.ca/statti/2012/04/index.php?year=2012&month=04&article=Ju_vilej_120-riczczja_poselennja_Ukrajinciv_v_Kanadi.htm (дата звернення: 12.03.2018).
348. Танасійчук А. Канонічне положення УГКЦ у діаспорі в контексті папського розпорядження щодо одруженого священства у Східних Католицьких Церква. *Католицький Оглядач*, Грудень, 2014. URL: <http://catholicnews.org.ua/o-d-r-andriy-tanasiychuk-kanonichne-polozhennya-ugkc-u-diaspori-v-konteksti-papskogo> (дата звернення: 02.09.2019)
349. Тихон, Патриарх Московский и всея Руси (Белавин Василий Иванович). URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/671310.html> (дата звернення: 15.12.2018).
350. Торонтська єпархія УКЦ. URL: <https://synod.ugcc.ua/church-structure/torontska-parhiya-33/> (дата звернення: 11.06.2019).
351. 351 Фатула Р. Закарпатець Олексій Тоф – «батько православ'я» в Америці. *Дзеркало Закарпаття*. URL: <http://dzerkalo-zakarpattya.com/?p=67476> (дата звернення 23.06.2018).
352. Чава І. Один із найвидатніших василіан XX століття – о. Платонід Філяс. URL: <http://maydan.drohobych.net/?p=9325> (дата звернення: 23.06.2018).
353. Basil Vladimir Ladyka. O.S.B.M. *The Hierarchy of the Catholic Church*. URL: <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bladyka.html> (accessed: 16.02.2018).
354. Eparchy of New Westminster (Ukrainian). URL: <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dnwuk.html> (accessed: 11.06.2019).
355. Fay T. Two Catholic Christians. *The Religions of Canadians* / ed. by Jamie S. Scott. University of Toronto Press, 2012. P. 33–74.
356. Fogarty G. The American Hierarchy and the Oriental Rite Catholics 1890–1907. *Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia* March, June, 1974. № 85 (1/2). P. 17–28. URL: <http://oivan.pokrovany.com/wp->

- <content/uploads/2015/04/Fogarty-Latin-Oriental-Hierarchy-1890-1907.pdf>
(accessed:10.09.2018).
357. Gray E. Ukrainian settlers in sheepskin coats overcome rancid prejudice. *Social History. Race and ethnic relations*, 2017. URL: <http://earlegray.com/ukrainian-settlers-sheepskin-coats/> (accessed 10 September 2018).
358. Guly C. The life and times of Maxim Hermaniuk. *The Ukrainian Weekly*, May 12, 1996, № 19, Vol. LXIV <http://www.ukrweekly.com/old/archive/1996/199606.shtml>
359. Hryniuk S. Ustvolsky Stefan, Bishop Seraphim / *Dictionary of Canadian biography / Dictionnaire biographique du Canada*. University of Toronto. URL: http://www.biographi.ca/en/bio/ustvolsky_stefan_13E.html (accessed: 10.09.2018).
360. Huel R. Grandin, Vital-Justin. *Dictionary of Canadian biography / Dictionnaire biographique du Canada*. University of Toronto. URL: http://www.biographi.ca/en/bio.php?id_nbr=6747 (accessed: 12.10.2018).
361. Huel R. Lacombe, Albert. *Dictionary of Canadian biography / Dictionnaire biographique du Canada*. University of Toronto. URL: http://www.biographi.ca/en/bio.php?id_nbr=7501 (accessed: 12.10.2018).
362. Huel R. Legal, Emile-Joseph. *Dictionary of Canadian biography / Dictionnaire biographique du Canada*. University of Toronto. URL: http://www.biographi.ca/en/bio.php?id_nbr=7523 (accessed: 12.10.2018).
363. Huel R. The Irish Conflict in Catholic Episcopal Nominations: The Western Sees and the Struggle for Domination Within the Church. *Canadian Catholic Historical Association, Study Sessions*, 1975. № 42. P. 51–70. <http://www.cchahistory.ca/journal/CCHA1975/Huel.html> (accessed: 21.09.2018)
364. Kazymyra B. Metropolitan Andrew Sheptyckyj and the Ukrainians in Canada. *Canadian Catholic Historical Association*, 1957. № 24. P. 75–86. <http://www.cchahistory.ca/journal/CCHA1957/Kazymyra.pdf> (accessed: 10.09.2018).
365. Lalonde A. Archbishop O. E. Mathieu and Francophone Immigration to the Archdiocese of Regina. *Canadian Catholic Historical Association, Study Sessions*,

1977. № 44. P. 45–59 <http://www.cchahistory.ca/journal/CCHA1977/LaLonde.html> (accessed: 04.06.2018).
366. Loewen B. A Ukrainian Church Exhibit at the Canadian Museum of Civilization. *Material Culture Review*, 1989. № 2. URL: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/MCR/article/view/17397/22610> (accessed: 12.03.2019).
367. Lozinsky J. Ukrainians in Canada, 1900–1930. *Catholic Insight*, 2001. № 9/5. URL: <https://www.catholiceducation.org/en/culture/history/ukrainians-in-canada-1900-1930.html> (accessed: 10.04.2019).
368. Martynowych O. St Nicholas Ukrainian Catholic Church. URL: https://umanitoba.ca/faculties/arts/departments/ukrainian_canadian_studies/media/03_St_Nicholas_Ukrainian_Catholic_church.pdf (accessed: 15.07.2018).
369. Martynowych O. «Canadianizing the Goreigner»: Presbyterian Missionaries and Ukrainian immigrants. C. 33–57. URL: https://umanitoba.ca/faculties/arts/departments/ukrainian_canadian_studies/media/MARTYNOWYCH_CanadianizingTheForeigner_UVAN_1983.pdf
370. McArthur P. Sir Wilfrid Laurier. London-Torono: J. M. Dent&Sons, Limited, 1919. URL: <https://archive.org/stream/sirwilfridlaurie00mcaruoft#page/184/mode/2up> (accessed: 21.07.2018).
371. McVay A. The Apostolic See and Ukrainians: Metropolitan Andrei Sheptytsky and the Roman Curia. URL: http://www.academia.edu/18429165/The_Apostolic_See_and_Ukrainians_Metropolitan_Andrei_Sheptytsky_and_the_Roman_Curia (accessed: 15.07.2018).
372. Palij M. Early Ukrainian Immigration to the United States and the Conversion of the Ukrainian Catholic Parish in Minneapolis to Russian Orthodoxy. *Journal of Ukrainian Studies*, 1983. № 15. P. 13–37. URL: <http://cius-archives.ca/items/show/610> (accessed: 8.06.2017).
373. Pavlyshyn O. The Calendar Question in the Ukrainian Greek Catholic Church, 1900–1930. *Canadian Institute of Ukrainian Studies CIUS*, 2012. № 37. P. 113–130. URL: <http://cius-archives.ca/items/show/1448> (accessed: 10.04.2019).

374. Vefie P, Hans de Valk. A Stranger in the Sacred College of Cardinals: contextual and heuristic problems in investigating Cardinal van Rossum. URL: <https://journals.openedition.org/mefrim/2395#tocto2n1> (accessed: 23.06.2019)
375. Sanfilippo M. I Ruteni nelle Americhe: emigrazione e viaggio. *Da est ad ovest, da ovest ad est: viaggiatori per le strade del mondo* / ed. by George Platania. Sette Citta, Viterbo, 2006. P. 397–429. URL: <http://dspace.unitus.it/bitstream/2067/519/1/Cespom11.pdf> (accessed: 22.10.2017).
376. Secular Cleargy. *Catholic Encyclopedia*. URL: <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=10648> (accessed: 12.10.2018).
377. Slivka J. Historical mirror Sources or of the Russian and Hungarian Greek Rite Catholics in the Uniter States of America 1884–1963. URL: https://archive.org/stream/HistoricalMirrorGreekRiteCatholics1884963/Historical_Mirror_Greek_Rite_Catholics_1884-1963_djvu.txt (accessed: 21.07.2017).
378. Whitaker R. Canadian Immigration Policy. *Canada's Ethnic Group Series*. URL: http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/008004/f2/E-15_en.pdf (accessed: 11. 04. 2019).

ДОДАТКИ

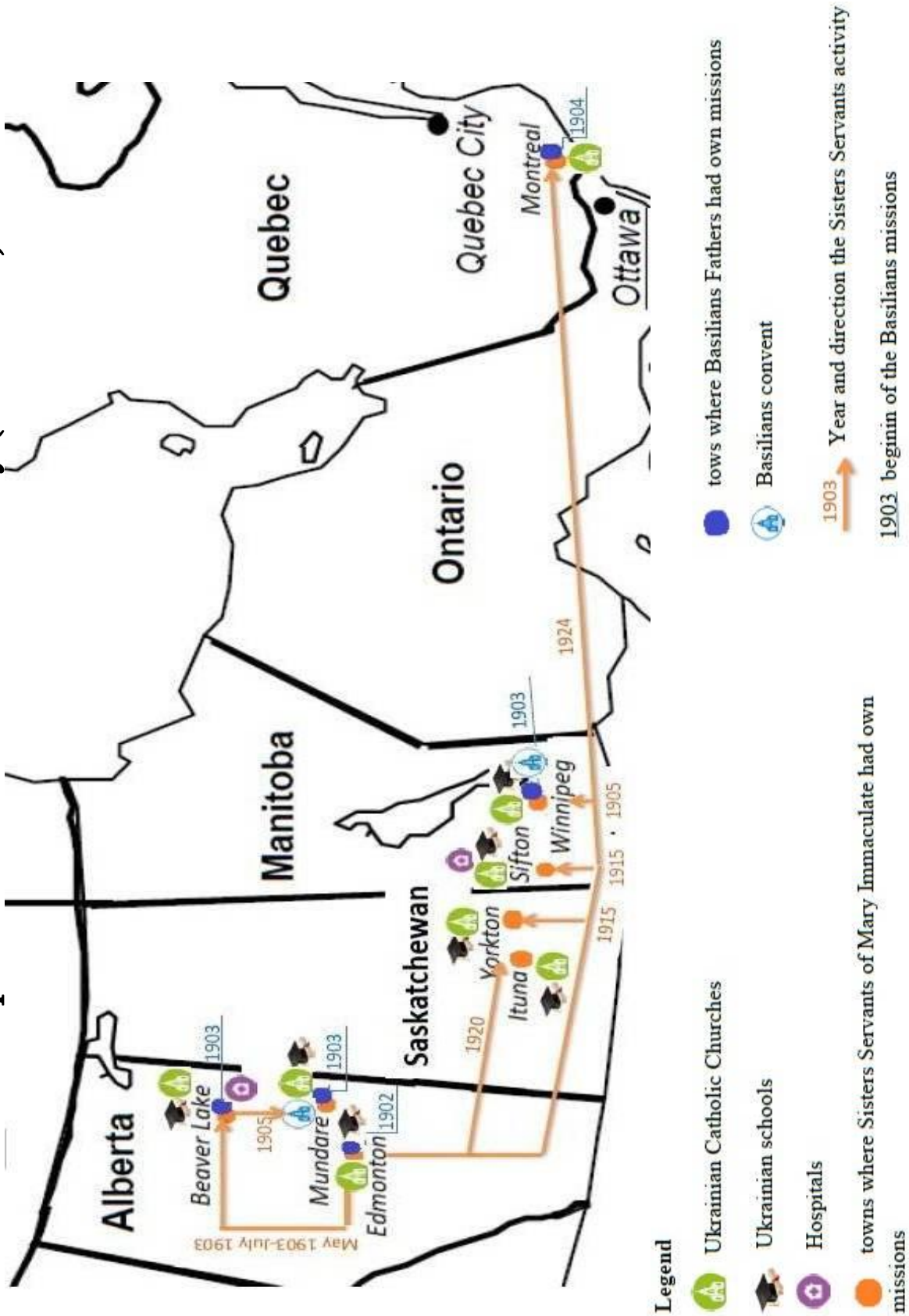
Таблиця 1

Діяльність оо. Василіян та ССНДМ (1902-1925 рр.)

Територія діяльності	Рік заснування	Кількість				
		Дітей	Перших Святих Причасть	Хрещень	Миро-помазань	Кількість місій
Мондер, Альберта	1903	55162	40921	180	150	42
Едмонтон, Альберта	1902	34855	22126	450	326	48
Йорктон, Саскачеван	1915	58264	42276	395	288	52
Ітуна, Саскачеван	1920	25268	12192	350	265	17
Вінніпег, Манітоба	1905	25492	20799	235	140	59
Сіфтон, Манітоба	1910	10370	9566	312	121	16
Монреаль, Квебек	1925	10879	6956	45	60	12
Загальна кількість		220290	154836	1967	1350	246

[114, с. 131–132].

Map of the OSBM and SSMI activity (1901-1925)



Таблиця 2

Основні релігійні конфесії у Канаді упродовж 1891–1911 рр.

	1891	1901	1911
Пресвітеріани	51 508	93 177	266 509
Римо-католики	33 579	68 787	226 474
Англікани	45 018	70 553	219 751
Методисти	36 417	72 089	208 581
Лютерани	9 221	28 639	132 189
Греко-католики	-	15 096	73 986

[369, с. 52].

Таблиця 3

Протестантські конфесії та РКЦ у провінціях Канади (1911 р.)

	Манітоба	Саскачеван	Альберта
Пресвітеріани	23 %	20 %	17 %
РКЦ	16 %	18 %	16,5 %
Англікани	19 %	15 %	15 %
Методисти	14 %	16 %	16 %

[251, с. 156].

Таблиця 4

Кількість парафій, які використовували різні церковні календарі

Провінції	Роки заснування парафій											
	1891-1911			1912-1928			1929-1956			1957-1970-ті рр.		
	Календарі ¹⁶											
	Ю	Г	Гп	Ю	Г	Гп	Ю	Г	Гп	Ю	Г	Гп
Манітоба	51	5	12	38	4	6	34	5	9	1	5	1
Альберта	35	3	16	7	2	1	38	9	9	2	6	1
Саскачеван	57	6	6	26	9	4	28	20	7	1	4	1
Онтаріо і Квебек	6	1	-	16	-	1	39	10	5	11	3	1
Британська Колумбія	1	-	1	-	1		6	6	5	-	2	-
Усього	150	15	35	87	16	12	145	50	30	15	20	4

Сумарна к-сть парафій на Ю. к. Сумарна к-сть парафій на Г.к.	115 50	75 28	115 80	11 24
---	---------------	--------------	---------------	--------------

Таблиця 5

Кількість парафій, які перейшли на григоріанський календар

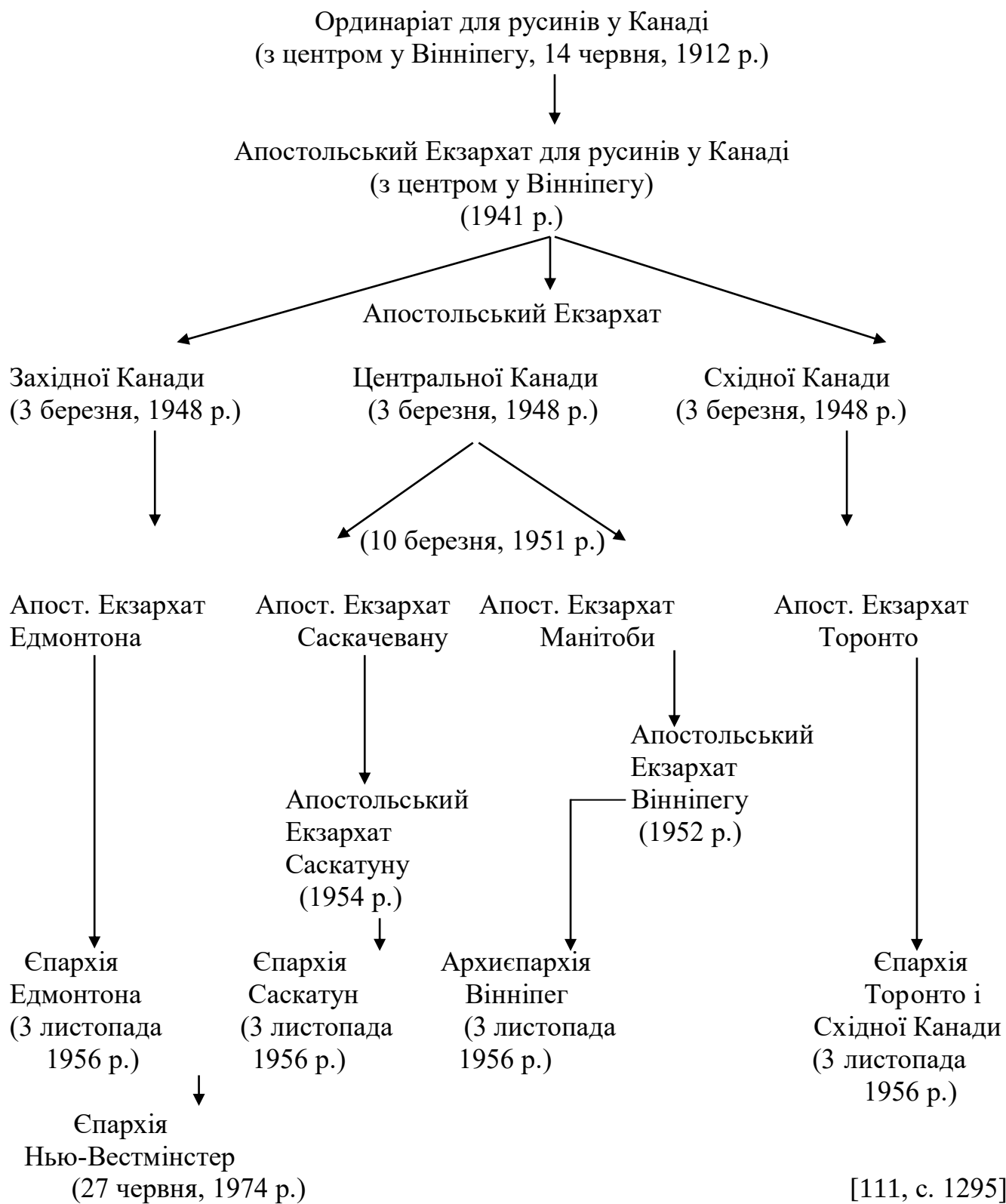
Роки заснування парафій		1891-1911 рр.		1912-1928 рр.		1929-1956 рр.		1957-1970-ті рр.
Роки переходу на григоріанський календар		1929-1956 рр.	1957-1970 рр.	1929-1956 рр.	1957-1970 рр.	1929-1956 рр.	1957-1970 рр.	
Єпархії	Вінніпег	6	8	-	5	2	6	1
	Едмонтон	11	3	1	3	5	3	1
	Саскачеван	3	3	1	2	1	6	2
	Торонто	-	-	4	2	-	-	1
	Нью-Вестмінстер	-	-	-		-	6	-
Усього		37		18		23		5

¹⁶ Ю – кількість парафій, які від часу заснування використовували юліанський календар

Г – кількість парафій, які від часу заснування використовували григоріанський календар

Гп – кількість парафій, які перейшли на григоріанський календар.

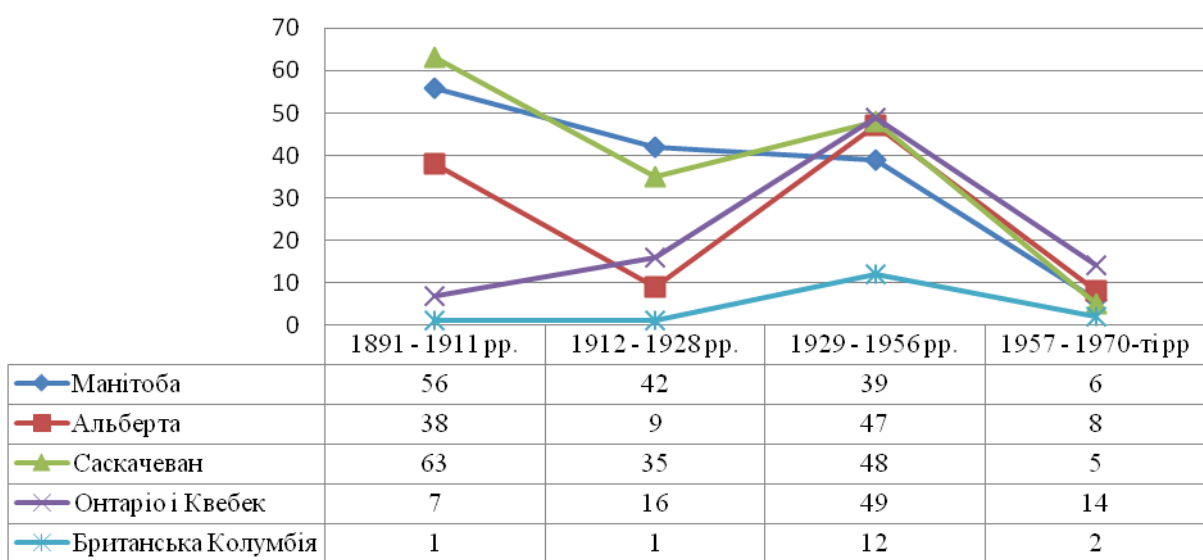
Послідовність заснування УКЦ у Канаді



[111, с. 1295].

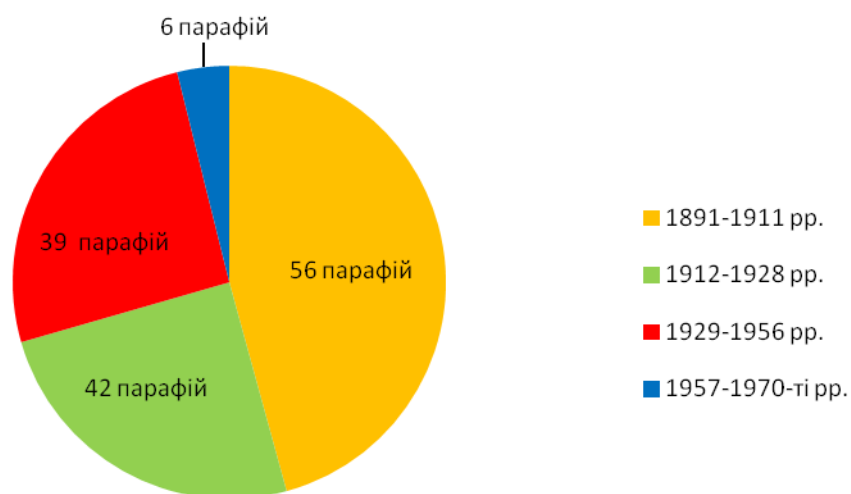
Діаграма 1

Динаміка заснування парафій у провінціях Канади упродовж кінця ХІХ - другої половини ХХ ст.



Діаграма 2

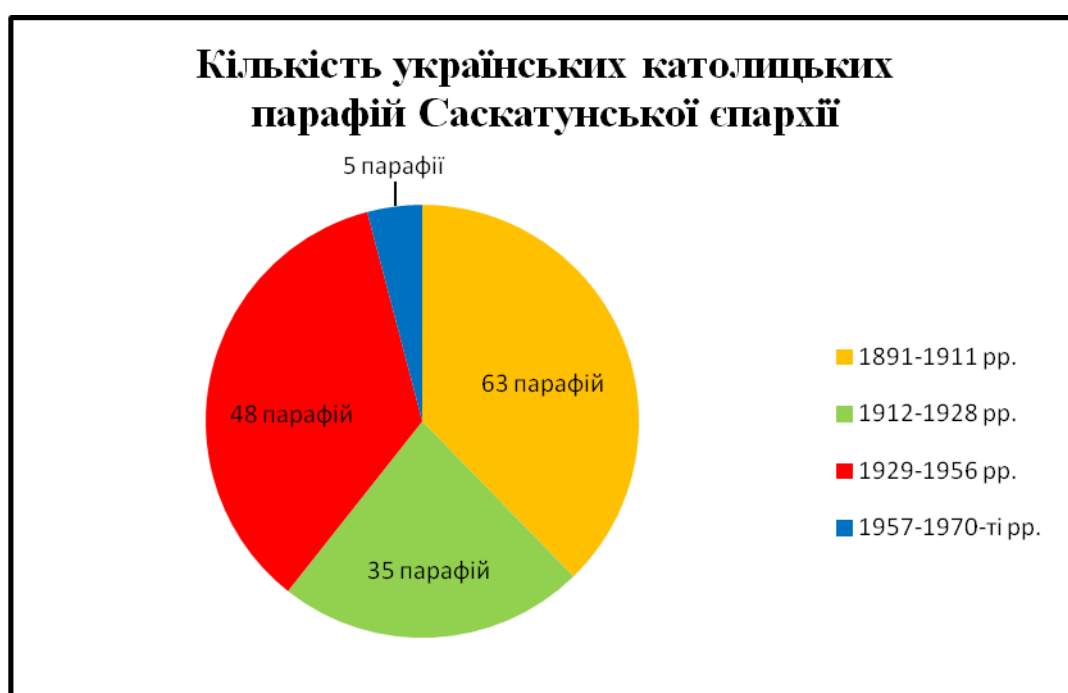
Кількість українських католицьких парафій Вінніпезької митрополії



Діаграма 3



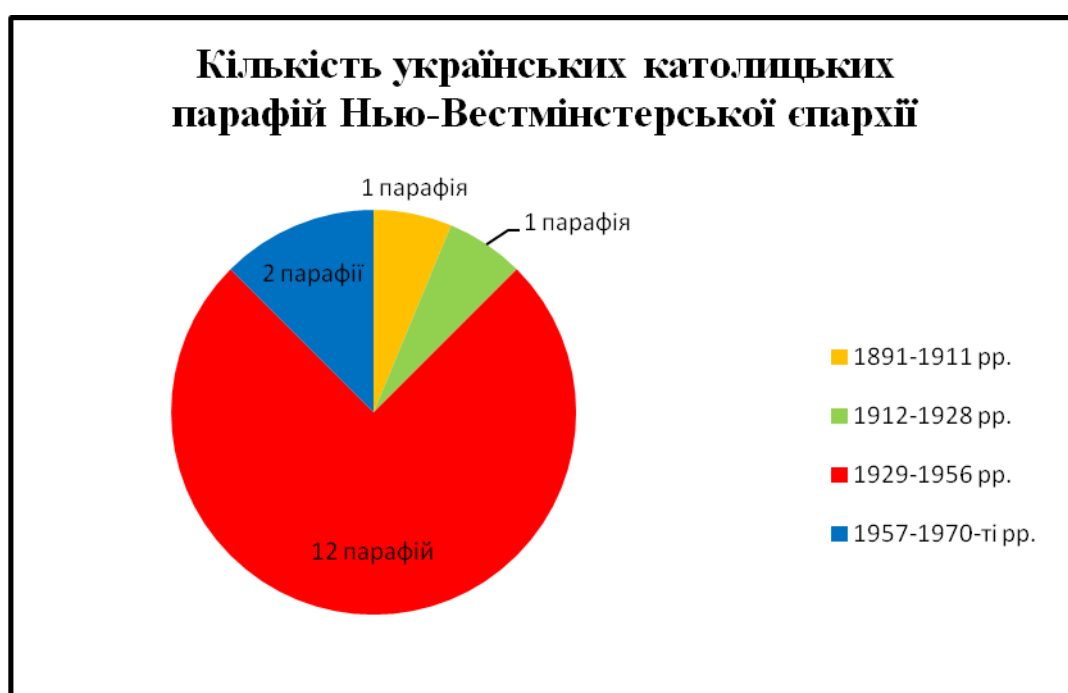
Діаграма 4



Діаграма 5



Діаграма 6



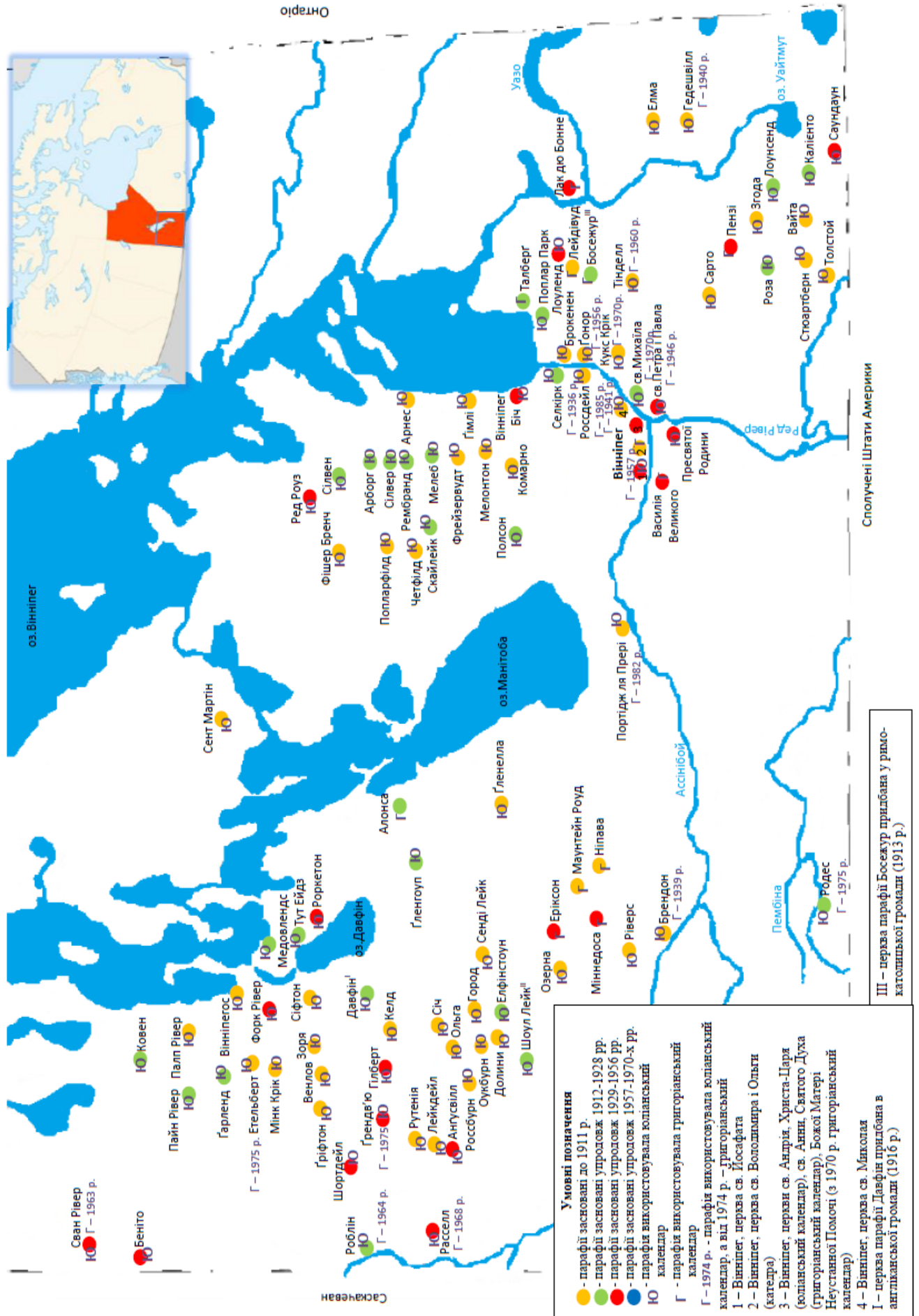
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Волік Н. П'ять декретів, які вплинули на процес становлення Греко-Католицької Церкви в Канаді (1890–1902). *Українське релігієзнавство*. Київ, 2016. № 80. С. 62–67.
2. Волік Н. Никита Будка – перший єпископ Рутенської Греко-Католицької Церкви у Канаді: процес обрання. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2017. № 83. С. 139–146.
3. Волік Н. Інституційний розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (40–60-х рр. ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* / за заг. ред. проф. Івана Зуляка. *Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. № 2 (3). С. 118–123.
4. Волік Н. Порівняльна характеристика декретів «Fidelibus Ruthenis» та «Graecis rutheni Ritus», їх вплив на релігійне життя Канади. *Науковий вісник «Гілея»*. *Збірник наукових праць*. Київ, Видавництво Гілея, 2018. Вип. 131 (4). С. 191–195.
5. Volik N. The Ukrainian Sisters Servants of Mary Immaculate and Basilian fathers' activity in Canada in 1901–1925. *Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія*. Вид-во-полігр.центр «Київський університет», 2018. № 139 (4). С. 19–24. doi: 10.17721/1728-2640.2018.139.03
6. Волік Н. Вплив митрополита Галицького А. Шептицького на становлення Української греко-католицької церкви в Канаді наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р. / за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2015. С. 117–123.

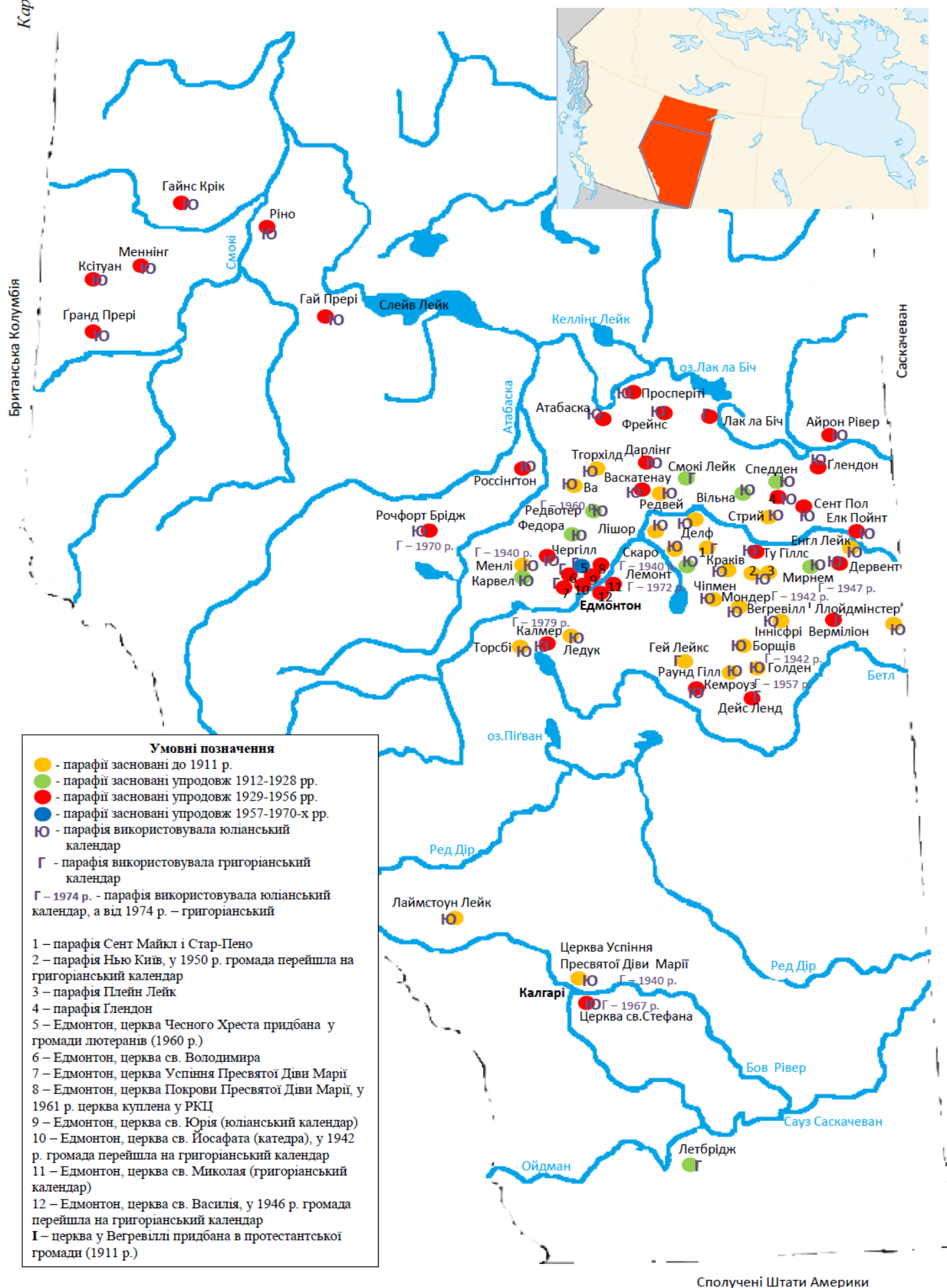
7. Волік Н. Греко–Католицька Церква в Канаді і римо-католицьке духовенство: проблема взаємовідносин (кінець XIX – початок XX ст.). *Українська Греко–Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р. / за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 204–210.
8. Волік Н. Діяльність перших греко-католицьких священників-місіонерів у Канаді (1902–1906 рр.). *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р. Ч. 2. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». С. 7–10.
9. Волік Н. Діяльність священників-біритуалістів серед українських іммігрантів у Канаді (1899–1920-ті рр.). *Materiały VI Międzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej «Osobowość, Społeczeństwo, Polityka»*, 11–12 marca 2017 roku. Część 1. Lublin: WSEI, 2017. С. 75–77.
10. Волік Н. Пресвітеріанська Незалежна Грецька Церква в Канаді: діяльність Івана Бодруга. *Протестантські Церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації)*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р., за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол.ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ. ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 160–164.
11. Volik N., Bystrytska E. The Role of youth leadership and communication in religious conflict resolution and prevention. *Annual Conference of the European Association for the Study of Religions and the Special Conference of the International Association for the History of Religion*, 18–21 September 2017, Leuven (Bruxelle): 134.

Карта 2

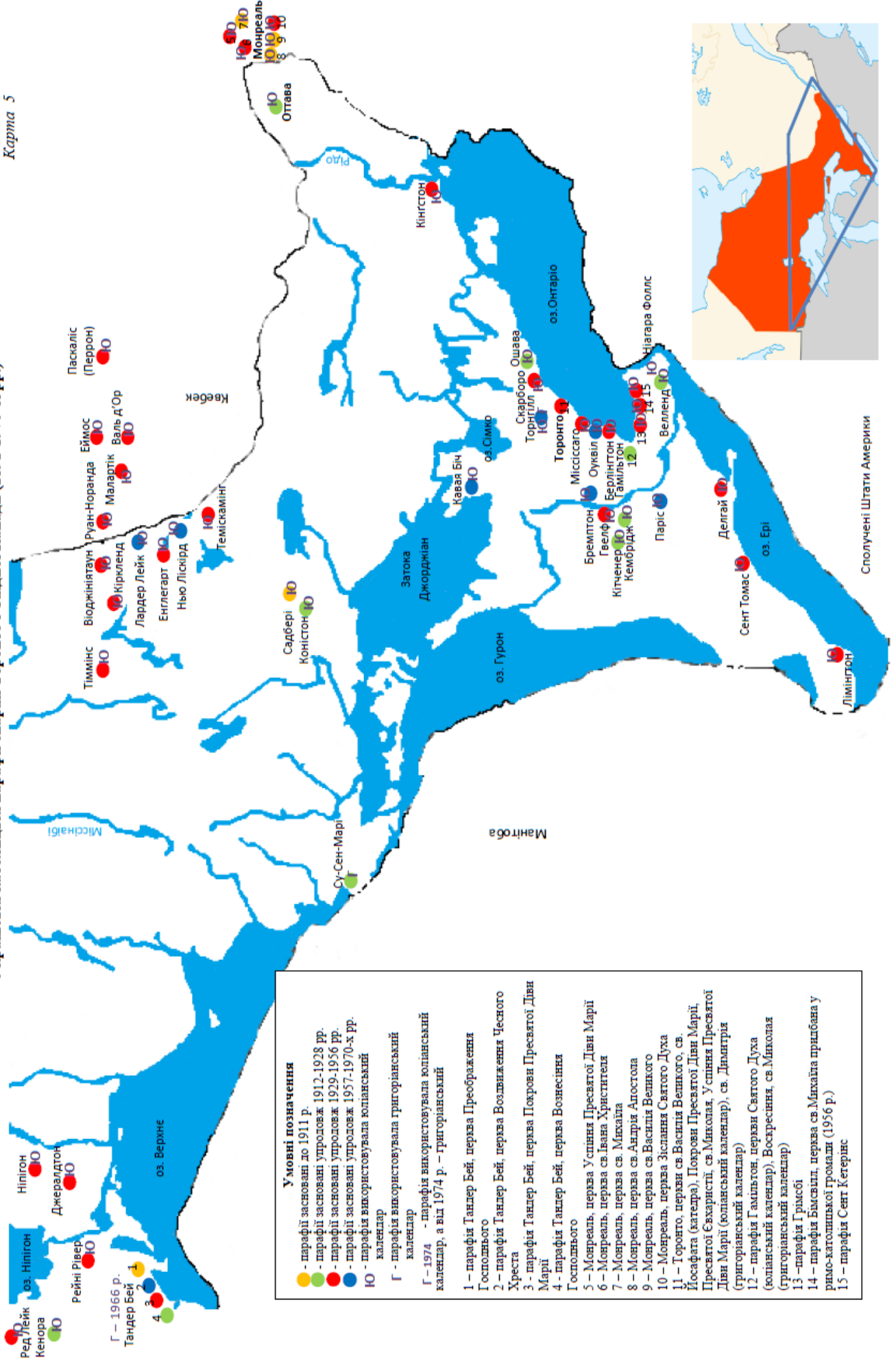
Українські католицькі парафії Вінніпезької митрополії (1891-1970-ті рр.)



Українські католицькі парафії Едмонтонської єпархії (1891-1970-ті рр.)



Українські католицькі парафії епархії Торонто і Східної Канади (1891-1970-ті рр.)



Карта 6

Українські католицькі парафії Нью-Вестмінстерської єпархії (1891-1970-ті рр.)

